

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Dr. Rıza Ramazanî

Kur'ân ve İrfan Açısından

Esmâ-i Hüsnâ

Çeviri: Ertuğrul Ertekin

Cafer Bayar

KEVSER

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

Kevser Yayınları: 148

Kitabın Orijinal Adı: Der Amedî Ber Esmâ-i İlâhî

Ez Dîdgâh-i Kur'ân ve İrfan

Tercüme: Ertuğrul Ertekin ve Cafer Bayar

Son Okur: Abbas Akyüz

Dizgi ve Mizanpaj: Kevser

Kapak: Hasan Başbuğ

Baskı: Can Matbaacılık

Basım Tarihi: Aralık 2009

ISBN: 978-9944-709-33-0

İsteme Adresi:

Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.

Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14 / 1

Fatih – İSTANBUL

Tel: 0212 – 534 35 28 Faks: 0212 – 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz	15
-------------	----

Birinci Bölüm

ESMÂ-İ HÜSNANIN ANLAMI / 21

İsmin Anlamı	23
İsimlerin "Hüsna" İle Nitelendirilme Nedeni	26
Kur'ân Açısından Esmâ-i Hüsna.....	28
İrfan Açısından Esmâ-i Hüsna	31
Esmâ-i Hüsna Zatın Tecellileridir	32

İkinci Bölüm

ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARINDA TEŞBİH VE TENZİH / 35

Teşbih ve Tenzihin Anlamı	37
Mütetekellimlerin ve Filozofların Terimi.....	37
Eş'arîlerin, Mutezilenin ve Filozofların Görüşü	38
İbn Arabî'nin Terimi.....	39
İbn Arabî'ye Bir Eleştiri	43
İbn Arabî'nin Sözünden Şahitler.....	45
Görüşlerden Elde Edilen Sonuç	49

Üçüncü Bölüm

ESMÂ-İ HÜSNANIN AYETLERİNİN İNCELEMESİ / 53

Birinci Ayetin İncelenişi.....	55
Allame Tabatabai'nin Görüşü.....	56
Âlemde Allah'ın İsimleri ve Sıfatları.....	57
Eğriliğe Sapmanın Kısımları.....	60
İkinci Ayetin İncelenişi.....	62
Hakk'ın Malikiyetinin Kuşatıcılığı.....	63
İlahlığa İstidlal.....	63
İbadetin Gayesi.....	66
Güzel İsimle Kastedilen Nedir?.....	67
Üçüncü Ayetin İncelenişi.....	69
Kur'ân-ı Kerim'in Zatî ve İbadî Tevhide Bakışı.....	70
Dördüncü Ayetin İncelenişi.....	73

Dördüncü Bölüm

VARLIKLAR ESMÂ-İ HÜSNANIN MAZHARLARIDIR / 75

Müteteklimlerin Görüşü.....	77
Filozofların Görüşü.....	79
İmkân ve Vücub Burhanının İki Beyanı.....	80
Mümkün Nitelikli Varlıkların Aşamaları.....	82
"Vahit" İlkesine Yönlendirilen Eleştirinin İncelenişi.....	83
Felsefecilerin Cevabı.....	84
İlletsiz Malulün Varlık Sürdürememesi.....	85
Akıl ve Nakil Açısından Âlemin Yaratılış Sırası.....	86
Yüce Allah'ın Fiilinin Aşamaları.....	88
Allame Tabatabaî'nin (r.a) Görüşü.....	89

Ariflerin Görüşünün İncelenişi	90
Fail ve Kısımları.....	90
<i>Meşşâ Felsefecilerinin Bakışı</i>	91
<i>İşrak Felsefecilerinin Bakış Açısı</i>	91
<i>Mütekellimlerin Bakış Açısı</i>	92
<i>Ariflerin Bakış Açısı</i>	92
Âlem; Hak Teala'nın Tecellisi	93
Tecellinin Kısımları	96
Gayb ve Şehadet Tecellisi.....	96
Feyz-i Akdes ve Mukaddes	97
Zatiye, Sıfatiye ve Fiiliye Tecellileri	99
Kur'ân Açısından Âlem	100
Gökyüzü	100
Yeryüzü.....	102
Arş ve Kürsü	102
Melekler.....	104

Beşinci Bölüm

ESMÂ-İ HÜSNANIN BÖLÜMLENMELERİ / 107

Zat, Sıfat ve Fiil İsimleri	109
Evvel, Ahir, Bâtın ve Zâhir İsimleri	114
Gaybın Anahtarları ve Şehadetin Anahtarları	116
Fiil İsimlerinin Bölümlenmesi	117
Tümel (Küllî) ve Tikel (Cüz'î) İsimler	120
Celal ve Cemal İsimleri	121
Ceberût ve Azamet İsimleri	123
Allah'ın İsm-i A'zamı.....	123

Altıncı Bölüm

ALLAH'IN GÜZEL İSİMLERİNİN TEVKİFİLİĞİ / 129

Kelâm ve Fıkıh İlimlerine Göre Tevkîfliğin Anlamı	131
Âriflerin İstılahı	133
Kelâmcıların Allah'ın İsimlerinin Tevkîfliğine İlişkin Kanıtları...	135
Allâme Tabersî'nin Görüşü	140
Allâme Tabersî'nin Görüşünün İncelemesi	142
Allâme Tâbâtâbâî'nin Görüşü	143
Rivayetler Açısından Allah'ın Güzel İsimlerinin Sayısı	145

Yedinci Bölüm

İNSAN-I KÂMİL: ALLAH'IN İSİMLERİNİN MAZHARI / 153

Düşünörlere Göre İnsan.....	155
Kelâmcıların İnsan Kuramı.....	157
Kâmil İnsanı Tanımanın Yolları	159
Kur'ân'a Göre Kâmil İnsan	160
Ruhun Asaleti ve Bedenin Ferîliği	160
Allah'ın Halifeliği Makamı	161
Kâmil İnsanın İlahî Velayeti	163
Allah'ın Velayetinin Bölümleri.....	164
Samediyet: Velayetin Kökeni.....	165
Masumlara Göre Kâmil İnsan	166
Kâmil İnsan: Müstefad Akıl.....	167
İrfanda Kâmil İnsan	168
Kâmil İnsanın İsimleri	172
Dört Aşamalı Manevî Yolculuk.....	173

Sekizinci Bölüm

KUR'ÂN-I KERİM'DE ALLAH'IN GÜZEL İSİMLERİ / 177

Esmâ-i Hüsnâ'nın Muhtelif İtibar ve Haysiyetleri	177
Esmâ-i Hüsnâ'nın Genel Şerhi	186
1. Allah:	186
2. A'lâ:	188
3. A'lem:	189
4. Afuvv:	189
5. Ahad:	190
6. Ahkamu'l-Hâkimîn:	190
7. Ahsenu'l-Hâlikîn:	191
8. Akreb:	192
9. Alîm:	193
10. Âlimu'l-Gaybi ve'-ş-Şehadet:	193
11. Aliyy:	194
12. Allâmu'l-Guyûb:	194
13. Azîm:	195
14. Azîz:	195
15. Bârî:	196
16. Basîr:	197
17. Bâtn:	197
18. Bedî:	198
19. Berr:	199
20. Câmi:	200
21. Cebbâr:	200
22. Ebkâ:	202
23. Ehlu'l-Mağfire:	202

24. Ehlu't-Takvâ:	202
25. Ekrem:	203
26. Erhamu'r-Rahimîn:	204
27. Esreu'l-Hâsibîn:	206
28-29. Evvel ve Ahir:	206
30. Fâliku'l-Habbi ve'n-Nevâ:	208
31. Fâliku'l-İsbâh:	208
32. Fâtır:	209
33. Fettâh:	209
34. Gaffâr:	210
35. Gâfiru'z-Zenb:	211
36. Gafûr:	211
37. Gâlib:	211
38. Ganî:	212
39. Habîr:	212
40. Hâdî:	213
41. Hafiy:	213
42. Hafîz:	214
43. Hakîm:	215
44. Hakk:	216
45. Hâlik:	216
46. Halîm:	217
47. Hallâk:	217
48. Hamîd:	218
49. Hasîb:	219
50. Hayr:	219
51. Hayru'l-Fâsılîn:	220
52. Hayru'l-Fâtihîn:	220

53. Hayru'l-Gâfirîn:	220
54. Hayru'l-Hâkimîn:	221
55. Hayru'l-Mâkirîn:	221
56. Hayru'l-Munzilîn:	221
57. Hayru'l-Vârisîn:	221
58. Hayru'n-Nâsırîn:	222
59. Hayru'r-Râhimîn:	222
60. Hayru'r-Râzıkîn:	222
61. Hayy:	223
62. İlah:	224
63. Kâbilu't-Tevb:	225
64. Kadîr:	225
65. Kâdir:	225
66. Kâfî:	226
67. Kakhâr:	226
68. Kâhir:	227
69. Kâim:	227
70. Karîb:	228
71. Kaviyy:	229
72. Kayyûm:	229
73. Kebîr:	230
74. Kerîm:	231
75. Kuddûs:	231
76. Latîf:	232
77. Mâliku'l-Mülk:	233
78. Mecîd:	233
79. Melik:	234
80. Metîn:	235

81. Mevlâ:	235
82. Mubdî:.....	236
83. Mubîn:.....	236
84. Mucîb:	236
85. Muhît:.....	237
86. Muhyî:.....	237
87. Muîd:.....	238
88. Mukît:.....	238
89. Muktedir:.....	238
90. Musavvir:	239
91. Müheymin:.....	239
92. Mümin:	240
93. Müsteân:	240
94. Müteâl:	241
95. Mütekebbir:.....	241
96. Nasîr:.....	242
97. Nûr:	242
98. Rabb:	243
99. Rabbu'l-Arş:	244
100-101. Rahmân ve Rahîm:.....	244
<i>Rahmân ve Rahîm İsimleri Arasındaki Fark.....</i>	<i>245</i>
102. Rakîb:	246
103. Raûf:	247
104. Refîu'd-Derecât:.....	247
105. Rezzâk:.....	248
106. Samed:.....	248
107. Selâm:.....	251
108. Semî:.....	251

109. Serîu'l-Hisâb:.....	252
110. Serîu'l-İkâb:	253
111. Şâkir:	253
112. Şedîdu'l-Azâb:	253
113. Şedîdu'l-İkâb:.....	254
114. Şedîdu'l-Mihâl:	254
115. Şehîd:.....	254
116. Şekûr:	255
117. Tevvâb:.....	256
118. Vâhid:.....	257
119. Vâîf:.....	257
120. Vâsi:	258
121. Vedûd:.....	258
122. Vehhâb:	259
123. Vekîl:	259
124. Velî:.....	260
125. Zâhir:.....	260
126. Zu'l-Arş:.....	261
127. Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm:.....	261
128. Zu'l-Fazli'l-Azîm:	262
129. Zu'l-Kuvveti'l-Metîn:.....	263
130. Zu'l-Meâric:.....	263
131. Zu'r-Rahmet:	264
132. Zu't-Tavl:.....	264
133. Zu İntikâm:.....	264
KAYNAKÇA.....	267

ÖNSÖZ

Hamd ve övgü o Allah'adır ki, O'ndan başka ilah yoktur ve O'nundur güzel isimler; Allah'ın salat ve selamı, efendimiz Muhammed'e (s.a.a) ve masum evlatlarıdır.

Kur'ân-ı Kerim'in özelliklerinden biri, insanı gözlem ve müşahede aşamasına ulaştıracak derecede varlık âlemini ve aşamalarını tanıtmaktır. İnsan, böyle bir bilgi ve marifete ulaşabilmek ve gözleme dayanan marifet vadisinde hazır bulunabilmek için öncelikle perde ve engellerden arınmalıdır. Marifet bilimindeki engelleri tanıma ve onlarla mukabele etme alanında kuşkusuz ki Kur'ânî kılavuzluklara ihtiyaç duyulur. Çünkü bu bağlamda kapsamlı aydınlatma ancak Kur'ân sayesinde mümkün olur. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Ve biz, sana her şeyi açıklayıp anlatan ve Müslümanlara hidayet, rahmet ve müjde olan kitabı indirdik.¹

İşte bu yüce Kur'ân'dır, her şeyin hakikatini aydınlatan; hak din yolunu batıl yollardan ayırt eden; Müslümanlara hidayet, rahmet ve müjde olan.

Kur'ân-ı Kerim, insanın can ve gönül yüzündeki perdeyi açtıktan sonra insanı, ilâhî ayetlerle dolu dolu olan hikmet yoğrulu âlemlerle tanıştırmıştır. Bu nedenle önemli olan, can ve gönüldeki, gerek tabiat düzenini tanımaya engel olan karanlık perdelerini ve gerekse tabiat ötesini tanımaya engel olan

1- Nahl, 16:89

nur hicaplarını ortadan kaldırmaktır. Yüce Allah, Kur'ân ve Ehlibeyt'in hidayetinden yararlanma suretinde bu engelleri ortadan kaldırma, gönül yüzünü tozlardan arındırma, yüce Allah'ın celal ve cemaline mazhar olma yollarını insanlara göstermiş ve bu nimeti herkese bahşetmiştir.

Kur'ân açısından varlık âlemi yüce Allah'ın tecellileridir. Her tecelli, tür bakımından bir takım aşamalara sahiptir ve her aşama, O'nun sonsuz kemallerinden birini gösterir. Kur'ân-ı Kerim'in "Furkan, Kelamullah, Kitabullah..." gibi güzel isimleri de bunu yansıtır ve buna delalet eder.

Merhum Molla Sadra (r.a), Kur'ân'ın bazı isim ve vasıflarına değindikten sonra şöyle yazar:

Şüphesiz ki isim ve vasıfların çokluğu müsemma ve mevsufun makamının yüceliğine delalet eder ve Allah, kendi kelim ve kitabının makamının yüceliğini daha iyi bilir.¹

Kur'ân ayetlerinin felsefî, irfanî, sosyal, bilimsel, kanutsal, toplum bilimi, ruh bilimi... açısından farklı şekillerde tefsir edilmesi, Kur'ân'ın farklı isim ve vasıflarından kaynaklanır. Gerçekte her tefsir bilimcisi, Kur'ân'ın güzel isim ve vasıflarından birine odaklanarak onu tefsir ve izah etmiştir. Bu yüzden, -kendisi natık ve canlı Kur'ân olan- insan-ı kâmilin beyanından kaynaklanmayan hiçbir tefsir, Kur'ân'ın kemallerinin tümünü kapsayacak düzeyde değildir. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Sana, onlara ne indirildiğini açıkça anlatman, düşünmelerini sağlaman için (en kâmil ilâhî kitap olan) Zikri (Kur'ân'ı) indirdik.²

İnsan-ı kâmil, yüce Allah'ın kemal ve celal tecellilerinin, isimlerinin ve sıfatlarının tümünü kendinde bulunduran

1- Esfar, c.7, s.54

2- Nahl, 16:44

ve gerçekte Allah'ın en yüce isminin mazharı olan insandır. İnsan-ı kâmilin âlem ile ilişiği, varlık âleminin yaratılmasında gayesel neden oluşudur; insan ile irtibatı, insan şekline sahip oluşudur; gerçek irfanla bağlantısı ise, sonu olmayan manaları algılayışıdır. İşte bu insan-ı kâmil Muhammedî (s.a.a) hakikatin özüdür. Yüce Peygamberimizin (s.a.a) kendisi bu bağlamda şöyle buyurmuştur:

Adem, su ile balçık arasında iken ben peygamberdim.

Kuşkusuz ki o, küllî (tümel) velayet makamının sahibidir; o, mutlak velinin mazharı olup kâinatta tasarruf yetkisine sahiptir. Çünkü insan-ı kâmil, yüce Allah'ın hem fiilinin ve hem de isminin ve sıfatının mazharıdır.

Varlık âleminde görülen her kemal, mutlak kemalden kaynaklanmıştır ve gerçekte her varlık, sahip olduğu kemal oranında o mutlak hakikati gösterir. Zira her varlık O'nun cilve ve tecellisidir ve her tecelli bir şekilde O'nu yansıtır. Bir başka tabirle şöyle diyebiliriz: Bir bakıma bütün varlıklar yüce Allah'ın güzel isimleridir. Zira bütün varlıklar, mukaddes Hakkın zatının kemallerinden bir kemal taşımaktadır. Aynı zamanda mümkün'l-vücut olduklarından dolayı bir takım eksiklikleri ve noksanlıkları da vardır. Yüce Allah'ın isimleri, bir yandan bütün kemallere sahip olduklarından ve öte yandan da eksiklik ve noksanlığın her türünden münezzehten dolayı esmâ-i hüsnadır (en güzel isimlerdir) ve hatta güzel isimler sadece yüce Allah'ın zatına münhasırdır.

Gaybî hüviyetin zatı zat makamında adsız ve nişansızdır. Çünkü her türlü kayıttan ve hatta mutlak kaydıdan bile münezzehtir. Bu sebeple de o sınırsız ve sonsuz zatın tecellilerinden ibaret olan esmâ-i hüsnâ, zat makamından sonra gelir. İrfan ehlinin tabiriyle, zat makamı, sırf teşbih ve tenzihten münezzehten bir makamdır. Arifler açısından zat makamında teşbih ve tenzih, bir tür tahdit ve takyittir. Zira

gerçekte tenzih eden kimse, bu tenzihiyle yüce Allah'ı tahdit; teşbih eden kimse ise teşbihiyle mukaddes Hakkın zatını takyit etmiş olur.

İbn Arabî bu hususta şöyle yazar:

Tenzih edenin tenzihi, tenzih edilen için bir tür tahdittir; aslında tenzihten münezzeh olanı tenzihe kalkışmaktır. O halde mutlaklık, bu vasfın vacip olduğu kimse için bir tür takyittir. Burada yüceltmek amacıyla Allah'ı mutlaklık kaydıyla vasıflandırma söz konusudur.¹

İbn Arabî, bir başka yerde de tenzih ehlini kınayarak şöyle demiştir:

Bil ki hakikat ehli, Allah hakkında tenzihi tahdit ve takyidin özü olarak görür. Böylece, tenzih eden kimse, ya cahildir veya kötü edep sahibidir.²

Buna binaen ehadiyet (teklik) makamında ne tenzihe yer vardır ve ne de teşbihin imkânı. Zira bu makamda çokluk ve çoğulluk söz konusu değildir. Bu bağlamda hakikat, İbn Arabî'nin -teşbih ve tenzih babında vazettiği özel terimi göz önünde bulundurarak- dediğidir ve o, teşbih ile tenzih arasında bulunmasıdır. İbn Arabî bu hususta şöyle demiştir:

Hakk'ı marifetinde tenzih ve teşbihin arasını bulan ve Hakk'ı tenzih ve teşbih vasfıyla icmal olarak vasıflandıran kimse, Hakk'ı tafsilen değil, icmalen tanımış olacaktır; nasıl ki nefsinde de icmal olarak tanımıştır.³

Bundan dolayı da "**Ona hiçbir benzer yoktur ve O'dur duyan, gören.**"⁴ ayetini, kendi özel terimine uygun olarak teşbih ve tenzihi buluşturduğunu benimsemiştir. Bunu ileride açıklayacağız.

1- Resâil, c.2

2- *Şerhu Fususi'l-Hikem*, Tacüddin Hüseyin b. Hasan Harezmi, s.163

3- *Fususul-Hikem*, İbn-i Arabî, s.69

4- Şûra, 42:11

Buna binaen, gerçekte zat makamından sonra gelen esmâ-i hüsnada ölçü teşbihtir. Zira ki gaybî hüviyet makamında ve ehadiyet (teklik) makamında söz konusu olan makam, sınır ve kaydın her türünden tenzih makamıdır.

Kur'ân-ı Kerim'deki esmâ-i hüсна ayetlerinden, ilâhî isimlerin her birinin kendi özel tecelli ve eserine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sözü edilen bu eserler, isimlerin lafız, anlam ve kavramlarına ait değildir; bilakis Allah'ın güzel isimleri bu yüce eserlere sahip olan hakikatlerdir. Lafızlar (sözcükler), isimlerin isimleri ve hatta daha dakik bir tabirle isimlerin isimlerinin isimleridirler. Zira a'yân-ı sâbite [eşyanın Allah'ın ilmindeki suretleri, varlıkların Allah katındaki ilmî suretleri] Hakkın ilâhî isimleridir, haricî şeyler ise özel zuhurlarıyla isimlerin isimleri olur ve -haricî nesnelere çağrıştıran- sözcükler isimlerin isimlerinin isimleridirler.

Bir yandan, ilâhî hakikatlerin kesinlikle sınırsız olduğundan dolayı yüce Allah'ı vasfetme makamında "vacibu'l-vücut", "sırfu'l-vücut", "besîtu'l-vücut" gibi kelimelerin kullanılması sakıncasızdır. Bir diğer yandan yüce Allah'a isim verme makamında ise ihtiyat hükmü uyarınca dinî kaynaklarda belirtilen isimlerle yetinmek gerekir. Çünkü hem isimlerin kullanım alanları tam anlamıyla algılanmamış olabilir ve hem de noksanlık ve eksikliğin her türünden münezzeh olan yüce Allah hakkında kullanılacak kelimeler eksiklik ve noksanlık içerebilir. Buna binaen ihtiyat hükmünün gereği olarak, yüce Allah hakkında dinin belirlediği isimlerden başkasını kullanmak caiz değildir. Hemen belirtmeliyim ki fakihlerin ve mütekellimlerin esmâ-i hüsnanın tevkîfî olduğu (dinî kaynaklarda belirtilen ilâhî isimlerle yetinilmesi gerektiği) yönündeki delilleri aklî veya naklî değildir; istihsanî ve iknaîdir yani daha iyi olanı seçip muhatapları ikna etmeye yöneliktir. Bununla birlikte ihtiyat, yüce Allah'ı tesmiye bağlamında dinde belirtilen isimlerle yetinilmesini gerektirir.

Arifler nezdinde esmâ-i hüsnanın tevkifîliği şu anlama gelir: Her isim ve her sıfat, mukaddes Hakk'ın zatından özel bir zuhur ve tecelliye sahiptir; yüce Allah'ın tecellilerinden bir tecellidir. Gerçekte esmâ-i hüsna Hakkın zatının mazhar ve tecellileridir; her tecelli, yüce Allah'ın kemallerinden birini yansıtır, ondan haber verir. Esmâ-i hüsnanın her birinin kendine özgü bir makam, derece ve eseri vardır. Bu nedenle de tarikat yolcuları ve hakikat arifleri, ilmî ve amelî süluk alanındaki özel ruhsal ve manevi sıkıntılarını gidermek için özel etkisi olan isim ve zikirleri kullanırlar. Bu doğrultuda hastanın şifa bulması için "Şafi", "Kâfi", "Tabib" gibi ve düşmana karşı galip olmak için "Kahhar", "Cebbar", "Muntakim" gibi şerif isimlerden yararlanırlar. Diğer sıkıntılarını, onlara uygun olan isimlerle önler ve giderirler. Buna binaen yüce Allah'ın güzel isimlerinden her biri kendine özgü makamda yer alır ve kendine özel etkiyi taşır. Mukaddes Hakk'ın zatının zuhur ve tecellileri olan esmâ-i hüsna, vasfî anlamlara delalet bakımından sınırsız olduğu için yüce Allah'ın isimlerini içeren rivayetler de farklıdır. Konu ile ilgili bazı hadisler 99, bazıları 360, bazıları 1000 ve bazıları da 4000 isim olduğunu belirtmişlerdir. Hadislerin bu farklılığı, ilâhî isimlerin belli bir rakamla sınırlı olmadığını gösterir.

Bu naçiz eserin yüce Allah katında kabul görmesini ve "**O günde ki ne mal fayda verir o gün, ne evlât. Ancak Allah'a, şirk-ten ve şüpheden arınmış bir gönülle gelen faydalanır.**"¹ ayetinin açıkladığı günün azığı olmasını acizâne niyaz ediyorum.

Bu meyanda ilim ve irfan ehlinde, yararlanmam üzere kitap hakkındaki görüş ve düşüncelerini bildirmelerini acizâne diliyorum.

1- Şuarâ, 26:88-89

Birinci Bölüm

ESMÂ-İ HÜSNANIN ANLAMI

İsmin Anlamı

İsimlerin "Hüsna" İle Nitelendirilme Nedeni

Kur'ân Açısından Esmâ-i Hüsna

İrfan Penceresinden Esmâ-i Hüsna

Esmâ-i Hüsna; Zatın Tecellileri

ESMÂ-İ HÜSNANIN ANLAMı

İsmin Anlamı

"İsim" kelimesi iki anlamda kullanılmıştır:

1- İsim, sadece zata veya belli bir vasıf ve niteliğın göz önünde bulundurulduğu zata delalet eden kelimedir. "Zeyd" ve "Amr"... gibi rast gele koyulan isimler, her hangi bir nitelik geçmişi olmayan ve sadece zata delalet eden örneklerdir. "Rahman" ise, rahmet niteliğı ile vasıflanan bir zata delalet eden ismin örneğidir.

2- İsim, bir zatın özüne ve bir şeyin öz varlığına söylenen kelimedir. Bu durumda ona delalet eden kelimeye "İsmü'l-isim" söylenir.

Bunun açıklaması şöyledir: Bazen isim, lafzî vücud ve bazen de aynî vücud kategorisinde yer alır. Burada, birinci anlamın daha belirgin olduğu bir rivayeti aktaracağım.

İmam Cafer Sadık (a.s), seçkin öğrencilerinden olan Hişam b. Hakem'e gerçek muvahhidin makamını açıklarken şöyle buyurmuştur:

İsim müsemmadan (isim sahibinden) başka bir şeydir; "Hak" ismine, zat ve müsemmasını nazarda tutmaksızın ibadet eden kimse gerçekte kâfirdir ve aslında hiçbir şeye ibadet etmemiş olur. İsim ve müsemmaya birlikte ibadet eden kimse senevî ve kâfirdir. Tevhit ise, sadece mana ve müsemmaya ibadet etmektir.

Hişam'ın açıklama istemesi üzerine İmam (a.s) şöyle buyurdu:

Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Bu isimlerden her biri zat ve müsemmanın özü olsaydı o zaman her isim diğerlerinden bağımsız olarak ilah ve mabut olmalıydı; oysa ki "Allah" Tebareke ve Teala, bu isimlerin tümünün delalet ettiği anlam ve müsemmadır.¹

Hadisin metni ve isim ile müsemmanın karşıtlığı göz önünde bulundurulduğunda, "isim" kelimesinin birinci anlamının bu hadiste daha belirgin olduğu anlaşılacaktır.

"İsim" kelimesinin ikinci anlamı da dualarda ve rivayetlerde kullanılmıştır. Bu hususta dua ve rivayetten birer örnek ile yetineceğim. Merhum Allame Meclisî (r.a), *Biharu'l-Envar* kitabında İmam'ın (a.s) şöyle dua ettiğini nakleder:

Allah'ım! Arşı yarattığın ismin hakkına, kürsiyi yarattığın ismin hakkına, ruhları yarattığın ismin hakkına...²

İmam Rıza'ya (a.s) isim hakkında soruldu ve İmam, "*Mevsuf için bir sıfatıdır.*" buyurdu. Bu açıklama, her ne kadar ismin birinci anlamına yorumlanabilirse de ikinci anlamını daha belirgin olarak ifade etmektedir.

İsmin her iki anlamına dikkatle bakıldığında iki anlam arasındaki farklılığın cevherî olmadığını göreceğiz. Birine göre isim, kayıtlı zata delalet eden sözcüktür; diğerine göre ise isim, zat ve müsemmanın kendisidir ve o zata delalet eden sözcük ismu'l-isimdir. Merhum Allame Tabatabaî (r.a), ismin bu iki anlamı hakkında şöyle buyurmuştur:

"İsim" kelimesi, lügat anlamı ile bir şeye delâlet etmek için kullanılan kelime demektir. O kelime ya sıfat içerikli bir anlam ifade eder. İçerdiği bir anlama delâlet etsin diye bir şeye işaret etmek için kullanılan kelime gibi. Veya sıfat içerikli bir anlam ifade etmez de sadece

1- *Tevhid-i Saduk*, Esmâ'ullah Teala babı, 12. hadis, s.220

2- *Biharu'l-Envar*, c.58, s.36

belirli bir zata işaret eder. Zeyd, Amr ve özellikle rast gele koyulan özel isimler gibi.¹

Gördüğümüz gibi Allame (r.a) bu bölümde, ismin birinci anlamına değinmiştir. Ancak birinci anlam, bir aşamada sadece zata ve bir diğer aşamada ise sıfat içerikli zata delalet etmektedir. Merhum Allame (r.a) bir başka yerde, müsemma ve haricî varlık türünden ibaret olan ismin ikinci anlamına temasla şöyle buyurmaktadır:

"Âdem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklerle sundu." Buradan anlaşılıyor ki, bu isimler veya isimlerinden söz edilen varlıklar, akıl sahibi canlı varlıklardı. Bunlar gayb perdesinin altında bulunuyorlardı ve onların isimlerini bilmek, bizim şu andaki eşyaların isimlerini bilişimize benzemiyordu. Yoksa Hz. Âdem'in söz konusu isimleri meleklerle haber vermesi sırasında onlar da bu isimleri öğrenirler ve bilgi bakımından Âdem'le aynı düzeye gelirlerdi. Dolayısıyla Hz. Âdem'in meleklerle karşı bir üstünlüğü söz konusu olmazdı.

Çünkü eğer Allah bu isimleri meleklerle öğretmiş olsaydı, onlar da Âdem'in düzeyine gelirler, belki de ondan üstün olurlardı. Bu durumda da melekleri ikna eden veya gerekçelerini geçersiz kılan bir durum söz konusu olmazdı. Çünkü yüce Allah'ın öğretmesiyle bir adamın birtakım sözcükleri bilmesi, onu Allah'ın emri ni eksiksiz yerine getiren meleklerden üstün kılmaz.

Şimdiye kadar sunduğumuz açıklamalardan çıkan sonuca göre, söz konusu nesnelere isimlerini bilmek, onların gerçek mahiyetlerini, somut varlıklarını bilmek şeklinde olmalıdır. Yani sırf, bir kavramı ifade etmeye yönelik bir kelimeyi bilmek yeterli değildir. Şu hâlde söz konusu nesnelere, göklerin ve yeryüzünün bilin-

1- el-Mizan Tefsiri, c.8, s.481

mezlik perdesi altında gizli olan birtakım dışsal olgular ve somut varlıklardır. Bu nesnelere asıl nitelikleriyle bilmek de, ancak yer menşeli bir varlık için mümkündür; gök menşeli bir melek için değil. Ayrıca bu bilgi, ilâhî hilafetin bir gereğidir.¹

Merhum Allame Tabatabaî (r.a), bir diğer yerde de şöyle buyurmuştur:

Yüce Allah'ın isimlerinden birini veya İsm-i A'zam'ın bazı bölümlerini peygamberlerinden birine ve bir kuluna öğretmesinin anlamı, yüce Allah'ın dua eden kulu o isme sarılarak dua etmesinin yolunu açmasıdır. Bu arada elbette o ismin bir kelime kalıbı ve bir anlamı vardır. Bunun sebebi, kelimelerin ve anlamlarının, hakikatleri bir nevi muhafaza eden araçlar ve sebepler olmalarıdır. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.²

Merhum Allame (r.a), yeri geldikçe bu konuya birçok defa temas etmiştir. Böylece ismin vücudî gerçekler anlamında kullanıldığı da öğrenilmiş oldu.

Esmâ-i hüsnanın tevkifiliği yani bildirildiği şekliyle sınırlı olduğunu açıklayacağımız ara başlık bölümünde "isim", "ismin ismi" ve "ismin isminin ismi" arasındaki farkı ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Burada kısaca şöyle açıklayabiliriz: Ayn-i sabite isim, ayn-i harice ismin ismi, ayn-i hariceyi anlatan kelimelere de ismin isminin ismi denmiştir.

İsimlerin "Hüsna" İle Nitelendirilme Nedeni

İsmin ne anlama geldiğini ve hangi anlamlarda kullanıldığını öğrendikten sonra bilmemiz gereken bir diğer nokta şudur: Neden Kur'ân-ı Kerim, isimleri "hüsna" vasfıyla nitelendirmiştir?

1- el-Mizan Tefsiri, c.1, s.166-167

2- el-Mizan Tefsiri, c.8, s.499

Bu soruya cevap vermeden önce isimlerin "hüsna" vasfıyla nitelendirildiği ayetleri buraya aktaracak ve daha sonra bu nitelendirilişin nedenini açıklayacağım. Sözü edilen ayetler, bu kitabın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak tefsir edilecektir. Kur'ân-ı Kerim'in dört ayetinde "Esmâü'l-hüsna" tabiri kullanılmıştır ve bunlar şöyledir:

Güzel isimler, Allah'ındır, o isimlerle dua edin O'na ve O'nun isimlerini başka anlamlara çekenleri, o isimleri başkalarına verenleri, O'nu, ona lâıyk olmayan isimlerle çağırınları bırakın, onlar, yaptıklarının cezasını görecekler.¹

De ki: İster Allah ismiyle dua edin, ister rahman ismiyle, hangi isimle dua ederseniz edin, gerçekten de bütün güzel isimler, O'nundur ve namazında pek yüksek sesle okuma, sesini pek de yavaşlatma, ikisinin arasında bir yol tut.²

Bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak, O'nundur güzel isimler.³

O Allah, yaratandır, varedip olgunlaştırandır, süret verendir, O'nundur bütün güzel isimler; tenzih eder O'nu ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde ve O'dur üstün, hüküm ve hikmet sahibi.⁴

Allah'ın isimlerinin "hüsna" vasfıyla nitelendirilişi, bu isimlerle, sıfat içerikli bir anlamın kastedildiğine delalet eder. Vasıfsal bir anlamı olan her ismin değil, bilakis vasıfsal anlamında kemallerinden birinin göz önünde bulundurulduğu, hiçbir noksanlık ve kusurun mevcut olmadığı bir ismin kastedildiğine de dikkat edilmelidir. Buna göre, sıfat anlamının göz önünde bulundurulduğu "cesaretli" ve "afif" gibi isimlerin,

1- A'râf, 7:180

2- İsrâ, 17:110

3- Tâ-Hâ, 20:8

4- Haşr, 59:24

cismî bir özellik çağrışımı yaptıklarından ve bu özelliğin asla onlardan selbedilemeyeceğinden dolayı yüce Allah hakkında kullanılması yakışık almaz. Sözü edilen özelliğin o isimlerden selbedilebilmesi durumunda, onların yüce Allah'ın zatına isim olarak değil de vasıf olarak kullanılmasında bir beis olmaz. "Cevad, Adl, Rahim" bunun örneklerindedir.¹

Bu açıklamadan elde edilen sonuç şudur: İsimlerin en güzeli, bir kemal türüne delalet etmekle birlikte, hiçbir noksanlık veya yokluk şaibesinin mevcut olmadığı ve var olması durumunda bile, kemal anlamının noksanlık ve yokluk anlamından ayırt edilebileceği isimdir. Buna binaen cisimlere, cismî şeylere, çirkin eylemlere, yokluk bildiren anlamlara ıtlak edilen ihtiyaç ve adem anlamlı isimler, esmâü'l-hüsna çizgisinde yer almadığı için yüce Allah hakkında söylenmesi de doğru değildir. İlâhî isimlerin tümü, bir kemal içerdiği ve her türlü noksanlık şaibesinden uzak olduğu hasebiyle iyi ve güzeldir.²

Kur'ân Açısından Esmâ-i Hüsna

Kur'ân açısından esmâ-i hüsna, yüce Allah'ın kutsî huzuruna layık olan isimlere denir. Yani bu isimler, anlam bakımından kemal ifade eden veya bir eksikliği nefyeden sıfatlar olmakla birlikte yüce Allah'ı celal ve cemel isimleriyle vasıflandırır. Merhum Allame Tabatabaî (r.a), konuyla ilgili olarak "**Güzel adlar, Allah'ındır, o adlarla dua edin O'na.**"³ ayetinin tefsirinde kapsamlı bir açıklama yapmıştır. Konuyu

1- Esmâ-i hüsnanın bildirildiği şekliyle sınırlılığı konusuna a - rıntılı olarak değinilmiş ve müçtehitlerin ihtiyata dayalı hükümleri aktarılmıştır.

2- *el-Mizan Tefsiri*, c.8, s.359 Allame Tabatabaî'nin (r.a) açıklamasının özeti.

3- A'râf, 7:180

tamamlama açısından bu açıklamayı özetle buraya taşıyacağım. Büyük Kur'ân müfessiri merhum Allame Tabatabaî (r.a) söyle buyurmuştur:

İnsanlar, yüce Allah'ın zatının aslı hususunda ittifak etmekle birlikte Allah'ın isimleri hakkında üç kesime ayrılırlar:

Bir kesimi, O'na sadece şanına yakışan, kemalini açıklayan ve her türlü eksikliği ve ayıbı dışlayan anlamlar içeren isimler takarlar.

İkinci kesim, Allah'ın isimleri hususunda eğri yola saparak O'na özgü sıfatları başkasına nispet verirler. Maddeciler ve Dehrîler gibi. Bunlar yaratmayı, diriltmeyi, rızık vermeyi ve diğer ilâhî tasarrufları maddeye ve zamana nispet ederler. İyiliği ve faydayı ilahlarına nispet eden putperestler de bu kesime dâhildir. Kitap ehlinin bir bölümü de böyledir. Onlar, sadece Allah'a mahsus olan sıfatları, peygamberlerine ve din büyüklerine izafe ederler. Müminlerin bir bölümünü de bu kesime eklemek gerekir. Çünkü onlar, sadece yüce Allah'a yaraşan etkileri kâinattaki bağımsız saydıkları sebeplere bağlar ve tevhitle uyuşmayan görüş taşırlar.

Üçüncü kesim ise, yüce Allah'a iman ettikleri halde Allah'ın isimlerinde eğriliğe saparak O'na, münezzeh olduğu eksik içerikli sıfatlar ve uygunsuz fiiller yakıştırırlar. O'nun cisim sahibi ve muhtaç olduğunu ve hatta bazı koşullarda görülebileceğine inanırlar. Bizim ilmi-miz gibi bir ilme, bizim irademiz gibi bir iradeye, bizim gücümüze benzer bir güce sahip olduğuna, varlığının bizim varlığımız gibi olduğuna inanırlar. O'nun fiillerini zulümle ve hükümlerini cahillikle ilişkili görmek de bu kısma girer. Bütün bunlar, Allah'ın isimleri konusunda eğriliğe sapmanın ifadesidir.

Bu üç kesimi aslında iki kesime indirgemek mümkündür. Bir kesim, Allah'ı en güzel isimlerle çağırır,

celal ve ikram sahibi Allah'a kulluk sunar. Bunlar hak yolu bulmuş kimselerdir.

Diğer bir kesim, Allah'ın isimleri konusunda eğriliğe sapmıştır. Bunlar, ya başkalarının isimlerini O'na yakıştırırlar veya O'nun isimlerini başkalarına yakıştırırlar. Bunlar sapıklardır. Onlar, sapıklık durumları ve sapıtmışlıktaki derecelerine bağlı olarak cehenneme gideceklerdir.

Yüce Allah, hidayet in mutlak anlamda kendinden olduğunu açıklıyor. Çünkü o güzel bir sıfattır ve gerçek mahiyeti ile Allah'a mahsustur. Fakat sapıklık özü itibariyle O'na izafe edilemez. Çünkü o özü itibariyle kişinin ilâhî hidayet ile yönlenmemesidir ki, bu kavram, yokluk anlamı taşıy ve eksiklik sıfatıdır.

Ancak bu hidayet yoksunluğu, ilk gerçekleşmesinin ardından kişide yeti haline geldi mi, bu sonuç, kişinin sapıklığı hidayete tercih etmesi ve Allah'ın ayetlerini yalanlaması sebebi ile ilâhî tevfiğin ve bağışın kesilmesi anlamına gelir ki, bu anlamda hidayet mahrumiyeti, yüce Allah'tandır. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de bu sonucu kendine izafe eder. Bu süreç, adım adım kötü akıbete iletme ve mühlet verme şeklinde gerçekleşir.

Buna göre okuduğumuz ayetler şuna işaret ediyor: Daha önceki ayetlerde hidayet in ve sapıklığın hakikatinin Allah'tan olduğu bildirilmişti. Bunun gerçek anlamı şudur: Hidayet ve sapıklık, Allah'ı en güzel isimlerle çağırma veya isimleri konusunda eğriliğe sapma esasına dayanır. Bütün insanlar bu konuda iki kesime ayrılırlar. Bir kesimi, Allah'ın hidayeti ile doğru yoldadır, bu doğrudan başka tarafa sapmazlar. Öbür kesimi ise, O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapmış, O'nun ayetlerini yalanlayan şaşkınlardır. Allah onları, O'nun ayetlerini yalanlamalarının cezası olarak cehenneme sevk eder. **"Andolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan**

birçoğunu cehennem için yarattık."¹ ayetinde buyrulduğu gibi. Yüce Allah bu süreci adım adım ve mühlet vererek gerçekleştirir.²

Merhum Allame'nin (r.a) bu ayetin tefsirindeki değerli açıklamalarından yeri geldikçe yararlanacağız.

İrfan Açısından Esmâ-i Hüsna

İsim ve vasıf lafızlarının, ancak anlamı çağrışım yaptığı yönünden bakıldığında, gerçekte isim ve sıfat, isim ve sıfat lafzının delalet ettiği şeydir.

Öte yandan, öz varlık ve varlık özü olan, hayır ve kemalin bütünü olan yüce Allah'ın zatı hakkında, gerçek vahdet ve basîtle birlikte asla ve hiçbir surette -gerek haricî ve gerekse zihnî- terkip ve kesret (çokluk) düşünülemez. Bu yüzden yüce Allah'ın mukaddes zatı, zat makamında ve gaybî hüviyet makamında isimlidir. Hak Teala'nın zat makamı, taayyünün her türünden münezze ve müberradır. Arifler Mevlası Ali b. Ebutalib (a.s), bu noktaya işaretle şöyle buyurmuştur:

İhlasın kemali, sıfatları O'ndan nefyetmektir. Çünkü her sıfat, mevsuftan başka olduğuna tanıklık eder ve her mevsuf da sıfattan başka olduğuna tanıklık eder.³

Mukaddes Hakk'ın zati, zat makamında salt basî ve salt vahdete sahiptir. İşte bu makamda isme ve tanımlamaya giriş olmadığından dolayı zat makamında isim ve sıfatlar söz konusu değildir. Bu, sıfat ve isim kemallerinin zatta olmadığı anlamına gelmez. Çünkü böyle bir durumda zatın, sıfat ve isim kemallerinden yoksun olması gerekecektir ve Allah bundan yücedir. Demek istediğim sudur: Zat makamında isim ve sıfatların taayyün niteliği, bir ismin diğer bir isimden veya bir

1- A'râf, 7:179

2- el-Mizan Tefsiri, c.8, s.479-480

3- Nehcü'l-Belâğa, 1. hutbe

sıfatın diğer bir sıfattan veyahut da bir isim ve sıfatın zattan ayrışması söz konusu değildir. Daha açık olarak söyle diyebiliriz: Gaybî zat ve hüviyet makamında sadece zat vardır ve bir olan zat bütün kemalleri kendinde toplamıştır. Nitekim şöyle denir: *Salt hakikat, eşyanın tümüdür, eşyadan birisi değildir.*

Zat ilmin, kudretin, hayatın ve her kemalin özüdür; ancak zat makamında hiçbir kemalin, hiçbir sıfatın ve hiçbir ismin belirginliği yoktur.

Örneğin ilmin kemali sınırsız olarak zatta vardır; ancak bu, ilmin varlığı ve kudretin yokluğu şeklinde belirgin değildir. Aynı şekilde sınırsız kudretin kemali de zat makamında vardır; ancak bu da, kudretin varlığı ve ilmin yokluğu şeklinde belirgin değildir. Zat makamında diğer bütün kemal ve sıfatlar da zatın özüdür ve zattan başka değildir. Zat, tek bir varlık olarak bütün kemallerin özüdür.

Esmâ-i Hüsna Zatın Tecellileridir

İlâhî isim ve sıfatların tümü yüce Allah'ın zuhur ve tecellileridir. Bu nedenle gaybî zat, ilim sıfatının tecellisi ile "Alim"dir; kudret sıfatının tecellisi ile "Kadir"dir.

Başka bir tabirle şöyle de denebilir: Her isim, Zat hazretinden özel bir zuhur ve O hazretin tecellilerinden bir tecellidir. Esmâ-i hüsna zatın yansımalarıdır ve her yansıma, bir kemalden hikâyet eder ve zat makamında zat ile bir olan kemallerin birinden haber verir. Her isim, gaybların gaybı makamından ve zatın gaybî hüviyetinden bir haberdır ve de zattan bir haber getiricidir.¹

Kısacası ilâhî isimler, Zat hazretinin zuhur ve tecellileridir ve her tecelli, özel bir haber veren özel bir isme sahiptir. *Fususul-Hikem* kitabına yazılan pek değerli ve kapsamlı

1- Mead, Muhammed Sucaî, c.1, s.102

Kayserî Mukaddimesi Şerhi kitabının ikinci faslında, ilâhî isim ve sıfatlar hakkında kâmil ve doyurucu açıklamalar getirilmiştir. Yazar, faslın başlangıcında şöyle buyurmuştur:

Bil ki, münezzeş ve yüce Hakk'ın, "**O, her gün bir iştedir.**"¹ (ayetin buyruğu) hasebiyle ilâhî mertebelerde farklı iş ve tecellileri vardır ve farklı zuhurları ve mertebeleri hasebiyle de yüce Hakk'ın sıfat ve isimleri vardır.²

Konuyu şöyle özetleyelim: Arifler açısından Allah'ın güzel isim ve sıfatları, mukaddes Hakk'ın zatının zuhur ve tecellileridir ve gerçekte varlık âleminin ve her şeydeki mevcut özelliklerin yüce Zat ile ilişki vesilesidir. Buna göre isim ve sıfatlar, yüce Zat ile O'nun yarattıkları arasında vasıtaadır. Yüce Allah kendi gücü ile bizi idaresi altına alır, sınırsızlığı ile bizi sınırlar, sonsuzluğu ile bize nihayet biçer, yüceliği ile bizi alçaltır, izzetiyle bizi zelil eder; malikiyeti ile üzerimizde dilediği şekilde hükmeder ve tasarrufta bulunur. Biz insanlar, yüce Allah'ın isimleri ve sıfatları aracılığıyla O'nunla ve isimlerinin görünen âleme dağılmış sonuçları ile O'nun isimleri ile bağlantılıyız. Buna göre Allah'ın cemel ve celal isimlerinin şu âleme yansıyan sonuçları, biz insanlar ile O'nun hayat, ilim, güç, izzet, yücelik, ululuk, gibi cemel ve celal isimleri arasında bağlantı sağlıyor ve bizi O'nun zatına yönlendiriyor.³

Yüce Allah'ın güzel isimleri, varlıkların özlerinin ortaya çıkması ve sayısız olayların onlarda gerçekleşmesi için vasıtadılar. Çünkü şüphesiz ki yüce Allah, varlığından, lütfundan ve rahmetinden bağışta bulunmak için varlıkları yaratmıştır, intikam almak için değil; yüce Allah, kabzedici ve engelleyici olduğu için değil, rızk verici olduğu için rızk vermiştir.

1- Râhman, 55:29

2- *Kayserî Mukaddimesi Şerhi*, Astiyanî tercümesi, s.238

3- *el-Mizan*, Allame Tabatabâî, c.8, s.496

Şunu da hemen belirtmeliyim ki mukaddes Hakk'ın zatının zuhur ve tecellilerinin farklı kısım ve aşamaları vardır ve bunlar, elinizdeki kitabın dördüncü bölümünde -Varlıklar; Esmâ-i Hüsnanın Mazharları- başlığı altında geniş bir şekilde ele alınmıştır.

İkinci Bölüm

ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARINDA TEŞBİH VE TENZİH

Teşbih ve Tenzihin Anlamı

Mütekellimlerin ve Filozofların Terimleri

Eş'arîlerin, Mutezile'nin ve Filozofların Görüşleri

İbn Arabî'nin Terimi

TEŞBİH VE TENZİHİN ANLAMLI

İlâhî isim ve sıfatlarla ilintili olarak mukaddes Hak Teala'nın zatını teşbih ve tenzih konusu, İslam'ın tevhit inancı bağlamında önemli konulardan biri olup, özellikle de mütekellimler ve filozoflar arasında özel bir öneme sahiptir. Şöyle ki: Yüce Yaraticının isim ve sıfatları, mahlukun isim ve sıfatlarına benzetilebilir mi, yoksa O her açıdan tenzih mi edilmelidir? Bu konuda çok önemli olan bir nokta, teşbih ve tenzihin anlamlarını bilmek ve tanımaktır. Çünkü bu iki kelime için farklı iki terim vardır; bunlardan biri, mütekellimlerin ve filozofların cumhuru arasında kullanılmaktadır ve diğeri ise, Muhyiddin İbn Arabî'ye ve taraftarlarına özel terimdir.

Önce mütekellimlerin ve filozofların terimine değinilecek ve sonra da onların teşbih ve tenzih alanındaki bakış açılarına, terim ve görüşlerine yer verilecektir.

Mütekellimlerin ve Filozofların Terimi

Bunların yanında teşbih, Hakk'ı yaratılmışıya benzetmek ve mümkünü'l-vücudun sıfatlarının vacibü'l-vücuda dayatılmasıdır. Bunun karşıtı tenzih ise, Hakk'ı, yaratılmışın sıfatlarından tenzih etmek ve mümkünü'l-vücudun sıfatlarını vacibü'l-vücuttan selbetmektir. Teşbihe inananlara "müşebbihe" veya "mücessime", tenzihe inananlara ise "münezzihe" denir.

Müşebbihe fırkası, yüce Hakk'ı yaratılmışıya benzetmiş ve hatta Allah'ın da diğeri cisimler gibi bir cisim olduğunu sanmışlardır.

Bu grup kendi aralarında farklı görüşlere ayrılmışlardır. Bunların bazıları yüce Allah'ı bir nura, bazıları genç bir insan simasına ve diğer bazıları da yaşlı bir insana benzetmiş ve O'nun için yüz, el, ayak gibi azalar ve de şekil, ağırlık, yer tutma gibi vasıflar izafe etmişlerdir.

Bunlar, iddialarını aklî delile dayandıramamış, sağlam aklî delilleri ve yadsınamaz ilkeleri göz ardı ederek sadece bazı ayet ve hadislerle tutunarak yüce Hakk'ın cismîliğine hükmetmişlerdir.

İmam Fahr-i Razî'nin aktardığına göre Ebu Ma'şer, müşebbihe fırkasının, putperestlik ayininin özü olduğuna inanmıştır. İmam Fahr-i Razî, *Esasu't-Takdis* kitabında şöyle yazar:

Ebu Ma'şer'in inancına göre putperestler çok eski zamanlarda müşebbihe idiler ve âlemin Allah'ının büyük bir nur olduğuna inanırlardı. Bu yüzden de inançlarına uygun olarak, âlemin Allah'ı suretinde büyük bir put ve melekler suretinde de küçük putlar yapmış ve onlara tapmışlardı. Böylece de putlara tapmak ortaya çıkmıştı.¹

Eş'arîlerin, Mutezilenin ve Filozofların Görüşü

Eş'arîler ve mütekellimlerin bir grubu teşbihe inanırlar, filozofların ve mütekellimlerin cumhuru ise, yüce Allah'ı cisim olmaktan, cismin bütün sıfat ve gereklerinden ve de gerçekte yüce Allah'ı, mukaddes rububî katına layık olmayan her şeyden tenzih ederler. Çünkü cismin sıfatlarının tümü, yüce Allah'ın vacibu'l-vücutluğuyla çelişir.

Bunlar, zahiri teşbihe delalet eden ayet ve hadisleri "müteşabihler" kapsamına alırlar. Bazen aklın yadsınamaz ilkeleriyle ve tümel aklî kurullarla tevil eder ve bazen de lafzın özüne iman etmekle birlikte anlamı hususunda susmayı ter-

1- *Esasu't-Takdis*, Fahr-i Razî, s.15-16, Muhyiddin b. Arabî kitabı - dan naklen, Dr. Muhsin Cihangirî

cih ederler. Ancak yüce Allah'ın, kendi yarattıklarına benze-
mediğine yakın ederler.

Malik b. Enes'e, "**Rahman, hâkim ve mutasarrıftır arşa.**"¹ ayetinin ne anlama geldiği sorulunca, söyle dedi: (Ayette ge-
çen) "istiva'nin ne anlama geldiği malumdur, ancak niteliği
meçhul. Ona iman etmek farz, ancak ondan sormak bidattir."²

Bu alandaki temel ihtilaf Mutezile ile Eş'ariye arasında-
dır. Mutezileye göre hiçbir şey kadimlik sıfatında Allah ile
ortak değildir ve yüce Allah bundan münezzehtir. Mutezile,
yüce Hakk'ın sıfatlarının bile kadimlik konusunda Allah ile
ortaklığını caiz görmemekte ve şöyle demektedir: Yüce Allah
"Kadim"dir ve kadimliği O'nun zatına özgü sıfattır. Allah za-
tıyla "Alim", "Kadir" ve "Diri"dir; ancak bu, zata eklenmiş ka-
dim ilim, kudret ve dirilik türünden değildir.

Mutezile, bu inancına söyle kanıt getirmiştir: Eğer sıfatlar
zat karşısında olsa ve zat gibi kadim olsa bu durumda, onlar da
ilahlıkta Allah gibi olurlar ve bu da bir tür şirki gerekli kılar.

Bilahare Mutezile, mutlak anlamıyla Allah'ı tenzih ve
yüce Allah'ın dünyada da, ahirette de görülemeyeceği inan-
cında ittifak etmiş ve Allah ile bağlantılı olarak yer, zaman,
suret, ayrışım, aktarım, zeval, değişim, etkilenme... gibi mah-
lukların gerek ve sıfatlarından olan teşbihin her türünü mut-
lak olarak reddetmişlerdir. Buna göre müteşabih ayetleri tevیل
etmeyi farz bilmiş ve buna "tevhit" adını vermişlerdir.³

İbn Arabî'nin Terimi

Muhyiddin İbn Arabî'nin birçok konuda olduğu gibi bu
konuda da kendine has terimi vardır. O, mütekellimlerin ve

1- Tâ-Hâ, 20:5

2- el-Canibu'l-Garbî, s.153

3- Makamatu'l-İslamiyyin-i Eş'arî, s.234, "Muhyiddin b. Arabî" k -
tabından naklen.

felsefecilerin teşbih ve tenzih konusundaki düşüncelerinin aksine bir anlam sunmuştur. İbn Arabî, "tenzih ve teşbihi", mutlaklık ve kayıtlılık anlamında kullanmıştır. Böyle bir kullanım, geçerli ve bilinen anlama aykırı olmakla birlikte, İbn Arabî'nin dayanaklarının temeli olan "vahdet-i vücud" ilkesiyle uyumludur.

İbn Arabî'nin tenzih ve teşbihe kazandırdığı anlam uyarınca onlar, bir diğeri olmaksızın düşünülemez ve gerçekleşmez. Bununla birlikte dikkat edilmelidir ki, tenzih ve teşbihin tasavvur ve tahakkuku ancak ikicilik, yani Hak ve mahlukat, Allah ve âlem, vahdet ve kesret (birlik ve çokluk) göreceliği, daha kapsamlı bir tabirle ilahlık makamı durumundadır. Ama eğer vahdet ve başka bir tabirle, zatın ehadiyyet ve birliği makamında durulacaksa, bilinmelidir ki, burası ne tenzih ve ne de teşbihin yeri değildir. Bu makamda asla ve hiçbir şekilde kesrete ve çokluğa yer yoktur. Şeyh'in, "*Tenzihten münezzeh olan Yüce Yaraticı elbette ki teşbihten münezzehdir.*"¹ sözü de bu anlama işaret etmektedir.

Buna göre yüce Hakk'ın münezzeh olması şu anlama gelir: Yüce Allah -ehadiyyet ve birlik makamında değil- ilahlık makamında, zatı itibariyle bütün sıfatlardan, sınırlardan ve kayıtlardan yücedir; her şeyden müstağnidir ve her şeyi kuşatıcıdır. Bu açıdan yaklaşıldığında hiçbir şey onu ihata etmez, hiçbir bilgi onu içermez, mutlaklık vasfından başka hiçbir vasıf O'na uymaz. Yüce Allah'ın tenzihi de bu mutlaklıktadır.

Yüce Hakk'ın zatı itibariyle durum bundan ibaret; mümkün suretlerde belirmelerine ve zuhuruna gelince, Hak Teala müşebbehtir. Mesela Allah görür, işitir ve konuşur dediğimizde bu, Allah'ın gören, işiten ve konuşan suretinde tecelli ettiği veya her gören, işiten ve konuşan suretinde olduğu anlamına

1- Şerhu Fususi'l-Hikem, Fassu'n-Nuhî.

gelir; yaratılmışların gördüğü, işittiği ve konuştuğu türden bir anlama gelmez.¹

Bu açıklamaya göre tenzih, "zâtı itibariyle Hakk" ile ilintili ve batındır; teşbih ise, "onunla yaratılmış Hak" ile ilintili ve zahirdir ki, oluşların aşamalarında, şekil ve renk giysilerinde tecelli etmiştir. Mevlana Celaleddin bu hususta şöyle der:

Gâh horşid o gehî deryâ şevî

Gâh kûhi kâf o geh ankâ şevî

To ne îñ başı, ne ân der zâti hîş

Ey fuzûn ez vehmhâ ve'z bîş, bîş.

Bazen güneş ve bazen de deryasın

Kâh kaf dağı, kâh da ankasın

Ne busun, ne osun sen kendi zatında

Ey vehimlerden öte ve fazladan fazla.²

İbn Arabî, teşbih ve tenzihi birçok yerde konu etmekle birlikte, en geniş ve en kapsamlı haliyle *Fususul-Hikem* kitabında bu konuyu işlemiştir. Şimdi konuyla bağlantılı olarak o kitaptan önemli bazı noktaları özetle buraya taşıyacağım.

İbn Arabî, teşbih ile tenzihin arasını bulmak ve bir noktada buluşturmak görüşündedir. Ona göre sırf teşbih, Hakk'ı sınırlamak ve kayıtlamaktır; sırf tenzih ise marifet eksikliğinden kaynaklanır. Bir başka deyişle teşbih eden ve tenzih eden kimse, Hakk'ı sınırlar ve kayıtlandırır. Hem teşbih eden kimse, Hak Teala'yı yaratılmışlara benzetmekle ve hem de yüce Hakk'ı cismîlikten tenzih eden kimse O'nu tahdit eder ve kayıtlandırır. Çünkü bu, akıllara ve nefslere teşbih kısımlarından tenzih etmektir; akıl ve nefslerden tenzih etmek ise O'nu soyut anlamlara benzetmektir. Gerçekte O'nun her şeyden tenzihi, O'nu yokluğa ve ademî tahdit anlamına katacaktır.

1- Futuhat-i Mekkiyye, c.4, s.71

2- *Mesnevi*, Nickelson, c.1, s.349

Buna göre o iki grubun her biri, Hakk'ı bir şeyle sınırlandırır ve kayıtlandırır. Oysaki Hakk'ın salt hakikî vahdeti gerçek mutlaklığı gerektirir. Gaybî hüviyetin Zâtı, mutlaklık kaydı da dahil olmak üzere her tahdit ve kayıttan beri ve münezzehtir. İbn Arabî, bu ilkesi uyarınca birçok yerde tenzih ehlini yermiştir. Bir yerde şöyle demiştir:

Tenzih edenin tenzihi, tenzih edilen için bir tür tahdittir; aslında tenzihten münezzehe olanı tenzihe kalkışmaktır. O halde mutlaklık, bu vasfın vacip olduğu kimse için bir tür takyittir. Burada yüceltmek amacıyla Allah'ı mutlaklık kaydıyla vasıflandırma söz konusudur.¹

Bir başka yerde de şöyle demiştir:

Bil ki hakikat ehli, Allah hakkında takyidi tahdit ve takyidin özü olarak görür. Böylece, tenzih eden kimse, ya cahildir veya kötü edep sahibidir.²

İbn Arabî, *Mağrib Ankası* kitabında tenzih ehline hitap ederek şöyle demiştir:

Senin marifetinin son aşaması varlığın eksikliklerini Hak'tan selbetmektir. Gerçekte sen, eksiklikleri kendinden selbetmiş ve "münezzehim, şanıım yücedir." demişsindir. Heyhat, heyhat!

Giyenden başkasından giysi çıkarılır mı?

Saklayandan başkasından saklanan alınır mı hiç?

Hak ne zaman noksanlık ve ayıp elbisesi giymiş ki sen onu selbetmeye kalkışasın? Gerçekte tenzihten münezzehe olan Hak, elbette ki teşbihten de münezzehtir.

Allah'ın yanında O'ndan başka her şey muhal

Kapı, dergâh, bekçi her şey bir hiç.³

1- *Resâil*, İbn Arabî, c.2

2- *Fususul-Hikem*, İbn Arabî, Fass-i Nuhî

3- *Şerhu Fususul-Hikem*, Tacuddin Hüseyin b. Hasan Harezmi, N - cip Mayil Hirevi çalışması, s.164

İbn Arabî'ye Bir Eleştiri

Bazıları, İbn Arabî'nin *Fususul-Hikem* kitabının "Fass-i Nuhî"ye başlarken kullandığı tabiri eleştirmişler. Burada konuyu tamamlamak için önce eleştiriye ve sonra da Şeyh-i Mekkî olarak tanınan Ebu'l-Futuh'un İbn Arabî'yi savunma amacıyla verdiği cevaba değineceğim.

O, birinci babın ikinci faslının ikinci itirazında (vahdet-i vücuda yöneltilen eleştirilerdir), şöyle yazar:

İbn Arabî "Fass-i Nuhî"de şöyle buyurmuştur: "Bil ki hakikat ehli, Allah hakkında takyidi tahdit ve takyidin özü olarak görür. Böylece, tenzih eden kimse, ya cahildir veya kötü edep sahibidir."

Bundan sonra da şöyle buyurmuştur: "Hakk'ın yaratılmışlara yansıması vardır. Buna göre O, her mefhumda zahir ve her anlaktan batındır. Ancak 'Âlem Hakk'ın suretidir, O'nun hüviyeti ve O zahir isimdir.' diyen kimsenin anlağı başka."

Birkaç satır sonra da şöyle buyurmuştur: "Teşbih eden ve tenzih etmeyen kimse de Hakk'ı kayıtlandırmış ve sınırlandırmıştır ve O'nu tanımamıştır. Tenzih ve teşbih marifetinin arasını bulan ve Hakk'ı her iki sıfatla vasıflandıran kimse ise, gerçekten ve doğru olarak Hakk'ı tanımıştır."

Fass-i İdrisî'de şöyle buyurmuştur: "Tenzih edilen Hakk, teşbih edilen yaratılmıştır."

Fass-i İsmailî de şöyle buyurmuştur:

Hakk'ı yaratılmıştan soyut olarak görme; Hakk'ı yaratılmışın örtüsü yap ve yaratılmışı Hakk'ın kisvesi bil... Hakk'ı tenzih ve teşbih et ki, doğru yerde olasın.

Resmî alimler bunu tümünden eleştirmişlerdir, ki bu da anlamamaktan kaynaklanmıştır.¹

1- Burada, ikinci eleştiriye cevabın bir kısmı getirilmiştir.

Şeyh-i Mekkî cevap olarak şöyle buyurmuştur:

Bil ki -Allah seni hakikati gören ariflerden kılın- bu eleştiriye iki açıdan cevap verilebilir:

Tenzih, ayırma olduğundan dolayı sınırlandırma ve kayıtlandırmadır. Bütün eser ve hükümlerin yaratıcısı olarak yüce Hakk'ın zatının eşya ile olan ilintisi bir yandan aynîlik ve diğer yandan da gayrîlik türündendir. Aynîlik yönü teşbihtir ve gayrîlik yönü ise tenzihdir. Gerçekte O, bir açıdan ayındır ve bir diğer açıdan ise gayr. Sırf tenzih de, sırf teşbih de tahdit ve takyittir. Tenzih ifrattır, teşbih ise tefrit. Bu bağlamdaki itidalin kemali ise, zafî açıdan zatının tenzihi ve aynîlik açısından zatının teşbihidir. Bu durumda ne o buna engeldir ve ne de bu ona.

Bu durumda, tenzih eden bunu bilmiyorsa cahildir ve eğer de biliyor ve teşbihten mücerret olarak tenzih ediyorsa edepsizdir. Artık bu bakımdan yüce Hak, eser ve hükümlerin yaratıcısı bilinmez; O'nu artık yaratılmışlardan görmek ve onlardan ayırmak gerekir. Çünkü O bu bakımdan "**Ve O sizinledir, nerede olursanız olun.**" ayetinin gereği olarak eser ve hükümler arasında gizlidir. Yüce Allah, o eser ve hükümler aracılığıyla zahirdir; güneş ışığının aynaların renklerinde zuhuru gibi. Önceden de buna değinilmişti. Artık Hak'tan, bütün yönlerden başka olan bir şeyi Hak kisvesi yapmazlar. Bir bakımdan O'ndan gayr olan bir şey, bir diğer bakımdan O'nun aynıdır; ki bu, aynîlik bakımından hariç bir varlıktır ve onu Hak kisvesi yaparlar ki, Hak'tan gayrisi Hak kisvesi olmasın. Bunu yaptığın için zat bakımından O'nu tenzih et; diğer eser ve hükümlere maiyet, mukarinet ve mebediyet bakımından O'nu teşbih et. Böylece doğruluk yerinde ol, yalan yerinde değil. Çünkü sen artık gerçeği ve özü açıklamışsındır. İster bu birliktelikte ayniyet

olsun ve isterse ayrılıkta gayrilik olsun bu, sana dinî zarar vermeyecektir.¹

Muhyiddin İbn Arabî'nin teşbih ve tenzih arasında cem ilkesine inandığı bu açıklamadan anlaşılmuş oldu. İbn Arabî'nin dayanağı dikkate alındığında bunları anlamak zor olmaz. Bu dayanağın anlaşılmaması durumunda ise, bu inanç sahiplerinin tekfir edilmesi bile mümkündür.

Ariflerin ve batını görenlerin kendilerine has makam ve halleri vardır; bu makamı elde etmek için heva ve hevesten kurtulmuş, kuds ve soyutluk âlemine nâil olmuşlardır. Bu bağlamda büyük filozof İbn Sina'nın çok güzel bir sözünü bu-
raya aktarıyorum:

Kuşkusuz ariflerin bu dünyada kendilerine özgü bazı makam ve halleri vardır ki başkaları bunlardan mahrumdur. Onların bedenleri elbiseler içinde olduğu halde ruhları ondan soyutlanmış ve kuds âlemine adım atmışlardır. Arifler, kendilerinde gizli olan ve bazen de ortaya çıkan bazı güçlere sahiptirler. Bunlardan haberdar olmayan bilmeyen kimseler, hayret ve inkâr ederler; bu tür şeyleri bilenler ise onları yüceltirler.²

İbn Arabî'nin Sözünden Şahitler

Muhyiddin İbn Arabî, teşbih ve tenzih arasında cem konusunda şöyle buyurmuştur:

Hakk'ı marifetinde tenzih ve teşbihin arasını bulan ve Hakk'ı tenzih ve teşbih vasfıyla icmal olarak âlemdeki suretlere ihata olmadığından dolayı bunun ayrıntılı olması mümkün değildir- vasıflandıran kimse, Hakk'ı tafsilen değil, icmalen tanımış olacaktır; nasıl ki nefsini de icmal olarak tanımıştır. İşte bundan dolayı

1- el-Canibu'l-Garbî Fî Halli Müşkilati İbn Arabî, s.45,46,158,159.

2- el-İşarat ve't-Tenbihat, Şeyhu'r-Reis İbn Sina, 1. Fasil, s.363.

Peygamber (s.a.a), Hakk'ı tanımayı nefsi tanımakla ilentilendirmiş ve söyle buyurmuştur: "*Nefsini tanıyan kimse, şüphesiz ki Rabbini tanımış olur.*" Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "**Yakında delillerimizi, âlemde de göstereceğiz.**" Bu, senin varlığının dışındaki âlemdir. "**Kendi varlıklarında da.**" Ve bu senin aynındır. "**Böylece sonucu, onlarca da açık anlaşılacaktır ki O, gerçektir şüphesiz.**" Şu bakımdan ki sen O'nun suretisin ve O senin ruhundur.¹

Fususu'l-Hikem'i şerh edenlerden biri, bu metinle ilgili olarak şöyle yazar:

Bunun açıklaması şöyledir: İnsanın makamı, âlemin bütün aşamalarını icmalen içerdiğinden dolayı insan, ancak icmal yoluyla nefsini tanıyabilecektir. Ama eğer hakikatlere nüfuz edebilecek bir makama sahip olsa bu durumda, bütün makamlardan ayrıntılarıyla haberdar olacaktır. Ancak o, taayyünlük ve beşerlik dolayısıyla her zaman buna kadir olamaz; insanî nefis, kevnî ve ilahî makamların tümünü kapsayamaz ve Hak da, bu makamlardaki tecellileri bakımından bu makamları kapsamıştır. Çoğunlukla bütün arifler, sadece icmal yoluyla nefslerini tanıyabilirler; nasıl ki, Rabbin makamlarını da ancak icmal yoluyla tanırlar. İşte bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.a), Hakk'ı tanımayı nefsi tanımakla ilentilendirmiş ve "*Nefsini tanıyan kimse Rabb'ini tanır.*" buyurmuştur.

Yüce Allah bu ilişkiyi şöyle beyan buyurmuştur: Biz ilahlık nişanelerimizi ve vahdaniyet eserlerimizi senin dışında olan göklerde -büyük âlemde- ve de senin özünden ibaret olan insan nefslerinde aşikâr ederiz. Bunlar insanî nefslerde, makamları oranında zuhur ve tecelli eder. Göklere ve nefslere, büyük âleme ve küçük

1- *Fususu'l-Hikem*, Fessu'n-Nuhî, s.69.

âleme bakan kimse, ayet ve nişaneleri görmekle O'nun hak olduğunu anlaması için bütün âlem O'nun mazharıdır. O, kendi rahmetiyle bu ikisinde zuhur etmiş, kendi varlığıyla onları var etmiş, kendi nuruyla onları zuhur aşamasına getirmiş ve de kendi ayetlerini büyük âleme ayrıntılarıyla ve küçük âleme ise icmal olarak bağışlamıştır. Bunlar, O'nun göklerde ve nefslerde sabit Hak olduğunu kanıtlar.¹

İbn Arabî, tenzih ve teşbihin buluşturulması yönündeki görüşünü, aynen diğer görüşleri gibi Kur'ân'ın "**O'na hiçbir benzer yoktur ve O'dur duyan, gören.**"² ayetine dayandırmış ve şöyle demiştir:

Yüce Allah bu ayette, "**O'na hiçbir benzer yoktur.**" buyurmakla kendini tenzih ve "**O'dur duyan, gören.**" buyurmakla da teşbih etmiştir. Veya "**O'na hiçbir benzer yoktur.**" buyurmakla önce teşbih etmiş, övmüş ve "**O'dur duyan, gören.**" buyurmakla da kendini tenzih etmiş ve bunu kendine münhasır kılmıştır.³

Arap edebiyatı kuralları uyarınca "kaf" edatı bazen [tekil dışında] anlam ifade etmez ve fazlalıktır ve bazen de kendi anlamını [teşbih ve benzerliği] ifade etmek için kullanılır. Yüce Allah'ın "**Leyse ke-mislihi şey'un=O'na hiçbir benzer yoktur.**" buyruğundaki "kaf" edatı, kendi anlamını ifade etmiyor ve fazlalık ise bu, yüce Allah'ın benzeri olmadığı anlamını bildirir ve bu da tenzihtir.

Bu ayetin devamında duyma ve görme eylemini içeren diğer dilim "**O'dur duyan, gören.**" ise, kulların da bu sıfatlara sahip olmaları bakımından teşbihtir. Aynı şekilde bu son bölümde duymak ve görmek eylemi Allah'a münhasır

1- *Şerhu Fususi'l-Hikem*, Tacuddin Hüseyin b. Hasan-i Harezmi, s.170.

2- *Şûrâ*, 42:11.

3- *Fususu'l-Hikem*, İbn Arabî, s.70.

kılınmıştır.¹ "Kaf" edatı fazlalık olsun veya olmasın, her durumda bu ayet tenzih ve teşbihi içermektedir.

Tenzih "zatı itibariyle Hakk"a dönük ve batındır, teşbih ise "O'nunla yaratılmış Hakk"a dönük ve zahirdir ki; farklı makamlarda, farklı şekil ve renklerde zuhur etmiştir. Buna göre teşbih, zatın mutlak hüviyet makamına giremez. Teşbih ancak ilahî isim ve sıfatların zuhur ve tecellilerinde ortaya çıkar. Esmâ-i hüsnanın bazı makamları olduğundan dolayı teşbihlerin de kendilerine has makamları vardır.

Teşbih alanındaki ilkesinin dikkate alınmaması durumunda İbn Arabî'nin materyalist bir düşünür olduğu zannedilecektir. Çünkü o, bazen teşbih diliyle ve bazen de tenzih haliyle konuşmaktadır. Tenzih ve teşbih alanındaki terim ve ilkesine dikkat edilmesi durumunda ancak konu anlaşılacaktır. Bu bölümü tamamlama açısından İbn Arabî'nin bazı sözlerini buraya aktaracağım:

1- Teşbih babındaki sözleri:

a) Kuşkusuz ki Hak her malumun aynıdır.²

b) Hazret-i Hak, "Kulumun kulağı, gözü, dili, eli ve ayağı olurum." buyurmakla kendisinden haber verir ve kulunun güçlerinin aynı olduğunu bildirir. Oysaki bunlar, kulun güç ve azalarıdır. Yüce Hak hazretleri, kulunun sadece güçleri olduğunu buyurmakla yetinmemiş, azaları bile olduğunu zikretmiştir. Kul bu aza ve güçlerden başka bir şey değildir. O halde Hak hazretleri, kul müsemmasının aynıdır. (Yani ubudiyetin kendisine arız olduğu ve kul adını aldığı bir öz, ubudiyetten soyut halde Hakk'ın kendisidir. Ancak ubudiyet sıfatıyla kulun özü, efendinin kendisi değildir ki efendilik sıfatına sahip olsun.)

1- Şerhu Fususi'l-Hikem, Tacuddin Hüseyin b. Hasan-i Harezmi, s.176.

2- Fususu'l-Hikem, Lokmanî Fassi, s.188.

2- Tenzih babındaki sözleri:

İbn Arabî bazen de tenzih halinin etkisinde kalarak adeta Hak ile mahlukları arasındaki ilişkinin her türünü inkâr eder. Tenzih makamında şöyle yazar:

...Yüce Allah her bakımdan mahluklarından farklıdır; O'nun ile mahlukatı arasında hiçbir benzerlik ve münasebet yoktur. Ebu Hamid Gazalî ve başkalarının benzerlik adıyla söyledikleri şeyler, olsa olsa mecazdır ve hakikatten uzaktır. Yoksa kadim ile hadis ve benzeri olmayan ile benzeri mevcut olan kimse arasında nasıl bir benzerlik olsun ki?¹

İbn Arabî sırf teşbihi yadsıma makamında şöyle yazar: Hak hiçbir şeye benzemediği gibi, hiçbir şey de O'na benzemez. Teşbihi reddeden şer'î delilin yanı sıra, akli delil de onu yanlış ve imkânsız bulmaktadır. Zira bu durumda Hak, ya her yönden veya sadece bazı yönlerden mahluklara benzeyecektir. Bu şıkların her ikisi de batıl ve olanak dışıdır.

Bunun açıklaması şöyledir: Birinci şık, başka şeylere söylenebilenlerin O'na da söylenebilmesini gerektirir; oysaki bu kesinlikle doğru değildir. İkinci şık uyarınca, Hak bazı yönlerden mahluklarına benzeyecektir ve diğer yönlerden böyle olmayacaktır. Bu ise, Hakk'ın zatında terkibi gerektirir ki bu da muhaldir.²

Görüşlerden Elde Edilen Sonuç

Tenzih ve teşbih konusunda felsefecilerin ve mütekelimlerin görüşleri uyarınca ne Mutezilenin inandığı sırf tenzih ve ne de Eş'arîlerin inandığı sırf teşbih doğru değildir. İsim ve sıfatlar babında Allah'ı, noksanlık şaibesi olan her isim

1- Futuhat, c.2, s.91.

2- Futuhat, c.1, s.194.

ve sıfattan münezzehtir bilmek gerekir. Çünkü Eş'arîler, Yaratanı yaratılmışa benzetmede böyle bir hataya düşmüşlerdir. Hatta eğer ilim, kudret ve irade gibi bazı isim ve sıfatlarda benzetmeye inansak, kesinlikle imkân boyutlu bütün anlamları vacibu'l-vücuttan ayırmalı, sadece kemal yönlerini yüce Allah'a nispet etmeli ve eksiklik yönlerini de mümkinu'l-vücuda döndürmeliyiz.

Aynı şekilde yüce Allah'ı Mutezile'nin inandığı sırf tenzihten de münezzehtir bilmeliyiz. Çünkü bu inanç uyarınca hiçbir şey yüce Allah'a nispet verilemez.

Ben bu alanda İbn Arabî'nin görüşünü kabul ediyor ve onun buyurduğunun hak olduğuna inanıyorum. Çünkü Mutezile ve Eş'arîlerin -sırf tenzih ve sırf teşbih- görüşü yüce Allah'ı takyit ve tahdittir. Oysaki yüce kutsî Hak her kayıt ve sınırdan münezzehtir.

Tenzihi gaybî hüviyetin Zatıyla ve teşbihi de tecelli, sıfat ve isimleriyle ilintili kabul etmek suretiyle tenzih ve teşbihin arasını bulmak tevhidin hakikatidir.

Sonuç sudur: Esmâ-i hüsnanın her birinde olan farklı tecelli ve zuhuru göz önünde bulundurmakla, gerçekte Zat makamından sonra gelen Esmâ-i hüsnada ölçü teşbihtir. Çünkü Zat makamında, Zat olması bakımından makam, her sınır ve kayıttan tenzih makamıdır.

İbn Arabî, teşbih ve tenzih alanında Hâce Abdullah-i Ensarî'den nakledilen şu şiirin kendi görüşünü desteklediğini bildirmiştir:

Fe-in kunte bi't-tenzihi kunte mukayyida.

Ve in gulte bi't-teşbihi kunte muhaddida.

Ve in gulte bi'l-emreyni kunte museddida

Ve kunte imâmen fi'l-mârifî seyîda.

Fe-men gâle bi'l-îşfâi kâne müşrika.

Ve men gâle bi'l-ifrâdi kâne muvahhida.

Eğer tenzihe inansan, Hakk'ın zatını takyit edersin

Eğer teşbihe inansen, O'nun tahdit edersin
Her ikisine inansen, inancın sağlam olur
İrfan ehli arasında öncü ve üstün olursun.

İkiliğe inanan ve Allah karşısında başkasını ispat eden kimse Hakk'a şerik koşmuş olur.

Tekliğe inanan ve Hak karşısında bir başkasını ispat etmeyen kimse muvahhittir.

* * *

*Gayrî çegûne rûy nimâyed çû herçi hest
Ayn-i diger yekîst be dîdâr âmede.*

Tâ çeşm bâz kerdem nûr-i roh-i to dîdem

Tâ gûş berguşâdem âvâz-i to şenîdem

Çendân ki fikr kerdem, çendân ki zikr kerdem

Çendân ki seyr kerdem, bîrûn zi to nedîdem.

Bir başkası nasıl yüz gösterebilir, zira var olan her şey

Diğerinin özüdür ki göze görünmüştür

Gözümü açtığımdan senin cemalinin nurunu gördüm

Kulağımı açtığımdan senin sesini duydum

Ne kadar düşündüm, ne kadar andıysam

Ne kadar aradıysam senden başkasını görmedim.

* * *

Fe-ıyyake ve't-teşbih in kunte sâniya

Ve ıyyake ve't-tenzih in kunte mufrida.

Teşbihten sakın ve gerçek bir'e başkasını da ekleme

Bir gerçeğe inanıyorsan, sırf tenzihten sakın.

Yani tenzih makamından da, teşbih makamından da gaflet etme.

* * *

Muarrast zateş zi tenzih-i to

Muberrâ sıfâteş zi teşbih-i to

Yekî zîn do mensebmekun ihtiyâr

Veli dâd-i her yek be-dih merduvâr

*Zi tenzih ve teşbih eger âgehî
Haber dâr hakkî ve merd-i rehî.
Münezzehtir zatı senin tenzihinden
Beridir sıfatı senin teşbihinden
Bu makamlardan birini seçme
Ancak her birinin hakkını ver
Tenzih ve teşbihten haberdar isen
Hakk'tan haberdarsın ve yol erisin.*

* * *

*Femâ ente huve, bel entehu ve terâhu fi
Ayni'l-umûri musarrahen ve mukayyeda.
Sen O değilsin; bilakis sen O'sun
Görürsün O'nu işlerde net ve sınırlı.*

"Sen O değilsin (Çünkü sen sınırlı, mümkün ve muhtaçsın); bilakis sen O'sun (gerçekte sen, O'nun sıfatlarından bir sıfatla O'nun zahir hüviyeti ve varlık mertebelerinden bir mertebesin); görürsün O'nu her şeyin zatında, varlığında ve sıfatlarında.

* * *

*Senâ pây-i in reh nedârî çe pûyî
Dilâ cây-i in şeh nedârî çe cûyî
To cânî ve inkaştetî ki şahsî
To abiyo inkaştetî sebûyî
Yakîn dâni ki u to nebâşed ve leykin
Çû to der miyâne nebâşî to ûyî.
Ey beden, bu yol için ayağın yoksa ne ararsın
Ey gönül, sende bu saha yer yoksa ne gezersin
Sen cansın, zannedersin ki şahıssın
Sen susun, zannedersin ki saksısın
Yakin bil ki, O sen olmaz; ancak
Sen arada olmazsan, sen O'sun.*

Üçüncü Bölüm

ESMÂ-İ HÜSNA AYETLERİNİN İNCELEMESİ

1. Ayet: Esmâ-i Hüsnaya Davetin Anlamı

Esmâ-i Hüsnanın Âlemdeki Rolü

2. Ayet: Hakk'ın Mülkiyetinin Genelliği

İlahlığın Kanıtsallığı

3. Ayet: Kur'ân'ın Tevhide Bakışı

4. Ayet: Esmâ-i Hüsnâ Haşyetin Sırrı

Esmâ-i Hüsnadan bahseden dört ayet bu bölümde kısaca incelenecektir. Bu incelemenin yanı sıra Esmâ-i Hüsnanın anlamı, en güzel isimden kastedilen şeyin ne olduğu, mümkünü'l-vücut olan âlemde Hakk'ın isim ve sıfatlarının rolü ve de diğer bazı konular aydınlanacaktır.

BİRİNCİ AYETİN İNCELENİŞİ

En güzel isimler Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın.¹

Ayette ifade edilen "Allah'ın güzel isimlerle çağırılması" ne anlama gelir ve bu "çağırma" ile kastedilen nedir?

Tefsir bilginleri bu soruyu farklı tefsirlerle yanıtlamışlardır. Bazı tefsirleri buraya aktaracağım:

– Ayetin orijinalinde geçen "fed'ûhu" kelimesinin kökü olan "davet" ifadesi ile kastedilen şey, isim takmadır. "Falanca'yı bir isimle çağırdım." dediğimizde bu, "Onu, bu isimle adlandırdım." anlamına gelir. Bu tefsir uyarınca ayetin anlamı şudur: "Allah'ı güzel isimlerle adlandırın."

– Ayetteki "davet" çağırma ve sesleme anlamına gelir. Bu tefsire göre ayetin anlamı şudur: "Allah'ı güzel isimlerle çağırın." Mesela "Ey Rahman, ey Rahim... diye seslenin."

– Ayette kullanılan "davet" kelimesi, ibadet etme anlamıdır. Bu tefsir uyarınca ayetin anlamı şudur: "En güzel isimler Allah'ındır; O'na bu isimlerle ibadet edin."

1- A'râf, 7:180.

Allame Tabatabai'nin Görüşü

Merhum Allame Tabatabâî (r.a), ayetin tefsiri hakkındaki bütün ihtimalleri inceledikten sonra son görüşü seçer ve bunu kanıtlamak için de, tefsir yöntemine uygun olarak Kur'ân'dan yararlanarak bu hususta şöyle buyurmuştur:

Tefsir âlimleri, bu anlamların her üçünü de muhtemel görmüşlerdir. Yalnız Allah'ı çağırmanın yer aldığı değişik ayetler bu sonuncu anlamı teyit eder. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"De ki: İster Allah diye çağırım, ister Rahman diye çağırım. Hangisi ile çağırırsanız çağırın en güzel isimler O'nundur."*¹, *"Rabbimiz dedi ki: Beni çağırın da size icabet edeyim. Bana ibadeti bırakıp da büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."*² Görüldüğü gibi önce çağırma ifadesi kullanılıyor, ardından onun yerine ibadet kelimesi kullanılıyor. Böylece ikisinin aynı şey olduğu ima ediliyor.

"Allah'ı bırakıp da kıyâmet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeyleri çağırın (onlara tapan) dan daha sapık kim olabilir? Oysa onlar bunların bu çağırımlarından habersizdirler ve insanlar (mahşerde) bir araya toplandıkları zaman bunlara düşman olurlar ve kulluk ettiklerini tanımazlar."³

*"O daima diridir. O'ndan başka ilah yoktur. O halde dinde ihlaslı kişiler olarak O'nu çağırım."*⁴ Burada kastedilen ihlas, ibadetteki ihlastır.

Ayetin *"O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."*⁵ şeklindeki devamı, bizim bu yorumumuzu

1- İsrâ, 17:110.

2- Mü'min, 40:60.

3- Ahkaf, 46:5-6.

4- Mü'min, 40:65.

5- A'râf, 7:180.

doğrulamaktadır. Çünkü eğer çağırma ile ibadet değil de isim takva veya seslenme kastedilseydi, başka bir ayette "Allah, (bu) nitelemeleriyle onları cezalandıracaktır."¹ dendiği gibi, "yaptıkları nitelemelerin karşılığı olarak" denmesi daha uygun olurdu.

Doğrusunu bilen Allah'tır, ama buna göre ayetin anlamı, "En güzel olan bütün isimler Allah'a mahsus-tur, o halde O'na onlar aracılığı ile ibadet edin ve yöne-lin." şeklindedir. İsim takma ve seslenme anlamları ise, ibadet etme anlamının uzantıları ve ekleridir.²

Eğer biri derse: "Ayetin "O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın." bölümü, Esmâ-i hüsnanın kitab ve sün-netle belirlenebileceğine delalet eder ve gerçekte bu ayet-i şerife, Esmâ-i hüsna dışındaki isimlerle yüce Hakk'ı çağır-maktan nehyeder."

Bunun cevabı şudur: Esmâ-i hüsna dışındaki isimlerle yüce Hakk'ı çağırmaktan nehyedildiğini herkes kabul etmek-tedir; ancak bu nehiy, Esmâ-i hüsnanın tümünün kitab ve sünnette geldiği ve onların dışındaki her ismin Esmâ-i hüsna dışında olduğu anlamına gelmez.

Ayrıca, Esmâ-i hüsnanın kitab ve sünnetle belirtildiği şe-kilde olduğunun kabul edilmesi durumunda, onlar Kur'ânî fiillerden üremiş ve yüce Allah hakkında kullanılan isimler olarak değil, Kur'ân-ı Kerim'de bizzat isim şeklinde kullanılan birkaç isimle sınırlı olacaktır. Allah'ın izniyle, Esmâ-i hüsnanın kitab ve sünnetle belirtildiği şeklinde sınırlı olduğu konusu, bu kitabın altıncı faslında ayrıntılı olarak incelenecektir.

Âlemde Allah'ın İsimleri ve Sıfatları

İlahî isim ve sıfatların birbirleriyle nasıl bir ilintisi ve bi-zimle nasıl bir ilişkisi vardır?

1- En'âm, 6:139.

2- el-Mizan Tefsiri, c.8, s.360.

İsim ile sıfat arasında bir fark yoktur. Fakat sıfat, zatın taşıdığı bir anlama delalet eder. Bu sıfat, zatın aynısı olabileceği gibi zatın dışında da olabilir. Oysa isim, bir sıfatla donanmış bir zata delalet eder.

Buna göre hayat ve ilim sıfattır. Ama diri ve âlim isimdir. Kelimelerin fonksiyonu bir anlama delalet etmekten, o anlamın ortaya çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğuna göre sıfatın ve ismin mahiyeti, o sıfatı ve ismi ifade eden kelimenin ortaya koyduğu anlamdır. Buna göre hayat kelimesinin içeriği olan hayatın gerçeği, Allah'ın sıfatıdır ve bu sıfat zatın aynısıdır. Zatın aynısı olan hayat gerçeği ile donanmış zatın gerçeği de, Allah'ın ismidir. Bu açıdan diri ve hayat, anlattığımız bakış açısı ile ismin ve sıfatın isimleridirler; önceki görüş uyarınca ise biri isim ve diğeri sıfattır.¹

İlahî isim ve sıfatların bizimle ve imkân âlemiyle ilintisi hakkında şöyle diyebiliriz: Âlemde mevcut olan kemalleri gözlemlemekle, yüce Allah'ın bu sıfatlara sahip olduğuna yakın edilir. Çünkü âlemin yaratıcısı O'dur ve âlemde var olan her şey O'nun katından ifaze edilmiştir. Öte yandan da mümkün varlıklardaki noksanlık ve muhtaçlık sıfatlarını görmekle, yüce Allah'ın onlardan münezzeh olduğuna ve bilakis onların karşıtı olan kemal sıfatlarına sahip olup bu kemal sıfatlarıyla noksanlıkları ve ihtiyaçları karşıladığına yakın edilir. Mesela âlemde gördüğümüz ilim ve kudret, kesinlikle bizi, yüce Allah'ın ilim ve kudret sahibi olduğuna ve bunu başkalarına da ifazede bulunduğuna yönlendirir. Çünkü bir şeye sahip olmayan varlık, sahip olmadığı şeyi başkasına veremez ve ancak bu kemallere sahip olan, onları ifaze etmeye kadiridir. Her aşamasıyla "imkân" boyutluluktan kaynaklanan bilgisizlik ve acizliğin âlemde görülmesiyle, bunların "vacibu'l-vucut"ta olamayacağı, sınırsız ilim ve kudretin O'na mahsus

1- *el-Mizan*, Allame Tabatabaî, c.8, s.494-495.

olduğu, kâmil ve mutlak ilim ve kudretiyle bizim ilim ve kudret noksanlıklarımızı karşıladığı bilinir. Diğer sıfatlar da aynen bu şekildedir.

Bu açıklama ışığında anlaşılan şudur: İlahî sıfatlar, yaratılış âleminin ve varlıkların özelliklerinin yüce Allah'ın mukaddes zatıyla irtibat vesilesidir. Yani ilahî cemal ve celal sıfatları, zat ile yaratılmışlar arasında vasıtaadır. Kur'ân-ı Kerim, mevcut semavî kitaplar arasında Allah'ın isimlerini kendi amaçlarını açıklamada kullanan ve ilahî isimleri bilmeyi bize öğreten tek kitaptır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmuştur:

Âdem'e bütün adları bildirmişti de meleklere o adlarla anılan şeyleri gösterip hadi demişti, doğrucusanız bunların adlarını haber verin.¹

Allah'ın isimleri nahiyesinden âlemde ve özellikle de insanda görülen eserler, genişlik ve darlık bakımından farklıdır ve bu farklılık, o isimlerin kavramlarının genelleme ve özellemesinden kaynaklanır. Bunu şöyle örneklendirebiliriz: İlim nimeti göz önüne alındığında duyma, görme, hayal etme, akletme gibi nimetlerin ondan ayrıldığı anlaşılacaktır. Yani onlara nispetle ilim daha genel bir konumdadır. Duyma, görme, akletme... konusuna nispetle daha genel bir konumda olan ilim; kudret ve hayat... ile birlikte "razzak, mu'ti, mun'im, cevad" gibi daha genel bir ismin altında yer alır. Aynı şekilde ilim, kudret, hayat, affetme, mağfiret... birbirleriyle karşılaştırıldığında onlar, genel ve kapsamlı rahmetten ibaret olan daha genel bir ismin altında yer alır.

Bu belirttiklerimizden anlaşılıyor ki isimler arasında olan genişlik, darlık, genelleme ve özelleme, o isimlerin âlemdeki mevcut eserleri arasındaki sıralama gibidir. Bazı eserler özel ve diğer bazıları geneldir ve eserlerin genel veya özel olması,

1- Bakara, 2:31.

bu eserlerin ortaya çıkardığı gerçeklerin genel veya özel olmasından kaynaklanır. Buna göre ilim, hayata oranla özel; samî, basir, şehid, latif, habîr isimlerine nispetle genel bir isimdir. Aynı şekilde razzak, rahmana nispetle özel isimdir. Diğer sıfatlar da bu durumdadır.

Esmâ-i hüsna aşağıdan bir veya birkaç özel isimde son bulur, ki artık onun da aşağısında başka bir özel isim yoktur; yukarıdan ise onlara nispetle geniş ve genel olan başka bir ismin altında yer alırlar. Böylece her ismin kendisinden daha geniş ve daha genel bir ismi vardır. Bu, yalnız başına isimlerin gerçeklerinin tümünü kapsayan yüce Allah'ın en büyük ismine varıncaya kadar böyle devam eder. Değişik gerçeklerin tümü bu ismin altında yer alır ve bu yüzden de çoğunlukla bu isme "İsm-i A'zam" denir. İsim her ne kadar daha genel olursa âlemdeki eserleri daha geniş ve bereketleri daha büyük olur. Çünkü bütün eserler isimlerden kaynaklanır ve bu yüzden de isimlerde olan genellik ve özellik, aynen o isme bağlı olan eserlerde ortaya çıkar. Buna göre ism-i a'zam, bütün eserlerin onda son bulduğu ve her şeyin ona huzu ettiği ve teslim olduğu isimdir.

Eğriliğe Sapmanın Kısımları

Yüce Allah'ın, "**O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın.**"¹ buyruğu ile ilgili olarak bir başka konu, eğriliğe sapsak ve küfre düşmektir.

"Lahd" ve "ilhad" kelimeleri aynı anlamdadır. Bu anlam, uca kaymak ve ortayı bırakıp iki yandan birine meyletmektir. Bu nedenle kabrin bir yanında oyulan yarığa da kabrin "lahdi" denir. "Zarîh" ise kabrin ortasında açılan yarığa denir. Buna göre "yelhidûne" ve "yulhidûne" fiillerinin anlamı ay-

1- A'râf, 7:180.

nıdır. Meşhur Kur'ân dil bilimcisi Ragıb İsfahanî, yukarıdaki ayetle ilgili olarak her iki kelimenin aynı anlama geldiğini şöyle yazar:

Lahd, ortadan meyletme suretindeki çukurdur. "lehide lisanuhu ila keza" cümlesinde ve "lisanullezî"¹ ayetindeki "lahd" kelimesiyle, itidal sınırından sapma kastedilmiştir. "İlhâd" ise haktan sapma anlamındadır.

İlhâd iki kısımdır; yüce Allah'a nispetle şirk ve nedenlere nispetle şirk. Birinci anlamıyla "ilhâd" imanla çelişir; ikinci anlamıyla ise, imanı bozmasa da iman zayıflığına ve gevşekliğine neden olur. "*Ve kim orada nehy edilmiş bir şeyi zulmederek yapmak isterse ona elemli azabı tattırırız.*"² ve "*O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın.*"³ ayetleri, "ilhâdın" son anlamına işaret etmektedir.

İlahî isimlerle ilintili olarak ilhâdın iki sureti vardır: Yüce Allah'ın doğru olmayan vasıflarla vasıflandırılması ve Yüce Allah'ın sıfatlarının, O'na yakışmayacak şekilde tevil edilmesi.

1- Nahl, 16:103.

2- Hac, 22:25.

3- A'râf, 7:108.

İKİNCİ AYETİN İNCELENİŞİ

Bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak, sadece O'nundur güzel adlar da.¹

Ayette "lehu'l-esmâu'l-husnâ" cümlesinde geçen "el-esmâ" kelimesinin iki özelliği vardır; hem çoğul kipidir ve hem de "elif-lam" takısıyla kullanılmıştır. Çoğul kipinin "elif-lam" takısıyla kullanılması her zaman genellemeyi bildirir. Ayrıca cümle diziminde haber olan "lehu" kelimesinin, müpteda olan "el-esmâ" kelimesinden öne geçirilmesi de sınırlama ifade eder. Buna göre ayet-i kerimenin anlamı şudur: "Bütün güzel adlar sadece Allah'ındır." Yani Allah, zat itibariyle isimlerin sahibi olup bu isimlerin bazı aşamalarını kendi istediği ölçüde başkalarına vermiştir. Bunu, sınırlılık bildiren aşağıdaki ayetlerin siyaki ve akışı da teyit etmektedir:

O'dur diri, O'ndan başka ilah/mabut yoktur.

Ve O'dur bilen, güç yetiren.

O'dur duyan, gören.

Kuşkusuz ki güç/kuvvet tümüyle Allah'ındır.

Şüphesiz ki izzet tümüyle Allah'ındır.

Onun bilgisinden, dilediği miktardan başka hiçbir şeyi kavrayamazlar.²

1- Tâ-Hâ, 20:8.

2- Bakara, 2:255.

Hakk'ın Malikiyetinin Kuşatıcılığı

Burada şöyle bir soru gündeme getirilebilir: Söz konusu ayet, bütün sıfatları Allah'ın malikiyetinde beyan etmiştir ve bu kuşatıcılık, zatın aynı olan sıfatları da kapsamına almaktadır. Oysaki "hayat, ilim, kudret" gibi sıfatlar zatın malikiyetinde değil, aynıdır.

Merhum Allame Tabatabaî (r.a) bu şüpheyi şöyle yanıtlamıştır:

Allah'ın malikiyetinin, bütün isimlerini ve sıfatlarını ve hatta zatının aynı olan "hayy, alîm, kadir" ve de "hayat, ilim, kudret" gibi sıfatları kuşatıcılığında hiçbir sorun yoktur. Çünkü bir şeyin "malikiyet" yoluyla kendisine nispet verilmesinin hiçbir sakıncası yoktur. Nitekim yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, *"Ya Rabbi demişti, ben ancak kendime malikim."*¹ buyurmuştur."

İlahlığa İstidlal

"La ilahe illellah" zikri, Allah'ın mutlak ilahlığını açıklamakta ve de sadece O'nun mabutluğa layık olduğunu yansıtmaktadır. **"Bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak."** ayeti, aslında kendinden önceki ayetlerin sonuç ve özeti sayılır. Söz konusu ayetin öncesinin akışı şöyledir:

Yeryüzünü ve yüce gökleri yaratanın katından indirdik. Rahman, hâkim ve mutasarrıftır arşa (varlık âleminin arşına muhittir). O'nundur ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde ve ne varsa ikisinin arasında ve ne varsa yerin altında. Sesini yükseltsen de, yükseltmesen de hiç şüphe yok ki O, gizliyi de bilir, açığa vurulanı da. Bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak, sadece O'nundur güzel adlar da.²

1- Mâide, 5:25.

2- Tâ-Hâ, 20:4-8.

"Allahu la ilahe illa huve" ayetindeki "ilah" kelimesi, mutlak mabut veya hak mabut anlamına gelir. Bu açıklamaya göre ayetin anlamı şöyledir: "Allah'tan başka hak mabut yoktur." Veya "Hak mabut sadece Allah'tır."

"Allahu la ilahe illa huve" ayetinin delili, kendinden önce gelen ve Hakk'ın mutlak rabliğini bildiren veyahut da kendinden sonra gelen "**...O'nundur güzel adlar.**" cümlesidir.

Önceki ayetlerin "Allahu la ilahe illa huve" ayetine delil olmasının açıklaması şöyledir: Mabutluk, yüce Hakk'ın rabliğinin ek ve uzantılarından. Çünkü ibadet, kul ve memluk olmanın gerçekleşirliğinin ve de kulların kendi yüce Rablerinin dergâhında muhtaçlık bildirisinin somut bir türüdür. Ancak kuluna malik olan, onun işlerini yöneten ve diğer tabiriyle ancak "Rab" olan varlık mabut olabilir. Yüce Allah'ın bütün varlığın Rabbi olduğu ve O'ndan başka bir rab olmadığı, söz konusu ayetten önceki ayetlerin ifadesidir. Zira âlemi yaratan, sahibi olan ve yöneten O'dur. Buna göre önceki ayetlerin ifadesinden ibaret olan mutlak anlamıyla rablik, "Allahu la ilahe illa huve" ayetinden anlaşılan mutlak ilahlık ve tek mabut olma liyakatinin delilidir.

"**...O'nundur güzel adlar.**" cümlesinin "Allahu la ilahe illa huve" ayetine delil olmasının açıklaması ise şöyledir:

İlerde de açıklanacağı üzere, insanı gönül saygısına ve ibadete sevk eden üç etken vardır:

Mabudun katındaki hayra ümitlenme ve tamahlanma. Sonuç itibarıyla kul, o hayra göz diktiğinden ve ona ulaşmak istediğinden dolayı mabuda ibadet eder.

Mabuttan yüz çevirme korkusu. Kul, bu korku neticesinde ve itinasızlık durumunda düşeceği kötülükten korunmak için mabuda kulluk sunar.

Mabudun gerçek anlamıyla ilahlığa ve mabutluğa liyakat ve ehliyeti.

Bunların üçü de yüce Allah hakkında geçerlidir. İnsan Allah'ın dünya ve ahiret hayır ve nimetlerine ümitlenmeli; mabuda itaatsizlik ve nankörlüğün akıbetinden korkuya kapılmalı ve de sadece yüce Allah'ı ilahlığa layık bulmalıdır.

"...**O'nundur güzel adlar.**" gerçeği uyarınca yüce Allah "hayırlar sahibi", "azabı çetin" ve "kulluğa ehil"dir. Bu da "Allahu la ilahe illa huve" ayetinin içeriği olan yüce Allah'ın mutlak ilahlığının delil ve kanıtıdır.

Bunun açıklaması şöyledir: Yüce Allah her hayır ve iyiliğin sahibidir ve O'ndan başka hiç kimse, yüce Allah temlik etmedikçe hiçbir hayrın sahibi değildir ve aslında onun da gerçek sahip ve iyesi yüce Allah'tır; başkalarının iyeliği görecelidir. Gerçek güç ve kudret sahibi de yüce Allah'tır ve âlemdeki her varlık, ancak Allah'ın bahsettiği kadarıyla güç ve kudretten yararlanır. Yüce Allah'ın her hangi bir hayır içerikli nimet veren, fazlda bulunan, dirilten, şifa veren, rızık veren, bağışlayan, halim, gani olan... sıfat ve isimleri de aynı şekildedir. Buna göre sadece yüce Allah, rahmet hazinelerine ümit beslenmesi bakımından ibadet ve tapınımaya layıktır.

Öte yandan "aziz" (=güçte eşsiz, mağlup edilmez güç) ve "kahir" (=kahredici) yüce Hakk'ın güzel isimlerindedir ve O, intikam alıcı ve cezası çetindir. Yüce Allah'ın var oluşsal (tekvinî) izni olmaksızın hiçbir şer ve kötülük kimseye yönelmez. Buna göre sadece yüce Allah, hiddet ve gazabından korkulması bakımından ibadet ve tapınımaya layıktır. Hemen belirtmeliyim ki bu gönül saygısı ve ibadet, Hak hazretinin zatının yüceliği karşısında insanın hissettiği gönül saygısı ile farklıdır. Çünkü bu gönül saygısı, yüce Allah'ın kulluk ve tapınmaya layık olduğundan kaynaklanır.

Bunun açıklaması şöyledir: Yüce Allah, ibadet ve kulluk etmeye layık olan tek varlıktır. Çünkü birinin başkaları tarafından yapılan huzu ve gönül saygısına ehil olması, ancak ve

sadece ondaki kemalden dolayıdır. Ancak kemal karşısında noksanlık vasfı taşıyan huzu ve huşu eder ve bunu yapamazlık edemez. Ruh kemal veya cemel cezbese kapılır; akıl celal karşısında secdeye kapanır, özünü kaptırır ve kendinden geçer. Tümüyle cemel O'nundur; her cemel, o mutlak cemalin bir ayet ve nişanesidir. Celal de tümüyle O'nundur ve her celal O'nun ayetidir. Buna göre ancak ve sadece O, bütün varlığın mabudu olma ehliyet ve liyakatine sahiptir. Sonuç şu ki, O'ndan başka mabut yoktur; çünkü Esmâ-i hüsna tümüyle O'nundur.

İbadetin Gayesi

Geçen bölümde aktardığımız Hak hazretlerinin ilahlığı hakkındaki tahkik münasebetiyle ibadetin gaye ve amacına da değinmek ve konuyla ilgili iki rivayeti aktarmak istiyorum.

Ebu Abdullah (a.s) şöyle buyurmuştur:

İbadet edenler üç kısımdır: Bir grup, korktuklarından dolayı yüce Allah'a ibadet ederler; bu, kölelerin ibadetidir. Bir grup, sevap ve mükâfat almak için ibadet ederler; bu, ücret karşılığı ibadet edenlerin ibadetidir. Bir grup da, sevgi ve şevkle yüce Allah'a ibadet ederler; bu da özgürlerin ibadetidir. İşte bu en üstün ibadettir.¹

Ebu Abdullah (a.s), Allah Resulünden (s.a.a) rivayetle şöyle buyurmuştur:

İnsanların en üstünü; ibadete aşık olan, onunla kol boyun olan, onu kalbiyle seven, bedeniyle yerine getiren ve ona zaman ayırandır. Böyle biri, dünyada zorlukta mı yoksa kolaylıkta mı sabahladığına itina etmez.²

1- *Usul-u Kafi*, Şeyh Kuleynî, c.2, s.111, İman ve Küfr kitabı, İbadet babı. İmam'ın (a.s) bu husustaki bir başka buyruğu şöyledir: "...ancak ben, şevk ve sevgiyle yüce Allah'a ibadet ederim. İşte bu, yücelerin ibadetidir ve bu güvencedir." *Biharu'l-Envar*, c.67, s.198.

2- *Usul-u Kafi*, Şeyh Kuleynî, c.3, s.110.

Güzel İsimle Kastedilen Nedir?

İlahlığa istidlalin ikinci bölümünde de belirtildiği üzere Esmâ-i hüsna tümüyle yüce Allah'a mahsustur: *"Allah münezzehtir, O'ndan başka ilah yoktur ve O'ndan başka mabut yoktur. Çünkü O'nundur esmâ-i hüsna (=güzel isimler)."*¹

Bu hadisin anlamı şudur: Kendi benzerlerine nispetle üstün olan isim, Hak hazretlerinin zatına mahsustur.

Bunun açılımı şudur: "İsmin" "güzel" sıfatıyla vasıflandırılması, "ismin" Sarf ilminde "ism-i fail ve sıfat-ı müşbihe" olarak tanımlanan şeyin kendisi olduğunu ve "alem-i zat" ismi olmadığını gösterir.

Bu iddianın kanıtı şudur: Alem isim, zata işaret ettiğinden dolayı asla "güzel ve çirkin" vasıfları almaz. "Güzel ve çirkin" sıfatlarıyla vasıflanmak sıfatlara özgüdür. Çünkü adil, zalim, âlim, cahil... gibi sıfatlar bazı anlamlar içermektedir; alem isim ise, sadece zata işaret eder. Buna göre "Esmâ-i hüsna" ile kastedilen şey, kemal derecesinin zirvesi olan vasıf anlamlarına ve güzel sıfatlara delalet eden "Hayy, Alîm, Kadir..." gibi sözcüklerdir.

İsmin "sıfat" anlamında kullanılması, Kur'ân-ı Kerim'de örneği olan bir şeydir. Çünkü "vasıflandırma"ya "adlandırma" denilmesi çok gerçekleşen bir şeydir; **"De ki: Adlandırın onları."**² ayetinde olduğu gibi. Ayetteki "adlandırın" ifadesi, "vasıflandırın" anlamındadır.

"En güzel isimler Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın. O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın."³ ayeti de bu yöndeki kullanımı doğrulamaktadır. Çünkü bu ayet, Allah Resülü'nü (s.a.a), "ilhad" üzere olanlardan yüz

1- *el-Mizan*, Allame Tabatabaî, c.14, s.134.

2- Ra'd, 13:33.

3- A'râf, 7:180.

çevirmeye çağırılmaktadır. "İlhâd", haktan batıla sapmadır; Esmâ-i hüsnada ilhâdın anlamı ise, Hakk'ın kutsî huzuruna yakışmayan ve doğru olmayan bir isimle O'nu çağırılmaktır. Buna göre ismin kendisi hak ve batıl sıfatıyla nitelenmiştir ve onunla, ancak vasıf anlamı taşıyan isimler kastedilmiştir. Çünkü önceden de belirttiğim gibi alem isim, asla "güzel ve kötü" sıfatıyla nitelenmez.

Bazı isimler çirkin ve kötüdür; zalim, cabir, cahil... bu kısmın örnekleridir. Bazı isimler de güzeldir; adil, âlim, kadir... de bu kısmın örnekleridir.

Güzel isimlerin de farklı kısımları vardır:

Eksiklik ve imkân (mümkînu'l-vücutluk) lekesi bile olmayan "güzel yüzlü ve dengeli boylu..." gibi isimler.

Sırf kemali yansıtan ve hiçbir şekilde eksiklik lekesi olmayan "hayy, alîm, kadir..." gibi isimler.

Bu ikinci tür isimler imkân, madde ve bileşim gereklerinden soyutlandığı durumda esmâ-i hüsnadan olabilecek isimlerdir ve yüce Allah o isimlerle vasıflandırılabilir.

Bu kullanım ve vasıflandırma, elbette ki bir-iki isimle sınırlı değildir; isimlerin en güzeli olan her isim yüce Hakk'ın mukaddes zatına mahsustur. Çünkü şu ayet, "...O'nundur güzel adlar." buyurmaktadır.

ÜÇÜNCÜ AYETİN İNCELENİŞİ

De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisi ile çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur (çünkü yüce Allah'ın cemal ve celal sıfatları sınırsızdır) ve namazında pek yüksek sesle okuma, sesini pek de yavaşlatma, ikisinin arasında bir yol tut.¹

Bu ayet de, esmâ-i hüsna hakkında bazı noktaları hatırlatan ayetlerden biridir. Sözü edilen noktalardan biri şudur: "Esmâ-i hüsna" tabirinin kullanıldığı diğer ayetlerde olduğu gibi bu ayette de güzel isimlerin sadece yüce Allah'a mahsus olduğuna dikkat çekilmiştir. Çünkü hem ayette kullanılan "lehu" ifadesi haber olup müptedasından öne geçirilmiştir ve hem de müpteda konumunda olan çoğul kipindeki "el-esmâ" ifadesi, "elif-lam" takısıyla kullanılmıştır. Her iki nüans, güzel isimlerin yüce Allah ile sınırlılığını gösterir.

Ayette kullanılan "elif-vav" edatı, iki müsemmayı değil, orantı ve seviye eşitliği veya mubahlık bildirir. Buna göre ayet-i kerimenin anlamı şöyle olur: Allah'ın Allah veya Rahman ismiyle çağırılması arasında bir fark yoktur.

"Hangisi ile çağırırsanız çağırın", koşul cümlesi ve **"en güzel isimler O'nundur."** sonuç cümlesidir ve buradaki kullanım, sebebin müsebbep yerine kullanımı türündendir. Bu ayrıntıya dayanarak anlam şöyledir: Bu iki isimden hangisini çağırırsanız,

1- İsrâ, 17:110.

gerçekte Allah'ı güzel isimlerinden biriyle çağırmış olursunuz; zira bütün güzel isimler yüce Allah'a mahsustur.

Sonuç itibariyle şöyle denebilir: Müsemmalara delalet eden isimler iki kısımdır: Güzel müsemmaları bildiren isimler ve kötü müsemmaları bildiren isimler. Bu ikinci kısımda yer alan isimler, yüce Allah'ın zatı hakkında anlamsızdır. Çünkü yüce Allah'ın zatında asla ve kella kötülüğe yer yoktur; ancak iyilik ve güzellik vardır. Bu nedenle de yüce Hakk'ın isimlerinin tümü güzel ve iyidir.

Kur'ân-ı Kerim'in Zatî ve İbadî Tevhide Bakışı

Merhum Allame Tabatabaî (r.a) "**De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisi ile çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur...**" ayetinin tefsiri bağlamında şöyle buyurmuştur:

Bu ayet, putperestlerin zatta tevhit ve ibadette şirk görüşüne karşın olarak Kur'ân-ı Kerim'in zatî ve ibadî tevhit gerçeği hususundaki görüşünü açıklayan seçkin ayetlerdendir.¹

Bu ayetin tefsiri bağlamında Allame Tabatabaî'nin (r.a) görüşünü özetle aktararak konuyu tamamlamak istiyorum.

Allame Tabatabaî (r.a) şöyle buyurmuştur:

Putperestler, yüce Allah'ı her sınır ve vasıftan üstün bir zat olarak görür ve bu mutlak zatın belirginliklerinden biriyle -isimlerinden bir isimle- belirmesini doğum olarak adlandırır. Putperestler, melekleri ve cinleri, ilahî isimlerin en üstün mazharları kabul ettiklerinden dolayı onları, varlık âleminde kullanım ve tasarrufu olan Allah'ın evlatları olarak görmüşlerdir.

1- *el-Mizan*, Allame Tabatabaî, c.13, s.239.

Putperestler açısından ibadet edenlerin ibadeti, isimlerin mazharları -Allah'ın evlatları- aşamasından öteye geçmemektedir ve gerçekte Allah'a kulluk, sadece "yaratan, rızık veren, dirilten, öldüren..." gibi isimlere ibadet etme şeklinde gerçekleşir ki bunlar da meleklerde ve cinlerde zuhur etmiştir. Yüce Allah'ın zâtı, kendisine teveccüh edilemeyecek ve insan aklının, vehminin ve hissinin nail olamayacağı yüceliktir.

Bunu bir başka şekilde şöyle de açıklayabiliriz: Putperestler açısından Allah'ı, isimlerinden herhangi biriyle çağırmak, gerçekte o isme tapınmak demektir. Çok tanrılık da buradan kaynaklanmıştır. Müşrikler, farklı dilek ve isteklerinden dolayı Tanrıyı farklı isimlerle çağırmışlardı. Bu yüzden de müşriklerden biri, Allah Resulü'nün (s.a.a) namazda "Ya Allah, ya Rahman" zikrini mübarek dilinden akıttığını duyunca şöyle demiştir: Şu dinsize baksanıza; bizim iki Tanrıya tapmamıza engel oluyor ve kendisi de iki Tanrıyı çağırıyor.

Bu ayet, böyle bir düşünce tarzını reddetmekte ve şöyle buyurmaktadır: Farklı isimler sadece yüce Allah'ın mülkü dâhilindedir ve yüce Allah'a kulluk yönünde yol ve tarikat olma dışında bir özelliğe sahip değildir. Aslında isimden müsemmaya taşmayacak şekilde isimleri çağırmak imkânsız ve gayr-i makuldür. Yani isimler kendi başlarına Tanrı değildir; zatta ve sıfatta ondan ayrı değildir. Farklı isimlerle Allah'ı çağırmanın ibadette tevhitte çelişmediği bu açıklama sonucunda ortaya çıkar.

Bir başka nokta şudur: İster gerçek olsun, ister mecaz olsun ve isterse saygı boyutlu olsun melek ve cinne "Allah'ın evlatları" tabirini kullanmak caiz değildir. Çünkü "oğul ve baba" kullanımı, bir tür aynı ulamda olmayı gerektirir ve zâtın hakikatinde veya zâtın kemallerinden en az birinde birbirleriyle bir tür ortaklık-

ları olmalıdır. Oysaki yüce Allah, kendisine bir şeyin ortak olmasından yüce ve münezzehtir. Çünkü bütün varlık O'nun mülküdür ve memlûkun malik ile ortaklığı anlamsızdır.

Açıklamalar sonucunda aydınlanan bir diğer nokta, melek ve cinnin bağımsız olarak tasarruf yetkisine sahip olmadığıdır. Mutlak malikiyet ve bağımsız tasarruf yetkisi sadece yüce Allah'ındır. Bir varlığın varlıkta tasarruf ediyor olması, kesinlikle yüce Hakk'ın tasarrufunun uzantısındadır; O'nun izin ve iradesiyledir.

Bu ayetin delalet ettiği hususlardan bir diğeri şudur: Asıl itibariyle "el-ilah" olup "mabut olarak seçilen varlık" anlamına gelen ve de çok kullanım sonucunda özel isme dönüşen "Allah" lafzı, Allah'ın güzel isimlerinden biridir.

"Allah rahman ve rahimdir" ifadesinin doğruluğu, Allah lafzının özel isim olduğunun delilidir. "Rahman veya rahim Allah'tır" demek ise doğru değildir. Hem söz konusu ayette ve hem de "Bismillahirrahmanirrahim" ayetinde Allah lafzının özel isim olarak kullanılması da bir diğer delildir.¹

1- *el-Mizan*, Allame Tabatabaî, c.13, s.240.

DÖRDÜNCÜ AYETİN İNCELENİŞİ

O Allah, yaratandır, vâd edip olgunlaştırandır, sûret verendir, O'nundur bütün güzel adlar; tenzîh eder onu ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde ve O'dur üstün, hüküm ve hikmet sahibi.¹

Bu ayet, kendinden önceki iki ayetle birlikte esmâ-i hüsnanın bazısını içermekte, yüce Allah'ın en güzel isimlere sahip olduğuna dikkat çekmekte, O'nun noksanlık ve eksikliğin her türünden münezzehtir olduğuna vurgu yapmakta, göklerde ve yerde olan her şeyin de buna tanık olduğunu şöyle buyurmaktadır:

Bu Kur'ân'ı, bir dağın üstüne indirseydik elbette görürdün ki dağ, Allah korkusundan eğilip çatlamış, paramparça olmuş ve işte insanlara bu örnekleri, düşünsünler diye getirmedeyiz. O, bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak; gizliyi de bilir, görüneni de, O'dur rahman ve rahîm. O, bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak; her şeye sahiptir, ayıplardan ve noksanlardan arıdır, kullarını esenliğe erdirir ve kendi esendir, kullarına zulmetmez ve onları emniyete ulaştırır, her şeyi görüp gözetir, üstündür, saltanatında mutlak ve iradesini geçirir de sınıkları onarır ve eksikleri tamamlar, ululuk ıssıdır ve ulu sıfatlara

1- Haşr, 59:24.

lâyıktır; münezzehdir, yücedir Allah, şirk koşanların şirk koştukları şeylerden. ¹

Bu ayetten ve önceki ayetlerin içeriğinden anlaşılmalıdır ki, Allah'ı zikreden ve esmâ-i hüsnasıyla O'nu anan kimseler, yüce Hakk'ın kemal isimlerinden hangisiyle karşılaşsalar, o kemal karşısında noksanlıklarını hatırlar; kadir ve aziz Allah'ın huzurunda acizlik ve horluklarını izhar eder ve de yüce Allah'ı takdis ve tespih ederler.

Ayet-i kerime, önceki ayetin içeriği ile ve özellikle de ayette geçen "*Allah korkusu*" ifadesi ile göz önünde bulundurulduğunda, Allah karşısındaki gönül saygısının ve huşunun nedeni anlaşılacaktır. Zira ayetin anlamı şöyle olacaktır: Yüce Allah korkusuyla dağlar neden parçalanmasın? Oysaki O'dur Allah ve O'ndan başka mabut yoktur; gaybı bilir ve mutlak anlamıyla bütün kemal sıfatlar ve güzel isimler O'na özgüdür.

Ayet-i kerime, esmâ-i hüsnanın bir kısmını içermekte ve onları sıralamaktadır. Bizim buradaki konumuz ise esmâ-i hüsnanın sayısını ve anlamlarını ele almak olmadığından dolayı ayet hakkındaki diğer açıklamaları, "Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın Güzel İsimleri" başlığı taşıyan kitabın son bölümünde sunacağım.

1- Haşr, 59:21-23.

Dördüncü Bölüm

VARLIKLAR ESMÂ-İ HÜSNANIN
MAZHARLARIDIR

Mütekellimlerin Âlem Hakkındaki Görüşü

Filozofların Görüşü

Ariflerin Görüşünün İncelenişi

Kur'ân Açısından Âlem

Kelam, felsefe ve irfan ilimlerinde özel bir konuma sahip olan konulardan biri, imkânî varlıklar ve âlemler konusudur. Bahsi edilen ilimlerin her biri, bu konuyu bir şekilde ele almış ve incelemiştir. Yüce Allah'ın yardım ve tevfiğiyle kitabın bu bölümünde bu konuyu farklı açılardan incelemeye alacağız.

MÜTEKELLİMLERİN GÖRÜŞÜ

Mütekellimler açısından âlem, cevher -felsefî açıdan değil, kelamî açıdan cevher- ve araz bütününe denir. Mütekellimler açısından cevher ferdin cevheridir ve "bölünmeyen en küçük parça" anlamındadır. Mütekellimler, filozoflar tarafından cevher için sıralanan akıl, nefis, suret, madde ve heyûlâ (maddenin maddesi) gibi kısımları benimsememişlerdir.

Mütekellimler, soyut âlemi yadsımış ve sadece yüce Allah'ı soyut bilmişlerdir ve hatta ayetlerin zahirine istinatla meleklerin bile maddî varlıklar olduklarını benimsemişlerdir. Yine kelam bilginleri, hareket ve sükûn içermesi bakımından âlemi zamanî hudus ile hadis kabul etmiş ve bu yolla Allah'ı ispat etmişlerdir.

Mütekellimlerin inancını şöyle açıklayabiliriz: Âlemin mevcut olmadığı bir zaman vardı ve Allah, âlemi yoktan yarattı ve yaratılıştan sonra artık âlemin vacibu'l-vücuda ihtiyacı yoktur. Mütekellimler, sonucun sebebe (illetin malule) ihtiyaç

ölçüsünü hudus bildiklerinden dolayı âlemin var edilmesinde "tertibi" kabul etmemişlerdir.¹

Mütekellimlerin çoğu, yüce Allah'ın sıfatları konusunda ifrat ve tefrite düşmüşlerdir. Eşaire, sıfatların zata artırıldığını ve teşbihi benimsemişlerdir; Mutezile ise sekiz sıfatın kadimliğini² ve tenzihi benimsemişlerdir.

Mütekellimler âlem, insan, Allah ve ilâhî sıfatlar hakkında birçok yönden ihtilafa düşmüşlerdir. Bu hususta değindiğimiz kadarıyla yetiniyor ve ayrıntılara girmiyoruz.³ Amacımız, mütekellimlerin âlem hakkındaki ve âlemin yüce Allah ile ilintisi hakkındaki görüşünü aktarmaktı ve icmalen bu konuya değinmiş olduk.

1- "İmkânî âlemlerin tertibi" konusunda bu bölümde açıklamalar getirilecektir.

2- Mutezile'ye göre sıfatlar zatın naibidir ve yedi subûfî sıfat (kudret, ilim, hayat, irade, duyma, görme, konuşma) zat ile birlikte sekiz kadimlerdir.

3- Bu hususta daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler şu kaynağa bakabilirler. *Keşfu'l-Murad*, Allame Hillî, s.28-313 .

FİLOZOFLARIN GÖRÜŞÜ

Filozoflar bir bakımdan vücudu, vacibu'l-vücut ve mümkünü'l-vücut diye ikiye ayırmışlar:

Vacibu'l-vücut (zorunlu vücut): Vücudun asla kendisinden ayrılmadığı, bir diğer tabirle vücudun kendisi için zaruret olduğu varlıktır.¹

Mümkünü'l-vücut (olabilir vücut): Zat itibariyle ne vücut zarureti ve ne de adem zarureti olmayan, her ikisine eşit seviyede bulunan, vücudun ademe veya ademin vücuda tercih edilmesi hariçî nedene bağlı olan varlıktır.

Filozoflar vücut bağlamında mümteniü'l-vücut (olması imkânsız) kavramına da yer vermiş ve onu, "zati² ademi gerektiren ve bir başka tabirle de ademin kendisi için zorunlu olduğu vücut" şeklinde tanımlamışlardır. Sonra da Hak Teala'nın mukaddes zatını ispat etmek için nedensellik ilkesinin zorunluluğu, malulün (sonucun) hudus ve bekada illete (nedene) ihtiyaç zorunluluğu, illet ve malul (sebeup ve sonuç) arasında benzerlik zorunluluğu, devr (kısır döngü) ve tesel-

1- Burada "zaruret" kelimesiyle kastedilen şey, ezeli zarurettir. Bunun anlamı şudur: Vücudun yüce vacibu'l-vücut ile ilintisi, takyit ve talil bakımından değil, mutlaklık bakımındandır. "Zaruret" in kısımları (ezeli, zati, vasfi, vakti) hakkında geniş bilgi edinmek isteyenler şu kaynağa baksınlar. Nihayetü'l-Hikme, Allame Tabatabaî, s.46

2- Burada "zat" kelimesi ile varsayıma dayanan zat kastedilmiştir. Çünkü mümteniü'l-vücut öz itibariyle batıldır ve gerçek bir zati olamaz.

sülün batıllığı, imkân ve vücub burhanı gibi mukaddimleri kullanarak şöyle demişlerdir:

Varlıklar silsilesi mümkinu'l-vücut türündendir ve her mümkün varlık, malul ve muhtaçtır. O halde, hiçbir şekil ve türde muhtaç olmayan bir illete muhtaçtır. O da, vacibu'l-vücuttur. Aksi takdirde devr ve teselsül gerekecektir, oysaki aklın zorunlu hükmü gereğince her ikisi de batıldır.

İmkânın, mâhuvî ve fakrî olmak üzere iki kısım olduğu konusuna da dikkat etmek gerekir.

İmkân-ı mâhuvî: "Mâhuvî imkânda" "imkân" mahiyetin vasfı olup, ademü'l-iktiza anlamındadır. Şöyle ki: Mümkün varlığın mahiyet zâtı, ne vücudu ve ne de ademi gerektirir. Yani vücut ve ademe nispetle eşit seviyededir; ne vücut ademden ve ne de adem vücuttan üstün değildir.

İmkân-ı fakrî: "Fakrî imkânda" "imkân" vücudun vasfıdır. Şöyle ki: Mümkün varlığın vücudu, tamamen fakirlik ve bağılıktır; mutlak anlamıyla zatının müstağni olduğu bir vücuda muhtaçtır.

Her halükârda, bu burhanda orta yol, ister İbn Sina'nın açıklamasında olduğu gibi imkân-ı mâhuvî olsun ve ister Sadru'l-Müteellihîn'in açıklamasında olduğu gibi imkân-ı fakrî olsun, bu burhanda açıklama türleri değişik olsa da Hak Teala kanıtlanabilir.

İmkân ve Vücub Burhanının İki Beyanı

Merhum Hâce Nasiruddin Tûsî (r.a), İbn Sîna'nın imkân ve vücub burhanını şöyle ifade eder:

O var olan vacibu'l-vücut ise, amaca varılmış olur ve eğer de değilse, devr ve teselsülün batıl olduğundan dolayı vacibu'l-vücuda dayanmalıdır.

Allame Hillî (r.a) bu beyanı şöyle şerh eder:

Şüphesiz ki dışarıda zorunlu bir varlık vardır; bu varlık eğer zatının gerektirdiği için vacibu'l-vücut ise, bu durumda amaca ulaşılmış olur ve eğer de mümkünu'l-vücut ise, bu durumda kendisini var edene ihtiyaç duyar. Bu var eden/eser sahibi vacibu'l-vücut ise hedefe varılmış olur ve eğer o da mümkünu'l-vücut ise, kesinlikle o da kendisini var edene/eser sahibine muhtaçtır. Bu var eden/eser sahibi vacibu'l-vücut ise, varılmak istenen gayeye varılır ve eğer o da mümkünu'l-vücut ise, bu durumda devr ve teselsüle düşülmüş olur.¹ Oysaki bunların ikisinin de batıl olduğu daha önce kanıtlanmıştı.

Bu burhanın çok daha kısa olan bir diğer açıklaması şöyledir: Bu mümkünu'l-vücudu var eden neden hakkında dört olasılık vardır: Adem, mümkünu'l-vücudun kendisi, mümkünu'l-vücudun benzeri, vacibu'l-vücut. İlk üç olasılık batıl olduğundan dolayı mümkünu'l-vücudun illet ve var edicisi vacibu'l-vücut olmalıdır.

Adem illet olamaz, çünkü vücuda sahip olmayan bir şey sahip olmadığı vücudu veremez.

Mümkünü'l-vücudun kendisi illet olamaz, çünkü vücutundan önceki hali ademdir ve adem de illet olma yeterliliğinde değildir.

1- Devr ve teselsüle nasıl düşüldüğünün açıklaması: Eğer farz edilen eser sahibi vacibu'l-vücut değilse, mümkünu'l-vücuttur. Bu mümkünu'l-vücut, bir önceki mümkünu'l-vücuda vasıtayla veya vasıtasız olarak dayanıyor ve ondan etkileniyor ise, bu durumda devr oluşur; eğer de başka bir mümkünu'l-vücuda dayanıyor ise, bu durumda o mümkünu'l-vücudun vacibu'l-vücuda dayanıp dayanmadığına bakılır, onun da mümkün olması ve bunun devam ederek bir vacibu'l-vücuda dayanmaması durumunda teselsül ortaya çıkacaktır.

Mümkinu'l-vücudun benzeri illet olamaz, çünkü mümkünin benzeri de varlığında başkasına muhtaçtır ve varlığında başkasına muhtaç olan varlık veremez.

Zati nâyâfte ez hestîbahş

Key tevâned ki şeved hestîbahş.

Varlık bahşedenden zat bulmamış biri

Nasıl da varlık bahşeden olabilir ki.

Buna göre, zatı varlığın vücubunu ve zorunluluğunu gerektiren vacibu'l-vücut, mümkünu'l-vücutların illeti ve var edenidir.¹

Mümkin Nitelikli Varlıkların Aşamaları

Filozoflar açısından mümkün nitelikli varlıkların yaratılışında sıra ve aşama korunmalıdır ve bu nedenle de "üstünlük sırasına göre imkân" başlığı açmış ve bu başlık altında mümkün nitelikli varlıkların aşamalarını tespit etmişlerdir. Konunun aydınlanması için illet ve malul (sebeup ve sonuç) arasındaki ilintiyi kısaca gözden geçirmeliyiz.

Felsefe literatüründe başkasının muhtaç olduğu şeye "illet" ve muhtaç olana da "malul" denir. Nedensellik ilkesi ise veren ve alan iki şey arasındaki ilinti yasasıdır. Bu, aklî ve fitrî bir ilke olup husulî ilim türündendir. Bu husulî ilmin kaynağı, nefsin fiillerine yönelik huzurî bilgisidir. Nefsin özelliğinin, düşünce ve irade gibi eylemlerinin ilgasından sonra akıl, her malulün bir illete muhtaç olduğuna hükmeder. Bu illet, ya malulün vücudunun veyahut da mahiyetinin illetidir.

Bunun açıklaması şöyledir: Malulün vücudu, kendisini var eden şeyle ve de var oluş nedeni ile gerçekleşir; malulün mahiyeti de iki şeyle gerçekleşir: Bu ikisinden biri, bu mahiyet ile diğer mahiyetler arasında müşterektir ve diğeri de bu mahiyeti diğer mahiyetlerden ayıran şeydir.

1- *Bidayetü'l-Maarifi'l-İlahiyye*, Üstad Muhsin Harrazî, 1. cüz, s.33

Bu açıklamadan ortaya çıkan sonuç şudur: İlet dört kısımdır; ikisi vücudun, diğer ikisi ise mahiyetin illetidir.

Vücudun iki illeti şunlardır:

Failül illet (öznesel neden): Malul vücudunu ondan almıştır.

Gâî illet (ereksel neden): Malulün vücudu onun içindir.

Mahiyetin iki illeti de şunlardır:

Maddî illet: Malulün bu illet sebebiyle yeterlilik aşaması bulmasıdır.

Sûrî illet (formel neden): Malul, bu illet sebebiyle fiil haline geçer.¹

İlahî felsefeciler, hakikî vahid² ve mutlak basît olan Allah'ı her şeyin vücudî illeti olarak görmektedir; ancak yüce Allah'ın varlıklar hakkındaki bu illet oluşu ya vasıtasız veya vasıtalıdır.

İlahî filozofların inancına göre yüce Allah'ın fiili, hakikî vahitten varlık bulması bakımından vahittir.³ Bunu şöyle de açıklayabiliriz: Tecelli eden Allah vahit ve basît olduğundan dolayı tecellisi de vahittir. Buna göre failin vahit ve basît olması, vahit fiilin gerçekleşmesini gerektirir. Meşşâî felsefe esasına dayalı olarak bu ilke uyarınca yüce Hakk'ın illet oluşu, ilk yaratılmışa nispetle vasıtasız ve diğer yaratılmışlara nispetle vasıtalıdır.

"Vahit" İlkesine Yönlendirilen Eleştirinin İncelenişi

Felsefecilerin kendi görüşlerini kanıtlamak için ileri sürdükleri temel kanıt "Vahit" kuralıdır. Mütetekellimler bu gö-

1- *Hikmet-i İlahiy-i Amm ve Hass* (Genel ve Özel İlahî Felsefe), Mu - yiddin Mehdi İlahî Komşei, s.44

2- "Vahit" kavramının farklı anlamları ve tasnifleri vardır. *Nihayetü'l-Hikmet*, Allame Tabatabaî, s.140-141

3- *Nihayetü'l-Hikmet*, Allame Tabatabaî, s.146

rüşü eleştirerek şöyle demişlerdir: Doğru farz edilse bile bu kural, yüce Allah'ın çoğu yaratma gücüne sahip olmadığını ve ancak bir malule sahip olacağını gösterir. Oysaki bunun batıllığı çok açıktır, çünkü yüce Allah mümkinatın tümüne kadirdir. Buna göre felsefecilerin "Vahitten ancak vahit sadır olur." şeklindeki delilleri batıldır.

Felsefecilerin Cevabı

Felsefeciler bu eleştiriyi şöyle yanıtlamışlardır: Bir şeyi var etmeye güç yetirememekle o farz edilen şeyin feyiz almaya liyakatinin olmaması ve feyiz alma yeterliliğine sahip olmaması farklı şeylerdir. "Vahitten ancak vahit sadır olur." kanıtıyla kastettiğimiz şey, ne illet ve ne de malul bağlamında sayısal vahit değildir. Bununla kastettiğimiz, "ıtlakî vahdet" diye nitelenen vahdetin bir başka kısmıdır.¹ "Evvel" kelimesiyle kastedilen şey de zaman bakımından öncelik değil, bilakis varlıkta ve öz varlığa yakınlıkta evvellikdir. Yüce Vacibu'l-vücut, bütün varlıkları var etmeye kadir olmakla birlikte varlığın ilk aşamasında sadır-ı evvel, akl-i evvel ve taayyün-ü evvel O'ndan sadır olacaktır.

Felsefeciler, vacibu'l-vücutun kudretinin yaratılışın başlangıcından -cismanî ve gayr-i cismanî misal babından- iki veya daha çok şeyi şamil olmamasını şöyle yanıtlamışlardır: Failin failliği tamdır ve mümkün varlıkların tümünün icadına yetkin ve yeterli gücü vardır; ancak cisim ve cismanî varlıklar, varlıkta ilk rütbenin liyakat ve yeterliliğine sahip değildir. Çünkü onlar -maddî varlıklar- sınırlı, zayıf ve eksiktirler.

1- İtlakî vahdet ile varlıksal yeterlilik kastedilmiştir. Şöyle ki: Akl-i evvel varlıksal bakımdan daha az sınır ve kayıtlara sahip olduğu için bu açıdan evrenin yaratıcısından varlık feyzi alma liyakat ve yeterliliğine sahiptir.

İlk sadır olan ise, her yönüyle salt hakikî vahdetin mazharı olabilir niteliktedir. Buna göre, buradaki ilklikle kastedilen şey, varlıksal kemal ve yetkinliktir. Böylece yöneltlen eleştiri tamamen ortadan kalmış olacak ve mütekellimlerin bu ilkeyi hedef alan eleştirileri temel ve dayanaktan yoksun kalacaktır.

İlletsiz Malulün Varlık Sürdürememesi

Felsefecilerle mütekellimlerin çoğunun arasında görülen bir diğer anlaşmazlık şudur: Malul, varlık bulduktan sonra da kendisini var eden illete muhtaç mıdır, değil midir?

Mütekellimlerin çoğu, var edici illetin hiçbir şekilde beka hususunda etkili olamayacağını ileri sürmüş ve hatta bazıları şöyle demiştir: Eğer vacibu'l-vücut hakkında adem cayiz olsa, kesinlikle onun ademi âlemin varlığına bir zarar vermeyecektir.

Bu hususta da usta ile bina örneğine yer vermiş ve şöyle demişlerdir: Binayı var eden illet usta olduğu halde ustanın ölmesinden sonra da bina kendi varlığını sürdürecektir.

Felsefecilerin bu husustaki inanışları ise şöyledir: Malul vücut bulduktan ve var olduktan sonra da kendisini var eden illete muhtaçtır. Çünkü malulün illete muhtaçlık ölçüsü, malulün zatî imkânıdır ve bu imkân ise, -gerek var oluşunda ve gerekse bekasında- mevcuttur. Muhtaçlık ölçüsü her zaman var olduğuna göre malul de her zaman için illete muhtaçtır ve illetsiz malulün baki kalabilmesi muhaldir.

Bunu şöyle de ifade edebiliriz: "Mümkün" olması hasebiyle malulün varlığının illete muhtaç olduğu gibi, bekası da aynı nedenle illete muhtaçtır.

Araştırmalarında yoğun olarak felsefi dayanaklardan faydalanan Şia'nın büyük mütekellimi Şeyh Tus'i (r.a), "Mümkünü'l-vücut bekasında illete muhtaçtır" başlığı altında "*Mümkünü'l-vücut, bekasında kendisini var eden illete muhtaçtır.*"

Çünkü muhtaçlık sebebi devam etmektedir.” buyurmuştur. ¹

Merhum Allame Hillî (r.a) bu cümlelerin şerhinde şöyle buyurmuştur:

Felsefecilerin cumhuru ve son dönem mütekellimleri, mümkünü'l-vücudun kendisini var eden illete muhtaç olduğu inancındadırlar. Eserin müessire muhtaçlığı için mümkünü'l-vücut olmayı illet-i tâmmе kabul eden herkes, mümkünü'l-vücudun bekasında müessire muhtaç olduğuna hükmedecektir Bunun delil ve kanıtı da, malulün illete muhtaçlık nedeninin imkân oluşudur ve o, mahiyet için gerekli ve zarurîdir. Çünkü o mahiyet her zaman için müessire muhtaçtır ve bu yüzden de illetin vücudu, malulün vücudunu gerektirir.²

Akıl ve Nakil Açısından Âlemin Yaratılış Sırası

İlâhî felsefeciler, sağlam aklî ve naklî delillere dayanarak âlemin yaratılışındaki sıra ve düzenin varlığını kanıtlamışlardır. Bu tertip ve düzendeki birincilik, ikincilik... zaman boyutu değil, vücutta üstün ve ekmel olanın vacibu'l-vücuda daha yakın ve varlıkta öncelikli olduğu anlamı taşır. Bu hususta şöyle buyurmuşlardır:

Rabbanî inayet başlangıçta soyut akıllar, üstün güçler ve gözetleyici melekler silsilesini kapsamış; sonra tümel kutsî nesfleri, sonra tikel hayvanî ve nebatî nefsleri, sonra eflak, unsurlar, madenler ve cisimler türününün tabiatlarını ve daha sonra da -varlığın en alt seviyesinden ibaret olan- âlemin heyulasını yaratmıştır.³

1- *Keşfu'l-Murad Fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, Allame Hillî (r.a), 2. fasıl, 1. maksat, Üstad Hasanzâde Amulî'nin tashih ve talikiyle, 45. mesele, s.81

2- *Keşfu'l-Murad Fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, Allame Hillî (r.a), 2. fasıl, 1. maksat, Üstad Hasanzâde Amulî'nin tashih ve talikiyle, 45. mesele, s.81

3- Daha ayrıntılı bilgi almak için şu kaynağa bakınız: *Nihayetü'l-*

Ehlisünnet ve Şia kitaplarında yüce Allah Resulü'nden (s.a.a) şöyle rivayet edilmiştir:

Allah'ın ilk yarattığı akıl idi.

Bir başka rivayet şudur:

Allah'ın ilk yarattığı, nur idi.

Bir başka hadis şudur:

Allah'ın ilk yarattığı benim nurum idi.

Bir başka hadis şöyledir:

Allah'ın ilk yarattığı hava idi.

Şeyh Saduk'un (r.a) *el-Hisal* kitabında şöyle rivayet edilmiştir:

Şüphesiz ki şanı yüce Allah akli yarattı ve o, arşın sağ tarafının nurundan yarattığı ruhanilerden yarattığı ilk mahluktur.

Felsefeciler açısından bu hadisler, farklı kelimelerle ifade edilmiş olmalarına rağmen aynı anlamı taşımaktadırlar.

Yine Ehlisünnet ve Şia kitaplarında şöyle rivayet edilmiştir:

Allah ruhları bedenlerden önce yaratmıştır...

Bir diğer hadis şöyledir:

Allah nuru karanlıktan önce yaratmıştır.

Bunlar ve benzerleri, icmalen âlemin yaratılışında tertibin olduğuna dönüktür. Bu hadislerden anlaşılan şudur: Yaratan, yaratılış düzenini özel bir sıra ve tertip üzere yaratmıştır. İslam âlimleri de, bu hadisler ve akli deliller uyarınca yaratılışta birinci ve ikinci olduğu, yani yaratılışta belli bir düzen ve sıranın olduğu kanaatine varmışlardır.¹

Hikmet, Allame Tabatabaî, 12. merhalenin 20-22. fasılları. Esfar, c.7, s.63-67, c.4, s.126

1- *Hikmet-i İlâhî*, İlâhî Kumşeî, s.293. Daha detaylı bilgi edinmek için bakınız: Nihayetu'l-Hikmet, Allame Tabatabaî.

Yüce Allah'ın Fiilinin Aşamaları

Yüce Allah'ın fiilleri iki aşamaya bölünmüştür: Tam fiiller ve tam olmayan fiiller.

Tam fiiller: Zamanın gerisinde olmayan ve beklenen halde de olmayan fiil türleridir ve onların yaratılış zamanındaki yetkinlikleri anlık olarak var olmuştur. Bu tür varlıklara "mücerret akıllar âlemi" veya "mübdeâ (=var edilmiş) varlıklar âlemi" denir.

Mücerretler, madde ve zamandan soyut ve hatta zaman ve mekân ötesinde olan varlıklardır. Mücerredat müteharrik değil, bilakis muharrik varlıklardır; cismanî âlemin nefslerini ve güçlerini kendi yetkinliklerine çağırır, teşvik ederler ve ilâhî emirle onları eksiklikten yetkinliğe ulaştırırlar.

Tam olmayan fiiller: Ya muharrik veya sadece müteharrik fiillerdir. Birinci kısmın örneği, cismanî âlemin nefsleri ve güçleridir ve onlar eksik oldukları için yetkinliklerine doğru hareket eder ve yetkinlikle de Hakk'ın yakınlığına nail olurlar. İkinci kısmın -sadece müteharrik- örneği ise salt kabiliyeti olan, fiiliyetin hiçbir türüne sahip olmayan, tek fiiliyeti fiiliyetinin olmaması olan ve sadece sırf istidat ve kabiliyeti olan âlemin heyulasıdır.¹

* * *

Buraya kadarki açıklamalardan felsefecilerin âlem hakkındaki görüşü anlaşılmiş oldu. Bu bölümde aktarılan bilgilerin özeti şudur:

Allah dışındaki her şey "mümkünü'l-vücut" varlıklar türündendir.

1- Daha geniş bilgi için aşağıdaki adreslere bakınız: *Hikmet-i İlâhî*, İlâhî Kumşei, s.297. el-İşarat ve't-Tenbihat, c.3, s.5. nemet, s.67. *Resâilu't-Tevhidiyye*, Risaletü'l-Vesâit, Allame Tabatabaî.

Mümkinu'l-vücut türünden olan varlıkların tümü "vacibu'l-vücuda" muhtaçtırlar.

Bu ihtiyaç, var oluş ve bekada gereklidir. Çünkü "mümkinu'l-vücut" her anıyla "vacibu'l-vücut"un inayetine muhtaçtır.

"Mümkinu'l-vücut" varlıkların bazı aşamaları vardır ve bunlar şunlardır: Akıl âlemi, misal âlemi, madde âlemi.

Hak'tan ilk sadır olan, varlıkta ilk sırada olan ve "vacibu'l-vücuda" daha yakın olan şey akıldır; ondan sonra misal âlemi ve ondan sonra da madde âlemi gelir. Aklî varlıklara "tekmilî varlıklar" da denir. Bunlar, tümel nefsleri tekmil eder ve harekete geçirirler ve de Allah'ın izni ve iradesiyle onları yetkinliklerine ulaştırırlar.

Allame Tabatabaî'nin (r.a) Görüşü

Konuyu tamamlama açısından, Merhum Allame Tabatabaî'nin (r.a) "varlığın tümel aşamaları" ile ilgili açıklamasının bir bölümünü buraya aktaracağız:

Merhum Allame Tabatabaî (r.a) konu hakkında şöyle buyurmuştur:

Varlık âleminde, vücutta güçlülük bakımından sıralanan ve her biri diğeri uyarınca hakikat bulan dört tümel âlem vardır:

1- İsim ve sıfatlar âlemi, buna "lâhut âlemi" de denir.

2- Tam tecerrüt âlemi, buna "akıl, ruh ve ceberût" âlemi denir.

3- Misal âlemi, buna "hayal ve muallak misal âlemi, melekût berzahı" da denir.

4- Tabiat âlemi ve buna da "nâsût âlemi..." denir.¹

1- *Resâilu't-Tevhidiyye*, Risaletü'l-Vesâit, Allame Tabatabaî, s.104.

ARIFLERİN GÖRÜŞÜNÜN İNCELENİŞİ

Ariflerin âlem ve mümkün âlemlerin yaratılışının niteliği hakkındaki görüşünü incelemeye almadan önce failin anlamı ve kısımları hakkında bir araştırma yapacak ve daha sonra ariflerin kabul ettiği faillik türünü ve Hakk'ın tecellilerinin kısımları gibi konuya eğileceğiz.

Fail ve Kısımları

Fail kelimesinin anlamı natüralistlerle ilâhî felsefeciler arasında tamamen farklıdır. Natüralistler açısından fail muharriktir; yani hareketin kaynağı ve hareket vericidir. İlâhiyatçılar açısından ise fail var edicidir; yani varlığın kaynağı ve varlığı verendir. Kalam ve felsefe kitaplarının tümünde failin sekiz kısmına değinilmiştir¹ ve bunlar şöyle sıralanabilir: Fail-i bi't-tab', fail-i bi'l-kasr, fail-i bi'l-cebr, fail-i bi'l-kast, fail-i bi't-tashir, fail-i bi'l-inaye, fail-i bi'r-rıza, fail-i bi't-tecelli.

Öncelikle burada ariflerden başkalarının nazarında olan failin üç kısmına değinecek ve daha sonra da Hak Teala'nın failliği hususunda ariflerin nazarında olan "fail-i bi't-tecelli" ekseninde bazı noktalara dikkat çekeceğim.

Gayr-i ariflerin nazarında olan fail türleri şunlardır:

- Meşşâ felsefecilerinin inandıkları "fail-i bi'l-inaye".
- İşrak felsefecilerinin kail oldukları "fail-i bi'r-rıza".

1- Merhum İlâhî felsefeci, *Hikmet-i İlâhî* (İlâhî Hikmet) kitabında failin bir diğer kısmına değinmiş ve buna "fail-i bi'l aşk" adını vermiştir.

– Mutezilî ve İmamî mütekellimlerin kabul ettikleri "fail-i bi'l-kast".

Meşşâ Felsefecilerinin Bakışı

Farabi, İbn Sina ve izleyicileri gibi Meşşâ felsefecileri, yüce Allah'ı "fail-i bi'l-inaye" bilirler. Bunların inancına göre yüce Allah kendi zatında kâmil ve tamdır; kendi zatına âlimdir ve ilmi de huzurî türdendir. Bu ilim, eşyanın ve mümkün varlıkların güzel düzenini ayrıntılı olarak bilmeye neden olur ve yine bu ilim, eşyanın var oluşunu sağlar.

Ariflerin bu bakış açısına yönelttikleri eleştiri şudur: Yukarıdaki açıklama uyarınca Hak Teala'nın tafsilî ilmi, failin fiilini var etmeden önce mürtesem sûretler türünden olacaktır ve onun aynı değil, zata eklenmiş olacaktır. Böyle bir ilim ise Hak Teala'nın mukaddes zatına yakışmaz.

İşrak Felsefecilerinin Bakış Açısı

Sühreverdi ve takipçileri gibi İşrak felsefecileri, yüce Allah'ın "fail-i bi'r-rıza" olduğuna inanmışlardır. Bu, Allah'ın ilminin fiilden ve âlemi var etmeden önce icmalî olduğu ve fiili ve yarattıkları hakkındaki tafsilî ilminin ancak fiilden sonra ve fiilin özünden ibaret olduğu anlamına gelir. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: "Fail-i bi'r-rıza" kendi zatına âlim olan, kendi zatına olan ilmiyle fiiline de âlim olan ve bu ilimden fiili ortaya çıkaran faile denir. Ancak fiili var etmeden önce ona olan ilmi tafsilî değil, icmalîdir.

Arifler bu faillik türünü şöyle eleştirmişlerdir: Bu inanca göre yüce Yaraticının fiilden önceki ilmi icmalîdir. Bu tür ilim yüce Hakk'ın mukaddes zatına yakışmaz. Bi'r-rıza faillikle bi'l-inaye failliğin kaynağı zata olan ilimdir; aralarındaki fark ise, bi'l-inaye faillikte failin fiiline -var etmeden önce- tafsilî, bi'r-rıza faillikte de failin fiiline -var etmeden önce- icmalî ilmi vardır.

Mütekellimlerin Bakış Açısı

Mutezilî ve İmamî mütekellimler, yüce Allah'ın "fail-i bi'l-kast" olduğuna inanırlar. Bunun anlamı şudur: Fail kendi zatına ve fiiline âlimdir ve de fiilinden önce tafsilî olarak onu bilir. Ancak bir amaç uğrunda ve bir hedefe varmak için fiilini gerçekleştirir. Şöyle ki: Failin ilmi, zata eklenen bir amaçla birlikte ve failî illetle (etkin nedenle) gaî illet (ereksel neden) birbirinden farklıdır. Bahsi geçen bu mütekellimlerin inancı, felsefe ilkeleriyle uyumsuzluk içindedir. Çünkü bu gaye ve erek, failin kendisinin istikmalî ve yetkinliği için değil, gerçekte ancak başkasına fayda ulaştırmaktır. Bunların görüş ve inancı sağlam değildir.¹

Ariflerin Bakış Açısı

Arifler, yüce Allah'ı "fail-i bi't-tecelli" görürler. Yani o, kendine ve fiiline âlimdir. Fiillerin ortaya çıkış kaynağından ibaret olan zatına âlim olması, tafsilî ilim türündendir ve aynı zamanda fiillerine de tafsilî olarak âlimdir.

Buna göre "fail-i bi't-tecelli"de iki tür tafsilî ilim vardır: Zat ve fiilleri var etmeden önceki aşamada, diğeri ise fiil ve fiilleri var ettikten sonraki aşamada; ki bu, fiillerin özünden ibarettir.

Bu tanıma dikkat edildiğinde, "fail-i bi'l-inaye" ve "fail-i bi'r-rıza" alanında görülen eksiklikler "fail-i bi't-tecelli"de yoktur ve hatta o ikisinin her birinin kemali "fail-i bi't-tecelli"de mevcuttur.

"Fail-i bi'l-inaye" tanımındaki kemal, Allah'ın fiillerini var etmeden önce onlara tafsilî olarak âlim olmasıdır; bu ilmin,

1- Daha ayrıntılı bilgi edinmek için şu adreslere bakınız: Keşfu'l-Murad Fî Şerhi Tecridi'l-İtikad, s.238. *el-İlahiyyat*, Ayetullah Cafer Sübhânî, c.1, s.263-270.

zâtın aynı olmaması ve zata eklenmesi ise eksikliklerdir. "Fail-i bi't-tecelli", hem sözü edilen bu kemale sahiptir ve hem de ilmin zata eklenme eksikliği onda yoktur.

"Fail-i bi'r-rıza" tanımındaki kemal, Allah'ın ilminin zâtın aynı olmasıdır; Allah'ın, fiillerini var etmeden önce onlara tafsilî olarak âlim olmaması ise eksikliklerdir. "Fail-i bi't-tecelli", "fail-i bi'r-rıza"nın kemaline sahip ve eksikliğinden de beridir. Buna göre failin en kâmil ve yetkin türü "fail-i bi't-tecelli"dir.

-Başta İbn Arabî ve takipçileri olmak üzere- ariflerin inancına göre yüce Allah, zâtına olan ilmiyle her şeye ve her fiiline tafsilî olarak âlimdir. "A'yan-ı sabite" olarak nitelenen bu ilim, onların -a'yan-ı sabitenin- hariçte tecelli etmesine ve ortaya çıkmasına neden olur. Buna göre Hak Teala, kendisinin zuhur ve tecellilerinden ibaret olan hariçteki mevcutlara tafsilî olarak âlimdir. Yani Allah, gerek var etmeden önce ve gerekse var ettikten sonra fiillerine tafsilî olarak âlimdir.

Âlem; Hak Teala'nın Tecellisi

Ariflere göre yaratılış düzeninin bütün varlıkları Hak Teala'nın mukaddes zâtının zuhur ve tecellileridir; Hak Teala kendi tecellisi ile varlıkları var eder ve Allah'ın güzel isimleri, gerçekte gaybî hüviyetin tecellileridir. Hak Teala'nın zâtı, bütün kemallere besatet türünden sahiptir; besatetiyle birlikte kemalin tümü ve her kemalin aynıdır. Yani yüce Hak hazreti, bütün kemallere ve her kemalin en yüce aşamasına sahiptir. Gaybî zat makamında kesretin (çokluk) hiçbir türüne yer yoktur. Hatta Zâtın dışında olup, zata eklenen sıfat ve isimler bile bu makamda tamamen Hak Teala'dan nefyedilir.

Gaybî zâtın tecelli makamında Hak Teala'nın kemal sıfatları zahir olur; cemel ve celal sıfatları ve isimleri farklı aşamalarda zahir olur. Hak Teala'nın cemel ve celal sıfatlarının gerçekte gaybî Zat hazretinin cilveleri ve taayyünsüz Zâtın

taayyünleri olduğu söylenebilir. Allah'ın sıfat ve isimlerinden her bir sıfat ve isim, Zattan bir cilvedir; yüce Zattan özel bir taayyün ve O'ndan bir zuhurdur.

Zatın sıfat mazharlarında zuhuru "Esmâ-i hüsna" olarak adlandırılır. Buna göre "Esmâ-i hüsna", Zatın sıfat ile tecellilerinden ibarettir. Sıfatın zuhur ve tecelli yerlerinde Zatın zuhur ve tecellilerinin aşamaları vardır. Öyleyse, gerçekte Hakkın zatının tecellisinden ibaret olan "Esmâ-i Hüsna"nın da aşamaları vardır.

İsm-i a'zam, genel ve özel isim, tümel ve tikel isimler, cemel ve cemel isimleri, zat ve fiil isimleri... sözü edilen aşamalardan kaynaklanır. Bunu kısaca şöyle özetleyebiliriz: "Esmâ-i hüsna" gaybî hüviyetin veya Hakk'ın zatının veya gaybî Zatın sıfatlarla zuhur ve tecellileridir. Kur'ân ayetlerinin inceleklerinden, rivayetlerden ve dualardan kaynaklanan İslamî irfan görüşünde yaratılış ve var oluş, diğer tabiriyle vücut âlemlerinin tümü ve bütün varlıklar, Hak Teala'nın mukaddes zatının güzel isimlerinden ve yüce sıfatlarından kaynaklanmış olup, isim ve sıfatların tecellilerinin farklı aşamalarında yer almıştır.

Merhum Molla Sadra, son dönemlerde basılan mesnevisinde "var oluş niteliği" hakkında şöyle buyurmuştur:

*Yek nefes zed emr-i kun ender cihân
Geşt peydâ sed hezârân akl o cân
Hod tecellî kerd ber hod, ez kidem
Geşt peydâ nakş-i âlem der adem
Zan tecellî kû be-hod, der hod nimûd
Sed hezârân bab-i rahmet râ kuşûd
Sed hezârân ayîne âmed der vucûd
Ez yek endîşe ki hod der hod nimûd
Ân hodâvendî ki âlem "nâm-i" üst
Ebr o deryâ sakiy-i en'âm-i üst
Üst burhân ber vucûd-i mumkinât
Pertovî bâşed zi nûreş kâinât*

Ber vucûd-i û buved zâteş guvâh
Lam'âi mî dâni zi zâteş mâsivâh.
 Ol!" emri, bir nefes verdi cihana
 Belirdi yüz binlerce akıl ve can
 Kendi tecelli etti kendisine, kadimlikten
 Ortaya çıktı âlemin nakışı ademde
 Onun kendisinden, kendisinde ettiği tecelliden
 Yüz binlerce rahmet kapısı açıldı
 Yüz bin ayna varlıkta ortaya çıktı
 Kendisinin kendisinde ettiği bir düşünceden
 O Allah ki âlem onun "adı"dır
 Bulut ve deniz onun nimetlerinin sakisidir
 Mümkünlerin varlığına O'dur kanıt
 Kâinat onun nurundan bir yansımadır
 Onun varlığının şahidi, O'nun zatıdır
 Onun dışındaki her şey zatından bir ışıktır.

Kur'ân ve İslamî irfan, sadece varlığın yaratılış ve var
 edilişin başlangıç aşamasını değil, varlığın dönüş aşamasını
 da yüce Hakk'ın isim ve sıfatlarına dayandırır ve de bu iki
 aşamanın her birini kendisine uygun olan sıfat ve isimle ilin-
 tilendirir. Yüce Allah'ın Haşr Suresi'ndeki buyruğuyla bunu
 örneklendirebiliriz:

**O Allah, yaratandır, vâr edip olgunlaştırandır,
 sûret verendir, O'nundur bütün güzel adlar; tenzîh
 eder O'nu ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde
 ve O'dur üstün, hüküm ve hikmet sahibi.¹**

Bu ayet-i kerimede gaybî hüviyetin en yüce "Allah" ismi
 mazharında; "yaratan", "var eden", "sûret veren" isimleri maz-
 harlarında ve de "aziz" ve "hakîm" ismi mazharlarında zuhur
 ettiğine işaret edilmiştir. Bu ayet-i kerime, varlık âlemlerinin

1- Haşr, 59:24

tümünü ve varlık düzeninde olan her şeyi yüce Allah'ın güzel isimlerinin ve sıfatlarının eser ve cilveleri olarak görmekte; gördüğünüz her şeyin, var olan her şeyin Allah'ın isim ve sıfatlarının cilveleri olduğunu buyurmaktadır.

Varlık âleminin yaratılışı hakkında ariflerin görüşü aktarılıp bitirildikten sonra Kur'ânî açıdan "varlıklar" konusu ele alınacaktır.

Tecellinin Kısımları

Arifler açısından Hak Teala'nın faillığının türünü açıkladıktan sonra, konuyu uzatmayacak şekilde tecellinin kısım ve aşamalarını açıklamaya başlayacağız.

Hemen belirtmeliyim ki, bu ara başlık altındaki açıklamaların genelinde irfanın öncüsü İbn Arabî'nin görüşlerinden faydalanılmıştır. Çünkü ondan sonra gelen ariflerin çoğu onun görüşlerinden etkilenmişlerdir. İbn Arabî'nin irfan ekolü dikkatle incelendiğinde, onun irfan ekolünün "tecelli"de özetlendiği görülecektir.

İslamî irfanda kullanılan "tecelli" deyiminin Kur'ân ayetlerinden ve masumların hadislerinden alındığını da belirtmeliyim.

İbn Arabî'nin ve izleyicilerinin söylemlerinde yer alan "tecelli" kelimesi, farklı aşama, makam ve bakış açılarından dolayı farklı kısımlara bölünmüştür.

Gayb ve Şehadet Tecellisi

Hak Teala'nın tecellisi, bir bakış açısına uygun olarak "gayb tecellisi" ve "şehadet tecellisi" olmak üzere ikiye ayrılır:

Gayb tecellisi: Hubbî zat tecellisi olarak tabir edilen ve bazen de feyz-i akdes olarak ifade edilen "gayb" veya "gaybî ilmî tecelli", Hakkın a'yan-ı sabite sûretinde Hazretin ilminde zuhurundan ibarettir.

Şehadet tecellisi: Feyz-i mukaddes olarak da tabir edilen "şehadet" veya "vücudî şuhudî tecelli", Hak Teala'nın a'yan-ı sabite hükümleri ve eserleriyle zuhur eder ve dış âlem varlık bulur.

Şuhudî tecellinin gaybî tecelliden sonra olduğuna dikkat edilmelidir. Şöyle ki: Hak Teala önce zatî tecellisi ile ve feyz-i akdes hasebiyle istidat ve kabiliyetler sûretinde zuhur eder ve kendisini ilim aşamasında a'yan-ı sabite sûretinde gösterir ve böylece de ehadiyet mertebesinde vahidiyet mertebesine nüzul eder. Sonuç olarak bu âlem ortaya çıkar. Buna göre yüce Allah, feyz-i akdesi ile istidat bahşeder ve feyz-i mukaddesi ile de istidatı zuhur ettirir. Muhyiddin İbn Arabî'nin Fass-ı Şuaybî'deki ifadesi, açıkladığımız bu noktalara dönüktür. Şöyle buyurmuştur:

Kuşkusuz ki Allah'ın iki türlü tecellisi vardır ve bunlar gayb tecellisi ve şahadet tecellisidir.¹

Feyz-i Akdes ve Mukaddes

Yüce Allah'ın isimleri, bir açıdan feyz-i akdes ve mukaddes olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İbn Arabî'nin bu husustaki sözlerini buraya aktaracağız:

1- Feyz-i Akdes: Hak Teala'nın, varlıkları bi'l-kuvve olarak Ehadiyet hazretinin ilim ve zatında olan bütün mümkün'l-vücut sûretlerinde tecellisidir veya Hak Teala'nın zatının var olan makul sûretlerde tecellisidir. ²

2- Feyz-i Mukaddes: Vahidiyet hazretinin zatının çokluk kabul eden varlıklar sûretinde tecellisidir ve gerçekte, a'yan-ı sabitenin makul (duyumsanan) âlemden mahsus (hiss edilen)

1- Fususu'l-Hikem, Şuaybî Fassı, s.120.

2- *et-Talikat Ale'l-Fusus*, Üstad Afifi, s.912.

âleme zuhurudur veya bi'l-kuvve olarak gerçekleşen şeyin bi'l-fil sûretinde zuhurudur. ¹

* * *

Şimdi bu iki terimle ilgili olarak Şerh-i Mukaddeme-i Kayserî kitabındaki doyurucu açıklamayı buraya aktaracağız:

Vücudun aşamaları ve taayyünleri şöyledir: Birinci taayyün veya "ev edna aşaması" ve "feyz-i akdes aşaması". İkinci taayyün veya "qabe kavseyn aşaması" ve "isimlerin, sıfatların ve ilim hazretinin (yüce Allah'ın ilim) makamı" ve "tûlî ve arzî akıllar mertebesi, misal âlemi, şahadet âlemi ve madde âlemi".

Vücudun hakikati bütün aşamalarda tecelli eder ve vücudun tecellisinden bu aşamalar taayyün kazanır. Buna göre bu aşamaların tümü Hakk'ın tecelli yeri ve mutlak vücudun mazharıdır. Bu taayyün ve aşamaların hiçbiri Hakk'ın vücudunun, isimlerinin ve sıfatlarının tafsilî mazharı değildir; yani Hakk'ın tam mazharlığına salahiyeti yoktur.

Birinci tecelli aşamasında hakikatler vahdette kesret (teklikte çokluk) şeklinde mevcut olup tafsilî zuhuru yoktur ve Hakk'a mazharlık salahiyetine sahip değildir. İkinci tecelli aşamasında ise bütün hakikatler, isimlere ve sıfatlara tabi olarak amelî vücutla mevcuttur. Ancak bu makam, ilâhî kaza makamı olduğundan dolayı hakikatler, kendilerine özel varlıklarıyla mevcut değildir; bilakis onların vücudu sadece tabeî ilmî vücuttur ve vücudun bütün aşamalarına sahip değildir.

Akl-ı Evvel (birinci akıl) de, misalî ve unsurî aşamalardan yoksun olduğu için vücut hakikatinin tam mazharı değildir. Diğer vücudî mazharlar da aynı şekildedir. İlâhî emir, hem zatî vahdetin galebe etmediği ve hem de imkânî kesretin o hakikate musallat olmadığı itidalî sûretin zuhurunu gerekti-

1- *et-Talikat Ale'l-Fusus*, Üstad Afîfî, s.912.

rir ki, böylece Hakk'ın hakikatının mazharı olsun ve Hak, zafî cem'î vahidiyetin tafsilî isimleri itibariyle onda tecelli etsin. Vücut âleminde Hakk'ın tam mazharlığını bulunduran sûret, kâmil insanın mutedil sûretidir ki onun zuhurunun başlangıcı insanın unsurî aşamasıdır.

İnsan, ehadiyette faniliği itibariyle taayyünün bu aşamasına sahiptir ve ehadiyette zuhuru ve -kâmil insanın ayn-i sabiti gibi- makama nail olma itibariyle diğer varlıklardan üstündür ve de bütün a'yanın taayyününün başlangıç noktasıdır. Bu itibarla da bütün mümkünlerin a'yan-ı sabitesinin zuhur mebdeidir.¹

Zatiye, Sıfatiye ve Fiiliye Tecellileri

Ana hatlarıyla vücudî tecelliler üç kısım sınırlıdır: Zatiye vücudiye tecelliler, sıfatiye vücudiye tecelliler ve fiiliye vücudiye tecelliler. Bu taksim dayanağı, Hak Teala'nın tabiatının bu üç halin dışında olmamasıdır.

Zatiye vücudiye tecelliler: Yüce Allah'ın, her mazhar ve sûretten soyut taayyünleridir. Tecellilerin bu kısmına "ehadiyet âlemi" denir. Hakk'ın taayyünleri bu aşamadan sonra bu âlemde zuhur eder.

Sıfatiye vücudiye tecelliler: Hakk'ın mazharlarında ve kemallerinde taayyünleridir. Tecellilerin bu kısmına "vahdet âlemi" de denir. Bu aşamada, mutlak vücudun hakikati feyz-i akdes yoluyla kemallerinde zuhur eder.

Fiiliye vücudiye tecelliler: Hak Teala'nın mevcut hariçî mazharlarda taayyünleridir. Tecellilerin bu kısmına "vahdaniyet âlemi" denir. Tecellinin bu kısmında, mutlak vücudun hakikati feyz-i mukaddes yoluyla bu âlemde zuhur eder.

1- *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî*, Seyyid Celaluddin Aştıyanî, s.220.

KUR'ÂN AÇISINDAN ÂLEM

Kur'ân-ı Kerim'de dünya, tabiat ve insan konusu ara söz olarak ve insanı, ilâhî azamet rotasında yönlendirmek ve Allah'ın yarattıkları hakkında bilinçlendirmek için dile getirilmiştir; hatta bazı yerlerde, şükür ve hakşinaslık güdüsü oluşturmak için ilâhî nimetler ayrıntılı olarak anılmıştır.

Yüce Allah'ın yaratığı olarak âleme bakan ve onu Allah'ın tedbiri ve yönetimi altında gören insan, fitrî marifetini ve huzurî bilgisini filizlendirecektir. Bu tür ayetler, varlıkların nasıl yaratıldığına dair bilgi vermekle birlikte, yüce Allah'ı tanıtmaya dönüktür. Bunu şöyle de açıklayabiliriz: Kur'ân-ı Kerim fizik, biyoloji, evren bilimi, felsefe, mantık... kitabı değildir; Kur'ân-ı Kerim, insan yaratıcı kitabı olup insanın yetkinlik kazanması için indirilmiştir. Gerçekte Kur'ân-ı Kerim, insanın Allah'a yakınlık kazanması için gerekli olan kutsal beşerî istek ve eğilimlerin filizlenmesi yönündeki bütün mukaddimleri sağlayan bir kitaptır.

Burada, "*Yücedir yaratan onların canlarında.*"¹ ölçeği uyarınca İlâhî azamet in belirginleşmesi bakımından Kur'ân'da adı geçen varlıklardan bazılarını kısaca değineceğiz.

Gökyüzü

Kur'ân'ın bazı ayetlerinden anlaşıldığına göre "semâ" kelimesi sadece maddî varlığa değil, bilakis bir dizi mücerret varlık-

1- Nehcü'l-Belâğa, Hutbetu'l-Muttakîn.

t.me/caferilikcom

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

lara delalet etmektedir. Mesela konuyla ilgili bir ayet şöyledir:

Ve gökte de rızkınız ve size vadedilen var.¹

Bu ayet hakkında, "Hayat ve dirim nedeni olan su gökten yağar ve bu nedenle de ayette, gökyüzü rızık kaynağı olarak tanımlanmıştır." şeklinde düşünülmesi doğru değildir. Çünkü rızık gökyüzünde olmadığı herkesçe bilinmektedir. Ayet bunu demek isteseydi, "Rızkınız yeryüzündedir." demeliydi ve gerçekte de insanın rızık yeryüzündedir. Bu yüzden ayet hakkında yeğlenmesi uygun olasılık, özgün metinde geçen "semâ" ifadesiyle kastedilen şeyin, madde ötesi âlem olduğudur.

Diğer bazı ayetlerden de, bu madde âleminde olan her şeyin madde ötesi âlemden indiği anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

Hiçbir şey yoktur ki hazineleri, katımızda olmasın.²

Her şey madde ötesi âlemdedir, sonra madde âlemine iner. Buna göre önceki ayette geçen "semâ", güçlü ihtimalle manevi bir duruma işaret etmektedir. Bu tefsir ve yorum, aklî konulara da uyarlanabilir. Çünkü âlemlerin maddî, misalî ve aklî âlemler olmak üzere üç kısma ayrıldığı göz önünde bulundurulduğunda, her aşamadaki varlık daha yüce aşamadan gelmelidir.

"Semâ" kelimesinin mücerret varlıkları kapsadığına delalet eden bir başka ayet şöyle buyurmaktadır:

Gökten yere dek (âlemin) işini tedbîr eden odur, sonra o işe memûr olan melek, sizin sayışınıza göre miktarı bin yıl tutan bir günde, onun tapısına yükselecek çıkar.³

1- Zâriyât, 51:22.

2- Hicr, 15:21.

3- Secde, 32:5.

Yeryüzü

Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan "arz" kelimesi yer küresi hakkında kullanılmıştır. Bazı ayetlerde de "arz" kelimesi başka anlamlarda kullanılmıştır. Örnek olması bakımından iki örneğe değineceğiz: "Arz" kelimesi bazen "toprak parçaları"na denmiştir ve bu anlamı taşıdığında, "arazîn" onun çoğul kipidir. Bazen de "tabiat ötesi âlem" anlamına gelen "semâ" kelimesinin karşıtı olarak "tabiat âlemi" hakkında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim bu hususta şöyle buyurmuştur:

Fakat o, yeryüzüne sarıldı ve kendi isteğine uydu.

O tıpkı köpeğe benzer.¹

Merhum Ragıb İsfahanî, ayetin orijinalinde geçen "ihlad" kelimesi (ahlede ile'l-arz) hakkında şöyle yazar:

Bir şeyin ihladı, onu kalıcı kılmak ve kalıcı olduğuna hükmetmektir. Buna göre yüce Allah'ın, "yeryüzüne sarıldı" buyruğu, "onda kalıcı olduğunu sanarak ona dayandı" anlamına gelir."²

Buna göre ayette geçen "ihlad" kelimesi, kalbî bir durumdan ibaret olan yeryüzüne bağımlılık anlamındadır. Bu, eve veya toprak parçasına değil, bilakis dünya âlemine bağımlılıktır. Bu kullanımla "maddî gökyüzü" de "arz"dır.

Arş ve Kürsü

Kur'ân-ı Kerim'de, gökyüzü ve yeryüzüne ilave olarak, arş ve kürsü adındaki iki varlıktan da söz edilmiştir. Kürsü hakkında sadece bir ayet vardır ve şöyle buyurmaktadır:

Kürsüsü gökleri de kaplayıp kucaklamıştır, yeryüzünü de.³

1- A'râf, 7:176.

2- Müfredat-ı Rağıb, "huld" maddesi, s.155.

3- Bakara, 2:255.

Arş hakkında ise birçok ayet vardır. Bunlardan biri şöyledir:

Arşı taşıyanlarla onun çevresindekiler, Rablerine hamd ederek onu tenzîh ederler.¹

Konuyla ilgili bir diğer ayet şöyle buyurmaktadır:

Melekler, etrafında toplanırlar ve Rabbinin arşını o gün, onların üstünde, sekiz melek taşır.²

Bazıları, arş ve kürsünün aynı şey olduğu, ancak iki adı ve iki itibarı olduğu ihtimalini ileri sürmüşlerdir. Arş, saltanat tahtı itibarına ve kürsü de yücelik ve hüküm sürücülük makamı itibarına delalet eder. Buna göre her iki tabir bir makamın dolaylı anlatımıdır ki, âlemin tedbir ve yönetimi ondan kaynaklanır.

Bazıları da, arş ve kürsünün farklı iki şey olduğu ihtimali üzerinde durmuşlardır. Arşın ilâhî saltanat, rububiyet ve tedbir makamı olduğu, özellikle arş kelimesinden sonra tedbir veya benzeri manalar ifade eden kelimelerin kullanıldığı bazı ayetlerden anlaşılabilir. Bunun örneği şu ayettir:

Sonra arşında kudretiyle her şeye hâkim oldu. Her işi O, gereğince tedbîr eder.³

Arşın, özel bir mahlûkun adı olabileceği de bir başka ihtimaldir. Kur'ân-ı Kerim'de yedi defa kullanılan "Rabbu'l-arş" tabiri, bu ihtimali desteklemektedir. Bu ayetlerden biri şöyledir:

Fakat döner, yüz çevirirlerse hemen de ki: Allah yeter bana, yoktur O'ndan başka tapacak, O'na dayandım ve O'dur büyük arşın sshibi.⁴

Arşın özel bir varlık ve mahlûk olduğu ve Allah'ın da onun Rabbi olduğu bu ayettten anlaşılmaktadır.

1- Mü'min, 40:7.

2- Hâkka, 69:17.

3- Yunûs, 10:3.

4- Tevbe, 9:129.

Konu hakkındaki bir başka ihtimal, her iki ihtimali buluşturan ve uzlaştıran olasılıktır. Şöyle ki: Arş ve kürsü kelimele-ri bazen "varlığın tedbir makamı" anlamında kullanılmıştır ve bazen de arş kelimesi "özel bir mahlûk" olarak kullanılmıştır. Sonuç itibariyle konu hakkında toplam üç olasılık vardır:

Onlar hakiki varlıklardır.

Varlığın rububiyet ve tedbir makamını ifade eden dolaylı tabirlerdir.

Her iki olasılık hakkında kullanılmış tabirlerdir.

Ayetler bağlamında konunun değerlendirilişi noktasında varılan olasılıklar bunlardır. Hadisler açısından konu ele alındığında ise, arşın hakiki bir mahlûk olduğu ve onun özel vasıflı taşıyıcıları olduğu sonucuna varılır. Bu hadisler, ikinci olasılığı destekler niteliktedir.¹

Melekler

Kur'ân-ı Kerim'de evren bilimi duyumsanır varlıklarla sınırlı değildir. Kur'ân-ı Kerim, hissedilmeyen ve felsefeciler tarafından "mücerret" varlıklar olarak tabir edilen meleklerden de söz etmektedir.

Meleklerle ilgili Kur'ân ayetleri iki gruptur:

Meleklerin temel ve ana vasıflarını açıklayan ayetler.

Meleklerin bazı işlerini ve özelliklerini açıklayan ayetler.

Melekler hakkındaki ayetlerden anlaşılan hususlar özetle şöyle sıralanabilir: Melekler; yüce Allah tarafından görevlendirilen, görevleri hususunda asla itaatsizlik etmeyen, sürekli olarak Allah'ı tespih ve takdis eden, ibadete doymayan ve kulluktan yorulmayan yüce ve üstün kullardır.

Meleklerin aynı düzeyde olmadığı, bazılarının makamının daha üstün olduğu, yaptıkları işlerin farklılığı bakımın-

1- *Maarif-i Kur'ân*, Üstad Muhammed Taki Misbah, s.250.

dan da farklı makamlarda oldukları Kur'ân ayetlerinden anlaşılan bir diğer husustur.

Kur'ân-ı Kerim, meleklerin makamlarının farklı olduğunu şöyle açıklamaktadır:

Bizden hiçbir fert yoktur ki onun malûm ve muayyen bir makamı olmasın.¹

Bazı ayetlerden de anlaşılmaktadır ki, meleklerin bazıları amir ve hükmedici konumundadır ve Hz. Cebrail-i Emin (a.s) de bunlardan biridir. Konuyla ilgili bir ayet şöyle buyurmaktadır:

İtaat edilir, emniyetlidir de.²

Hz. Cebrail'in (a.s) melekût âleminde emredici konumda olduğu ve emrine uyulduğu bu ayetten anlaşılmaktadır.

Bazı meleklerin emredici konumda olduğunu gösteren ayetlerden biri de, ölüm meleğinin işini açıklayan ayettir.

De ki: "Size memur olan ölüm meleği öldürecek sizi."³

Ruhları kabzetmekle sorumlu olan ölüm meleğinin yardımcıları vardır ve onlar aracılığıyla ruhları kabzeder ve bazı ruhları da bizzat kendisi kabzeder. Ölüm meleği ile ruhları kabzetmek için görevlendirilen elçiler arasında makam farklılığının olduğu, bu açıklama ışığında anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayet vardır ki bunlar, meleklerin işlerini ve görevlerini açıklamaktadır. Sözü edilen işlerin ve görevlerin bazıları şöyledir:

İşlerin tedbiri.⁴

Kulların rızklarının taksimi.⁵

1- Sâffât, 37:164.

2- Tekvîr, 81:21.

3- Secde, 32:11.

4- Nâziât, 79:5.

5- Zâriyat, 51:4.

Kafirlerin telini.¹

Müminlerin müjdelenmesi.²

Kulların davranışlarının kayda alınması.³

İlâhî kulların korunmaya alınması.⁴

Müminlere yardım edilmesi.⁵

Kur'ân-ı Kerim'in değindiği varlıkların bazıları da şöyledir: Gece ve gündüz, cin ve şeytan, gökler, yeryüzü, bunların yaratılış ve niteliği, bitkiler, nehirler, pınarlar, denizler, kuşlar, yeryüzündeki hayvanlar, bal arısı... Gerçekte bunların her biri, esmâ-i hüsnanın eylemsel tecellilerinden bir tecelliye ışık tutmaktadır ve Hakk'ın nişanelerindedir. Aynı zamanda bunların her biri yüce Allah'ın kudretini ve ilmini sergilemektedir.

1- Bakara, 2:161.

2- Fussilet, 41:30.

3- Yûnus, 10:21.

4- İnfitâr, 82:11.

5- Âl-i İmrân, 3:124.

Beşinci Bölüm

ESMÂ-İ HÜSNANIN
BÖLÜMLENMELERİ

Zat, Sıfat ve Fiil İsimleri

Gaybın Anahtarları ve Şahadetin Anahtarları

Küllî ve Cüz'î İsimler

Cemal ve Celal İsimleri

Allah'ın İsm-i A'zamı

ESMÂ-İ HÜSNANIN BÖLÜMLENMELERİ

Geçen bölümde aydınlanan bazı konuları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Esmâ-i hüсна, Hak Teala'nın mukaddes zatının zuhur ve tecellileri olup zat makamından sonra gelir. Hak Teala'nın tecellileri, merhale ve mertebeleri hasebiyle farklı şekillerde zuhur eder. Bu sebeple Hak Teala'nın isimleri de tecelli aşamaları hasebiyle farklıdır ve farklı aşamalardadır.

Bu bölümde, Hak Teala'nın tecellilerininin farklı aşamaları olduğu konusunu ele alacağız. Hemen şunu belirtmeliyim ki, bu aşama ve bölünmeler farklı yaklaşımlara dayanmakta olup, bu yaklaşımlara kendi yerinde değineceğiz.

Zat, Sıfat ve Fiil İsimleri

Esmâ-i hüсна zat, sıfat ve fiillerin zuhuru itibariyle üç kısma bölünür: Zat isimleri, sıfat isimleri ve fiil isimleri.

Zat isimleri: Hak Teala'nın zuhurununun zatından kaynaklanması durumunda, bu zuhur türüne "zat isimleri" denir. "Allah", "Zu'l-celal", "el-Kuddûs", "el-Azîm" ve "es-Samed" bu türün örnekleridir. Allah'ın akdes zatının ismi olup yaratılmış ve mümkünlere ulanmayan bu isim türü, gerçekte a'yan-ı sabitede gerçekleşmiştir. Hak Teala bu tecellide, varlıkları var etmeden önce onlara tam ilmî ihatası vardır. Zat ismi, a'yan ve hakikatin özünde vacibu'l-vücut varlığının en yüce aşamasıdır; kendi zatıyla kâimdir; hiçbir şekilde ve hiçbir şeye bağlı

değildir; bütün kemal sıfatlarına sahip olan ve onun kâmil zatını gösteren "Allah" kelimesi gibi.

Sıfat isimleri: Hak Teala'nın rabbanî yüce sıfatlarından olan sıfatlarının isimlerinden her biri, yüce Allah'ı kemallerinden biriyle tanıtır bir tür vafeder. "Rahman", "Rahim", "Kerim", "Rauf", "Halim", "Alim" ve "Kahir" sıfat isimlerinden örneklerdir. Bu isimlerden her birinin çok geniş ve sınırsız bir anlam ifade ettiği açıktır. Mesela "Rahman" ve "Rahim", Hak Teala'nın sonsuz rahmetini ve sınırsız bağışlayıcılığını anlatır. "Rahman", bütün varlık düzeniyle ilgili, bütün varlıkları ve farklı dünya görüşlerine sahip bütün insanları kapsayan bir sıfattır. "Rahim" sıfatı ise, Allah'ın özel lütuf ve bağışlayıcılığından faydalanma ve feyiz alma zeminine sahip olan kimselele ilintilidir.

Fiil isimleri: "Razzak", "Tevvab", "Hadî" ve "Mucib" gibi isimler, Hak Teala'nın fiilî tecellisi hasebiyle zuhur eder ve bu fiilî zuhur, yüce Allah'ın mukaddes zatının istek ve iradesini gösterir. İşte bu açıdan bakılacak olsa, yüce Allah'ın isimleri alanında hiçbir sınırlamanın olmadığı da pekâlâ söylenebilir. Çünkü yüce Allah'ın yarattıklarının, varlık bahsettiklerinin ve eserlerinin sınırı yoktur ve sayılamaz. Kur'ân-ı Kerim bu hususta şöyle buyurmuştur:

De ki: Deniz mürekkep olsa tükenir, yazılmaz Rabbimin sözleri (yüce Allah'ın isimleri, zatının tecellileri, sıfatları ve iradeleri) tükenmeden, hattâ o deniz kadar bir deniz daha eklense gene tükenir, yazılamaz.¹

Mübarek Haşr Sûresi'nde her üç bölüme de işaret edilmiştir:

O, bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak; gizliyi de bilir, görüneni de, O'dur rahman ve rahîm. O, bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak; her

1- Kehf, 18:109.

şeye sahiptir, ayıplardan ve noksanlardan arıdır, kullarını esenliğe erdirir ve kendi esendir, kullarına zulmetmez ve onları emniyete ulaştırır, her şeyi görüp gözetir, üstündür, saltanatında mutlakdır ve iradesini geçirir de sınıkları onarır ve eksikleri tamamlar, ululuk ıssıdır ve ulu sıfatlara lâyıktır; münezzehtir, yücedir Allah, şirk koşanların şirk koştukları şeylerden. O Allah, yaratandır, vâr edip olgunlaştırandır, sûret verendir, O'nundur bütün güzel adlar; tenzîh eder O'nu ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde ve O'dur üstün, hüküm ve hikmet sahibi.¹

Bu ders bize, her şeyin O olduğunu ve O'ndan başka hiçbir şeyin olmadığını öğretmektedir; evvel de O'dur, ahir de; zahir de O'dur, batın da. Yaratılışın, evrenin, sınırsız marifetin sırlar perdesinde O'nun yüce zatından başka hiçbir şey yoktur.

Şu hususa dikkat etmek gerekir: Bazı durumlarda üçe ayrılan isimlerin başka türlü sınıflandırılması mümkün olabilir. Söz gelimi, fiile izafe olunan isimler -ki bu isimlerde fiil özelliği olması gerekir- veya zata izafe olunan isimler. Örneğin Rezzâk fiil sıfatında, rızkı talep eden bir mahlûkun (*merzûk*) olması gerekir. Kaldı ki bütün mahlûkat tekvinî bir dille Rezzâk'ın dergâhına el açmıştır ve Allah Teala da rahmet ve keremini onların üzerine yaymıştır. Fiil sıfatı denilen bu sıfatların sayısı çoktur ve tamamı Kayyûm sıfatında toplanmışlardır.²

Alîm gibi zata izafe olunan isimler iki yöne sahiptir. Şöyle ki bir aşamada kastedilen, Allah'ın zatna yönelik ilmidir. Bu durumda Alîm ismi, hakikî mutlak zat isimlerinden olur. İkinci aşamada ise kastedilen Allah'ın mahlûkata yönelik ilmidir. Bu durumda isim, zata izafe olunan isimlerden olur.

1- Haşr, 59:22-24.

2- bk. Allâme Tâbâtâbâi, *Nihâyetu'l-Hikmet*, Merhale: 12, Fasil: 10.

Bu konuda hatırlatılması gereken husus şudur: Allah'ın isimleri genellikle, hatta neredeyse her zaman sıfat yönüne sahiptir. Bunun nedeni Allah'ın yaratışının ve kudretinin genişliğidir. Bu isimlerin çoğu, örneğin Hâlik, Fâtır ve Rezzâk isimlerinde olduğu gibi, türemiş isimdir. Hatta Allah'ın bütün kemallerini kendisinde toplayan, Yüce Allah'a özgü bir isim olan, Hakk Teâlâ'nın mukaddes zâtı anlamına gelen ve gerek celalî, gerekse cemelî olsun hem sübutî, hem de selbî sıfatları kapsayan "Allah" ismi celali dahi türemiş isimdir.

Bu mübarek isim, rahmânlık ve rahîmlik sıfatıyla vasıflanan mukaddes Zat'a, ayrıca bütün kemallere delalet eder. Sâlik, bu mübarek ismi gönül sefasıyla zikreder ise Allah Teâlâ çağrısına mutlaka cevap verecektir.

Elbette sözlük âlimleri ile edebiyatçılar Allah sözcüğünün hangi sözcükten türediği konusunu tartışmışlardır. Kimileri sözcüğün hayrete kapılmak anlamına gelen "veleh" sözcüğünden türediğini ileri sürmüştür. Bu açıklamaya göre beşerî akıllar ve nefisler Allah'ı bilmenin künhüne akıl erdirememiş, hayrete düşmüşlerdir. Kimileri ise sözcüğün mabut anlamına gelen "ilah" sözcüğünden türediğini ileri sürmüş, tapınılmaya layık olan tek gerçek mabudun O olduğu deliliyle görüşlerini temellendirmişlerdir. Bu konuda başka birtakım görüşler daha ileri sürülmüştür. Biz yeri geldiğinde bu görüşleri ele alacağız. Kayserî *Mukaddime*'sinde isimlerin zat, sıfat ve fiil isimleri şeklinde sınıflandırılması ile ilgili olarak şöyle yazar:

İsimler bir başka şekilde de zat, sıfat ve fiil isimleri diye bölümlere ayrılır. Her ne kadar bunların hepsi Zat'ın isimleri olsalar da, Zat'ın bu isimlerle zuhuru açısından zat isimleri; sıfatların zuhuru açısından sıfat isimleri; bunlarla fiillerin zuhuru açısından da fiil isimleri adını alırlar. Bunların çoğu iki veya üç yönünde toplar. Çünkü bunlarda bir açıdan zata, diğer açıdan sıfatlara ve bir başka açıdan da fiillere delalet

eden bir şey vardır. Örneğin Rab, sabit anlamıyla zata; malik anlamıyla sifata; ıslah edici (*muslih*) anlamıyla ise fiile ilişkindir."¹

Aşağıdaki tabloyu Fusûs'un şârihi Kayserî Mukaddime'sinde, Hamza Fenârî ise Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî'nin *İnşâu'd-devâir*'inin şerhi olan *Miftâh*'ında nakletmişlerdir:

Zat İsimleri	Ana İsimler	Sıfat İsimleri	Fiil İsimleri
Allah, Rabb, Melik,	Hayat	Hayy, Şekûr,	Mubdî, Muîd,
Kuddûs, Selâm,		Kahhâr, Kâhir,	Vekîl, Bâis,
Mümin, Müheymin,	Kelâm	Muktedir, Kavî,	Mucîb, Vâsi,
Azîz, Cebbâr,		Kâdir, Kerîm,	Hasîb, Mukît,
Mütekebbir, Aliyy,	Kudret	Gaffâr, Rahmân,	Hâfız, Hâlik,
Azîm, Zâhir, Bâtin,		Rahîm, Gafûr,	Bârî, Musavvir,
Kebîr, Celîl, Mecîd,	İrade	Vedûd, Alîm,	Vehhâb, Rezzâk,
Hakk, Mübîn,		Habîr, Muhsî,	Fettâh, Kâbiz,
Vâcid, Mâcid,	İlim	Halîm, Reşîd,	Bâsit, Hâfid,
Samed, Evvel, Ahir,		Raûf, Hakîm,	Râfi, Muizz,
Müteâlî, Ganî, Nûr,	Sem	Şehîd, Semî, Basîr,	Muzill, Hakem,
Vâris, Zû'l-Celâl,		Sabûr, Berr.	Adl, Latîf,
Rakîb.	Basar.		Muhyî, Mumît,
			Vâlî, Tevvâb,
			Muntakim,
			Muksit, Câmi,
			Ganî, Mâni,
			Darr, Nâfi,
			Hâdî, Bedî,
			Reşîd.

1- Seyyid Celâleddin Aştıyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî Ber Fusûsu'l-Hikem*, s.255.

Şeyh Kayserî, isimleri zat, sıfat ve fiil isimleri şeklinde bö-
lümlediği kısmın sonunda şöyle yazar:

Bunların (isimlerin) çoğu iki veya üç yönü kendin-
de toplar. Çünkü bunlarda bir açıdan zata, diğer açı-
dan sıfatlara ve bir başka açıdan da fiillere delalet eden
bir şey vardır.

Merhum Kayserî, yukarıda nakledilen ifadelerinde Şeyh-i
Ekber İbn Arabî'nin görüşünü benimsemiştir. Nitekim İbn
Arabî yukarıdaki tabloyu naklettikten sonra şöyle der:

Bu isimlerden bazıları zatına delalet eder; ama bu-
nunla birlikte sıfatlarına ve fiillerine de delalet eder.

Evvel, Ahir, Bâtın ve Zâhir İsimleri

Bir açıdan ilahî isimleri zâhir, bâtın, evvel ve ahir şek-
linde bölümlenir. Bu dört bölümü kendinde toplayan ise
"ulûhiyet"tir. Şöyle ki her varlığın zuhur ve tecellisi "Zâhir"
isminden kaynaklanır, neş'et eder ve her inceliğin bir hakika-
ti olduğu gibi her zuhurun da bir bâtını vardır. Her varlığın
bâtını, "Bâtın" isminin sonucudur. "İbda ve icada" ilişkin olan
isimler "Evvel" isminin kapsamındadır. "İade ve ceza"nın kay-
nağı olan isimler ise "Ahir" isminin şümulündedir.

Yukarıdaki açıklamadan her varlığın ve her mazharın bir
açıdan bu dört isimden biriyle bağlantılı olduğu anlaşılmış
oldu. Şöyle ki Aşkın Zat'ın ilminde tafsili, ayrıntılı olarak var
olan her bir varlığın ilmi, ki bu makama ayân-ı sâbite denilir,
gerçekte Hak Teâlâ'nın Bâtın isminden kaynaklanır ve Hak
Teâlâ'nın Zâhir isminin tecellisiyle zuhur eder. Hak Teâlâ'nın
bu zuhur ve tecellisi, bir açıklamaya göre Hakk'ın "ismin
ismi"dir (*ismu'l-ism*). Zahir olan, hariçte vücut bulan aynlara
(*ayân*) delalet eden lafızlar ise "ismin isminin ismi"dir (*ismu'l-
ismi'l-ism*).

Hak Teâlâ'nın Zâhir isminin bütün tecellileri ve zuhurları Bâtın isminin sonucudurlar. Biz kitabımızın Kâmil İnsan'ı ele alacağımız bölümünde bu konuya tekrar döneceğiz. Burada kısaca ifade etmemiz gerekirse kâmil insan, Hak Teâlâ'nın Evvel, Ahir, Zâhir ve Bâtın isimlerinin en yetkin ve tam mazharıdır. Âriflerin Efendisi, Şehitlerin Seyyidi İmam Hüseyin'den (a.s) naklolunan Arefe Duası'nda Hakk Teâlâ'nın apaçık zâhir oluşuna (*ezheriyyet*) işaret edilmiştir. Şöyle buyurur:

Her şey varlığını sana muhtaç iken nasıl olur da varlığının ispatı için varlıklar delil gösterilebilir? Senin mukaddes zatının apaçık zuhurundan daha açık bir zuhur mu var ki seni izhar etsin? Sen ne zaman gaip oldun ki Sana yönlendiren bir kılavuza ihtiyaç duyulsun? Ne zaman uzak oldun ki eserlerin bizi sana yöneltsin? Her zaman kendisini görüp gözettığın hâlde seni görmeyen göz kördür! Sen kendini her şeye tanıttın; Sana cahil olan bir şey yoktur. Seni her şeyde zahir olmuş, tecelli etmiş iken gördüm. Yalnızca Sen her şeyde aşikârsın; her şeyde zahir olur, tecelli edersin.

Kayserî *Mukaddime*'sinde ilahî isimlerin Evvel, Ahir, Zâhir ve Bâtın şeklinde bölümlenmesi hakkında şöyle yazar:

İsimler başka bir açıdan dörde bölünür. Ana isimler olan bu isimler Evvel, Ahir, Zâhir ve Bâtın isimleridir. Bütün isimleri kendinde toplayan isim, Allah ve Rahmân ismidir. Allah Teâlâ, "*İster Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın hangisiyle çağırırsanız en güzel isimler O'nundur.*"¹ buyurmuştur. Bunların her birinin hâkimiyeti altında bulunan isimleri vardır. Mazharı ezeli ve ebedî olan her ismin ezeliği Evvel isminden, ebediliği Ahir isminden, zuhuru Zâhir isminden, bîatını Bâtın ismindendir. İbda ve icada ilişkin isimleri Evvel

1- İsrâ, 17:110.

ismine dâhildir. İade ve cezaya ilişkin isimleri Ahir ismine dâhildir. Zuhur ve bâtına ilişkin olanlar Zâhir ve Bâtın isimlerine dâhildir. Bütün varlıklar bir şekilde şu dört hâlden birine sahiptirler: Zuhur, butun, evveliyet ve ahiriyet."¹

Tevhidin gerçeği zuhurla butûnu bir araya toplamaktır. Gerçek muvahhit, Hak Teâla'nın zatî, sıfatî ve fiilî tecellilerinin hepsine sahip olan kimsedir.

Gaybın Anahtarları ve Şehadetin Anahtarları

Kayserî'nin *Mukaddime*'de bildirdiğine göre İbn Arabî *İnşâu'd-Devâir* adlı eserinde ilahî isimleri farklı bir şekilde daha sınıflandırmıştır. İmdi İbn Arabî'nin ifadesini çevirecek ve bu konuda kısa açıklamalar yapacağız:

Kimi isimler gaybın anahtarlarıdır. Bu isimler varlığın belirlenmesinin kaynağı olurlar. Bu gayp anahtarlarını Allah'ın dışında kimse bilmez. Yalnızca Allah'ın zatî hüviyet tecellisinden nasiplenener bu gayp anahtarlarının bilgisine sahip olabilirler. Başka bir deyişle Allah Teâlâ ve Hakk'ın zatî tecellisinden faydalananlar gayp anahtarlarının ilmine sahiptirler. Ancak sıfat tecellisine sahip olanlar gayp isimlerinin ilmine sahip olamazlar. Bu isimlere gayptan müteessir olmuş, gaypta gizlenmiş isimler denir. Allah dışında ve Allah'ın inayetine mazhar olmuş kâmil insanlar ile evliyauallah dışında hiç kimse bu isimlere vâkîf olamaz. Bu hususta Allah, "O gaybı bilendir, gaybını yalnızca hoşnut olduğu elçiye gösterir."² buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.a) de duasında bu duruma, "Senin gaybının bilgisi içinde tercih ettiğin." diye işaret etmiştir. Bir açıdan bütün

1- Seyyid Celâleddin Aştıyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî Ber Fusûsu'l-Hikem*, s.252.

2- Cin, 72:26.

bu isimler Evvel ve Bâtın isimlerinin hâkimiyeti altındadırlar. Bâtın ismine dâhil olduklarından asla zâhir olmazlar. Bu isimler ayân-ı sâbitenin¹ zuhur kaynağı olan birtakım isimlerin zuhur kaynağıdırlar. İsimlerin bir kısmı şehadet âleminin anahtarlarıdırlar. Şehadet âlemi ile kastedilen duyulabilir dış âlemdir. Şehadet âlemi ile kimi zaman mutlak duyulabilir zâhir âlem; kimi zaman ise mutlak şehadet âlemi kastedilir. Nitekim Allah bu hususta, "*Şehadeti ve gaybı bilen.*"² buyurmuştur. Şehadet isimlerinin tamamı başka bir açıdan Ahir ve Zâhir isimleriyle, başka açıdan ise Zâhir ismiyle bağlantılıdır. Buna göre Allah'ın güzel isimleri tümüyle isimlerin analarıdır, asıllarıdır.

Bil ki mütekebil iki isim arasında bu iki isim arasında aracı olan iki yönlü bir isim vardır. Bu aracı isim mütekebil iki isimden doğmuştur. Nitekim mütekebil iki sıfat arasında da bu iki sıfattan doğan iki yönlü bir sıfat vardır. Aynı şekilde isimlerin bazısının bazısıyla bir araya gelmesinden de ister mütekebil olsun, ister olmasın, sonsuz isimler ortaya çıkar. Bunların her birinin vücutta bir mazharı vardır.³

Fiil İsimlerinin Bölümlenmesi

Tecellinin bölümleri bölümünde Allah'ın farklı açılardan üç tecellisi olduğunu söylemiştik: Zat tecellisi, sıfat tecellisi ve fiil tecellisi.

1- Âriflere göre ayân-ı sâbite ilahî isimlerin zuhuru, ilahî isimler ise ayân-ı sâbitenin bătınıdır. Ayân-ı sâbite üzerinde hâkim olan isimler, müteessir isimlerin zuhurudur. Müteessir isimler de Bâtın ve Evvel isimlerinin hâkimiyeti altındadır.

2- Ra'd, 13:9.

3- Seyyid Celâleddin Aştıyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî Ber Fusûsu'l-Hikem*, s.258.

Hak Teâlâ'nın fiil tecellisi de kendi arasında mertebelere ayrılır. Varlıkların kesreti de bu tecelliden kaynaklanır. Şöyle ki Hak Teâlâ'nın mutlaklık makamı olan Ahadiyet tecellisinde kesretin hiçbir türünden söz edilemez. Ahadiyet makamı her türlü kesretten uzaktır. Hatta bu makamda ilk tecellide var olan itibârî kesretten de söz edilemez. Kesret yalnızca sıfat ve fiil tecellisinden kaynaklanır. Hakk'ın fiil isimleri hükümlerdeki ihtilafları açısından birkaç bölüme ayrılır:

– Hükümleri ezeli ve ebedî olarak sabit olan, hiçbir şekilde kesintiye uğramayan isimler. Bu tür varlıklar zamana ve zamansallığa dâhil olmazlar. Nitekim ezeli ve ebedî olarak mevcutturlar.

– Hükümleri ezeli olmayıp ebedî olan isimler. Bu isimler ahirete hükmederler.

– Hükümleri ne ezeli, ne de ebedî olan isimler. Bu isimler unsurlardan oluşan maddî varlıklar üzerinde hükmederler. Başka bir deyişle bu isimler zamana ve zamansallığa dâhildirler; oluşsal uzamları yoktur. Bu isimler de kendi aralarında bölümlere ayrılır. Kayserî *Mukaddime*'sinde bu bölümlere değinmiştir. Biz burada Kayserî'nin ilahî fiil isimlerinin bölümlenmesine ilişkin sözlerini olduğu gibi nakledeceğiz. Ancak daha önce şu hususun göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz: Masumlar'dan naklolunan rivayetlerde fiil isimlerinin bölümlerine "ulvî âlem" ve "süflî ve misalî âlem" gibi tabirlerle işaret olunmuştur. Biz burada teberrük kastıyla İmamiyye Şîası'nın büyük âlimlerinin, ezcümle Seyyid Murtaza Şerif'in *Gurer ve Durer*'inde naklettiği bir rivayeti aktarmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

Bir Arap Hz. Ali'nin (as) huzuruna geldi ve O'na "ulvî âlem" ve özellikleri hakkında sordu. Hz. Ali (a.s) cevabında şöyle buyurdu: "Ulvî âlemdeki varlıklar, maddeden arı ve istidat kuvvetinden yoksun mana ve suretlerdir. Rableri onla-

ra tecelli eder ve onlar varlık kazanırlar. İlahî cemal nuruyla aydınlanırlar."¹

Tenbih:

Hükümlerine göre fiil isimleri şu bölümlere ayrılır: Bunlardan bir kısmı ezelden ebede dek sabit olan, hükmü kesilmeyen ve etkisi sona ermeyen fiil isimleridir. Kutsal ruhlara, melekûtî nefslere ve mutlak zamana (*dehr*) dâhil olduğu hâlde göreceli zamana dâhil olmayan, örneksiz yaratılan her şeye hâkim olan isimler gibi.

Bir bölümünün hükmü ezellilik bakımından kesik olsa bile hükmü ebedî olarak devam edecek isimlerdir; ahirete hâkim olan isimler gibi. Çünkü bu isimler ebedîdir. Nitekim Kur'ân ayetleri bunların ve hükümlerinin ebedî olduğuna delalet eder. Bu isimler zuhur itibariyle ezeli değillerdir. Zira ahiretin zuhurunun başlangıcı dünyevî oluşun bitimidir.

Üçüncü bölümdeki fiil isimlerinin hükümleri ezel bakımından kesik, etkileri ise ebedî bakımdan sonludur. Zamana dâhil olan her şeye ve dünyevî oluşa hâkim olan isimler gibi. Her ne kadar bunların ahiret itibariyle neticeleri ebedî olsa da zuhuru itibariyle ne ezeli, ne de ebedîdirler.

Hükümleri devamlı olmayanlara, kesik olanlara gelince bunlar iki türlüdür. Ya hükümleri mutlak olarak kesilir ve ona hâkim olan isim mutlak ilahî kapsamına girer -dünyevî oluşa hâkim olmuş isim gibi- veya gücünün ve etkisinin zuhuru sırasında hâkimiyette kendisinden daha tam olan ismin hükmü altında gizlenmiş ve örtülü isimlerdir. Şöyle ki fiil isimlerinin kendi zuhurları ve hükümlerinin zuhurları bakımından etkileri vardır. Her birinin dönüş süresi bin yıl olan yedi

1- Şeyh Sadûk, *et-Tevhîd*.

yıldızın dönüş süreleri ve şeriatlar bu güç ve etkilere dayanır. Zira ilahî şeriat bu isimlerin etkisinin zuhuru-
runa dayanır. Her bir ismin hükmünün sona ermesiyle o şeriat da son bulur. Başka bir deyişle şeriata hâkim olan ismin hükmü zail olduğunda şeriat da nesholur. Bu söylenenler sıfatların tecellileri için de geçerlidir. Çünkü bir sıfatın hükmü ve etkisi zuhur edince, bu sıfat dışındaki ilahî sıfatların hükmü onun hâkimiyeti altında gizlenir.

Bu isimlerin her biri zuhur edebilecekleri bir mazhar ister, etkileri bu mazhar ile ortaya çıkar. İsimlerin mazharları ise ayân-ı sâbitedir. Eğer aylar, insanî aylar gibi, bütün isimlerin hükümlerinin zuhurunun alıcısı olma kabiliyetine sahip olurlarsa bu aylar her an isimlerin etkilerinden bir etkiye (*şe'n*) mazhar olurlar. Eğer isimlerin hükümlerinin zuhuruna kabiliyetli değillerse o zaman -melekler gibi- sadece bir kısmına kabiliyetli olur, bazısına olmazlar.

Ayân-ı sâbitenin dünya ve ahiretteki devam ve devamsızlıkları isimlerin onlardaki hüküm ve etkilerinin devam ve devamsızlığına bağlıdır. Eğer bu tembihi iyice kavransan ve maksada nail olursan senin için birçok sırlar aşikâr olur. Hidayeti veren ancak Allah'tır.¹

Tümel (Küllî) ve Tikel (Cüz'î) İsimler

Bazı isimlerin bazı isimlere ihatası açısından ilahî isimler, tümel/küllî ve tikel/cüzî olmak üzere ikiye ayrılır:

Tümel İsimler: Kapsamlı ihataya ve genel kapsayıcılığa sahip olan isimlere tümel isimler denir. En kapsamlı tümel isim Allah ismidir. Allah ismi ilahî kemallerin hepsini kendi-

1- Seyyid Celâleddin Aştıyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî Ber Fusûsu'l-Hikem*, s.263.

sinde toplar. Allah ismi ayrıca, cemel, celal, lütuf, kahır sıfatlarını; tenzih ve teşbih sıfat ve isimlerini; tümel ve tikel isim ve sıfatları ve zat, sıfat ve fiil isimlerini kapsar.

Allah isminden sonra zat isimlerinin kapsamı sıfat ve fiil isimlerinden daha fazladır. Nitekim zat veya mutlak hakikî sıfatların kapsayıcılığı fiilî veya zata izafe olan hakikî sıfatlarından veyahut mutlak izafe sıfatlarından daha fazladır. Zat isimlerinin kapsayıcılığı o kadar fazladır ki hiçbir varlık onların hâkimiyetinin dışına çıkamaz. Başka bir deyişle zat isimleri bütün varlıklar üzerinde yetkin bir ihataya sahiptir.

İlahî isimlerin ihatası, ismin Allah'ın hangi tecellisinin ismi olduğuna bağlıdır. Allah'ın zatî tecellisinden kaynaklanan ismin ihatası, Allah'ın sıfat tecellisinden kaynaklanan ismin ihatasından daha fazladır. Aynı şekilde sıfat tecellisinden kaynaklanan ismin ihatası da fiil tecellisinden kaynaklanan ismin ihatasından daha fazladır.

Tikel İsimler: Özel belirlenmeye sahip olan, Allah'ın özel tecellisinin göstergesi olan isimlerdir. Söz gelimi Rezzâk ismi, tikel isimlerdendir. Çünkü yalnızca Allah'ın rızık verici olduğunun göstergesidir. Rezzâk ismi hiçbir şekilde Allah'ın Gâfir veya Raûf olduğuna delalet etmez. Başka bir deyişle tümel ismin altında olan isme tikel isim denir. Bir tümel isim başka bir tümel ismin ihatası altında olur ise o isim ihatası altında bulunduğu ismin tikeli olur.

Celal ve Cemel İsimleri

Celal ve cemel isimleri müteakbil, karşılıklı isimlerdir. Allah'ın lütuf ve rahmetinin göstergesi olan her isim cemel ismi; Allah'ın gazap ve kahrına delalet eden her isim ise celal ismidir. Allah'ın inayetini ifade eden Raûf, Latîf ve Settâr isimleri cemel isimleri; Allah'ın gazabının göstergesi olan Kahrî, Muntakim ve Cebbâr isimleri ise celal isimleridir.

Elbette her cemal isminin bâtınında Allah'ın celali ve her celal isminin bâtınında Allah'ın celali saklıdır. Bu şaşkırtan sıralardan birisidir.

Konuyu şu şekilde açıklayabiliriz: Cemalin celali, her cemal -özellikle de mutlak cemal- kendini gösterdiğinde aslında bu, bir tür yok ediciliktir (*kahhâriyet*); gayri için kendini gösterme imkânı bırakmaz. Bir atasözünde, güneş çıktığında yıldız görünmez, denilmiştir. Allah Teâlâ cemal ismiyle ârifin ve kâmil insanın gönlüne tecelli ettiğinde heyecana sebep olur. Bu hâldeyken ârifin akli -celal isimlerinden olan- Kahhâr isminin hâkimiyeti altında yok olur. Celalin cemaline gelince; cemal Allah'ın hicabıdır. Allah, izzet ve kibriya hicabıyla gözlerden gizlenir. Kimse O'nu kendisinin kendisini bildiği şekliyle bilemez. Bu celal ve ceberûtta, cemali gizlidir. Buna göre cemal ve celal isimlerinin birbirleriyle çelişmedikleri, aynı zamanda birbirlerinin tamamlayıcıları oldukları anlaşılmış olur. Bir şiirde şöyle denilmiştir:

Cemâluke fî kullî'l-hakâik

Ve leyse lehu illâ celâluke sâtir.

Cemalin bütün hakikatlerdedir,

Ancak celalin ona perdedir.

Tecellî, geh cemal-o geh celâlest

Roh ve zulf, ân maânî ra misâl est.

Tecelli kimi zaman cemal, kimi zaman celaldir,

Yanak ve zülûf bu manalara misaldir.

Allah Teâlâ'nın lütuf, kahır, rahmet, gazap, rıza vb. bütün müteakabil isimleri celal ve cemal isimlerinde gizlenmiş, bu isimlere dâhil olmuştur. Dikkat edilmesi gereken husus, cemal ve celal isimlerinin yalnızca zâhirde tezat gibi göründükleridir, batında değil. Çünkü bâtında her cemal, celal; her celal ise cemaldir. Kısaca söylemek istersek Allah'ın güzel isimleri bir açıdan celal ve cemal isimleri olmak üzere ikiye ayrılır. Cemal isimlerinde Allah'ın sonsuz kemallerinden ha-

ber verilir. Celal isimlerinde ise Allah'ın mukaddes zatının her türlü eksiklik, ayıp, şaibe ve yoksunluktan uzak, münez-zeh oluşundan haber verilir.

Ceberût ve Azamet İsimleri

Celal isimleri bir açıdan kendi içinde ikiye ayrılır: Ceberût ve azamet isimleri. Allah ceberutuyla tecelli ettiğinde reнге, biçime, özel bir keyfiyete bürünmeksizin bütün görkemiyle "sonsuz" olarak zâhir olur. Sâlik bu aşamada kendisini Yok Edici Sultan'ın huzurunda bulur. Hakk'ın görkem ve heybeti onu öylesine kuşatır ki dehşete kapılır.

Aynı şekilde Allah azamet ismiyle tecelli ettiğinde Hayy ve Kayyûm isimleriyle zuhur eder. Hayy ve Kayyûm isimleriyle tecelli ettiğinde "fenanın fenası" ortaya çıkar ve bekanın bekasına doğru yönelir.¹

Allah'ın İsm-i A'zamı

Halk arasında Allah'ın a'zam isminin lafzî isimlerden biri olduğu, Allah'a bu isimle dua edildiği takdirde duaların kabul olacağı, bu isimle edilen duanın tesirini asla kaybetmeyeceği inancı yaygındır. Bu inanışta olanlar, Allah'ın güzel isimlerinin etkisini göremediklerinden, a'zam isminin gizemli bazı harflerin bileşiminden meydana geldiğine inanmışlardır. Onlara göre bu bileşik harflerden birisini ele geçiren kişiye bütün varlıklar boyun eğecek, egemenliğine girecektir.

Bu düşüncenin aksine, gerçek etkinin eşyanın varlığına ilişkin olduğuna dikkat etmek gerekir; varlıkların güç ve zafırları, etkileyen ile etkilenen arasındaki türsel ilişkiden kaynaklanır. Yalnızca lafzî isim sözcüğün özelliği açısından duyulabilir sesler bileşkesinden başka bir şey değildir.

1- İbn Arabî, *Resâil*.

Allah'ın güzel isimleri hakikatleri yönünden etkilidirler; falan dilde bir anlam taşıyan lafızları yönünden değil. Aynı şekilde lafızlardan anlaşılan ve zihinde canlandırılan anlamları açısından da değil, Allah her şeyi yarattığından, her şeyi sıfatlarından o şeye uygun bir sıfata uygun olarak icat ettiğinden bu etkiye sahiptirler. Dolayısıyla etki, sırf lafız ve anlam yönünden meydana gelmez. A'zam isme sahip olan, a'zam isminin hakikatini kavrayan kişinin duasının etkisinin nedeni, duasıyla sebebi icat etmesinden dolayıdır. Duasında ihlâslı olarak Allah Teâlâ'dan sebebi elde ettiğinde kesin olarak etkiyi müşahede edecektir.

Her türlü sebepten uzak durup Allah'tan hacetini isteyen, aslında duasıyla ilahî isimlerden hacetine uygun düşen bir isme bağlanır ve Allah'tan hacetinin giderilmesini diler. Hakikatlerden bir hakikate, makamlardan bir makama, kemallerden bir kemale sahip olan bu isim, varlık âleminde etki eder ve duası kabul olur.

Duanın hakikati de budur. Nitekim bu yüzden duanın etkisinin özelliği ve genelliği aracı yaptığı isimle bağlantılıdır. Söz gelimi, kişi eğer Raûf ismiyle Allah'a yönelirse duasının etkisi rafet isminin genişliği ölçüsünde olacaktır. Diğer isimler için de bu geçerlidir.

Duada vesile kılınan isim, a'zam isim olur ise dua eden bütün varlıkları kendi egemenliği altına alır. Dua edenin duası mutlak olarak her konuda kabul olunur. Buna göre duanın etkisi, kişinin duasını ilahî isimlerden bir isimle ilişkilendirmesine ve o isimden faydalanarak dileğinin kabul olması için sebebi icat etmesine bağlıdır. Bunu yapan birisinin duası mutlaka kabul olur. Rivayetlerden de gerçek bir duanın asla geri çevrilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bazı duaların kabul olmamasının veya bazı duaların geç kabul olmasının nedeni alıcının/dua edenin eksikliğinden veya yeterli kabiliyete sahip olmama-

sından kaynaklanır. Dua edenin eyleminden söz etmiyoruz. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de herkes dua etmeye çağırılmış, dualara icabet edileceği garanti edilmiştir. Allah'ın vaadinde değişme olmaz. Buna göre önemli olan Allah'ın davetine icabet etmektir. O şöyle buyurur: "**Bana dua edin, kabul edeyim.**"¹ A'zam ismi konusunda Ehlibeyt İmamları'ndan mütevatir hadisler nakledilmiş, mesur dualarda da konuyla ilgili açıklamalar yer almıştır. Biz burada birkaç hadis nakledeceğiz. *Besâîru'd-Derecât*'ta Ammar Sabatî'den şöyle nakledilir:

İmam Cafer Sâdık'a (as), "*Canım sana feda olsun! Allah'ın a'zam ismi hakkında beni bilgilendirmeni isterim.*" diye arz ettim. İmam (as), "Senin gücün yetmez." buyurdu. Ammar şöyle der: Ben ısrar edince, "Sen yerinde dur." buyurdu ve sonra kalkıp bir odaya gitti. Bir süre sonra odaya girmem için bana seslendi. Odaya girince İmam (as) bana, "Şu nedir?" buyurdu. "*Feda olduğum siz buyurun.*" dedim. Elini yere koydu. Ben, evin etrafında döndüğünü hissettim. Büyük bir güç beni sardı, neredeyse helak olacaktım. İmam (as) gülmüsedü. "*Canım sana feda olsun! Bu kadarı bana yeter, istemiyorum.*" dedim.²

Yine *Besâîru'd-Derecât*'ta Câbir'den İmam Muhammed Bâkır'ın (as) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

Allah'ın a'zam ismi yetmiş üç harftir. Bunlardan yalnızca bir tanesi Âsîf'ın yanındaydı. Âsîf bu bir harfi söyleyince yer, kendisiyle Belkıs'ın tahtı arasında dü-rüldü de Âsîf tahtı eline aldı. Sonra yer önceki hâline döndü. Bütün bunlar, göz açıp kapayıncaya kadar oldu. Bizim yanımızda a'zam isminin yetmiş iki harfi var. Bir harf Allah'ın katındadır. O harfi gayp ilminde

1- Mümin, 40:60.

2- Bihâru'l-Envâr, c.27, s.27.

kendine özgü kıldı. Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur.¹

Allah'ın a'zam ismi ile ilgili bir diğer hadis Berkî'den nakledilir. İmam Cafer Sâdık (as) şöyle buyurur:

Allah, a'zam ismini yetmiş üç harften meydana getirdi. Âdem'e yirmi beş harf, İbrahim'e sekiz harf, Mûsâ'ya dört harf, İsa'ya iki harf inayet kıldı. İsa o iki harfle ölüleri diriltir, anadan doğma körleri ve alacalıları iyileştirdi. Hz. Muhammed'e (s.a.a) yetmiş iki harfi verdi; bir harfi gizledi. O harfin içeriğini kimse bilmez, fakat O, kullarının içlerinde olanları dahi bilir.²

Bu konuda üzerinde durulması gereken husus şudur: Allah'ın bütün isimleri en yücedir (*a'zam*). Fakat iki isim arasında karşılaştırma yapıldığından bir isim yüce (*azîm*), diğeri daha yücedir (*a'zam*). İsimler var oluşsal özellikleri bakımından farklıdır. Elbette insanoğlu her zaman bir şeyi güzel, diğeri daha güzel veya bir kelimeyi kâmil, diğeri daha kâmil ya da bir şeyi parlak, başka bir şeyi daha parlak görmeye alışkındır. İnsanda Allah'ın özel tecellisi ile velayet bakışı hâsıl olursa bütün isimleri kâmil, güzel, parlak ve değerli görür. Seher Duası'nda da bu sırra işaret edilmiştir:

Allah'ım! Senin en büyük (*ekber*) isimlerinle istiyorum ki senin bütün isimlerin büyüktür (*kebîr*). Allah'ım! Senin en tam (*etemm*) kelimelerinle istiyorum ki senin bütün kelimelerin tamdır.³

Elbette bu husus, hem lafzî isimlerin nurlu var oluşsal hakikatleri ve müsemmaları olan nesnel/aynî isimlerle bağdaşır, hem de nesnel hakikatleri açıklayan lafzî isimlerle uyum arz eder. Bütün ilahî isimlerin a'zam oldukları konusunda

1- Besâiru'd-Derecât, cüz: 4, s.208.

2- Besâiru'd-derecât, cüz: 4, s.208.

3- Mefâtihu'l-Cinân, Seher Duası.

Misbâhu'ş-Şeria'nın on dokuzuncu babında bir hadis yer almaktadır. Hadisin metni şöyledir:

Resulullah'a (saa) Allah'ın a'zam ismi hakkında soruldu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Allah'ın bütün isimleri a'zamdır. Kalbini O'nun dışında her şeyden farîğ kıl ve istediğin isimle O'na dua et..."¹

Kuleynî'nin *Usul-i Kâfi*'de naklettiği rivayette a'zam ismin yetmiş üç harften meydana geldiği kaydedilmiştir.² Ayrıca *Uyûn*'da³ ve Ayyâşî'nin *Tefsir*'inde⁴ yer alan bir rivayette "Bismillahirrahmânirrahîm" in a'zam isme en yakın cümle olduğu belirtilmiştir:

Bismillahirrahmânirrahîm, Allah'ın a'zam ismine göz bebeğinin gözün beyazlığına yakınlığından daha yakındır.

* * *

Yukarıda anlatılanlar ışığında Allah'ın güzel isimleri ve a'zam ismi olan Masum Ehlibeyt İmamları'ndan nakledilen rivayetlerin anlamı açıklığa kavuşmuş oldu. Zira o masum hazretler, Allah'ın isim ve sıfatlarının en yüce mazharı ve tecelligâhdırlar. İsimlerin ve sıfatların nesnel gerçekliğine tam ve kâmil anlamda sahiptirler.

1- Misbâhu'ş-Şeria, 19. Bab.

2- Usul-i Kâfi, c.1, 36. Bab.

3- Uyûn-i Ahbâri'r-Rıza, c.2, Bab: 30, Hadis: 11.

4- Tefsir-i Ayyâşî, c.1, s.21, Hadis: 13.

Altıncı Bölüm

ALLAH'IN GÜZEL İSİMLERİNİN TEVKİFİLİĞİ

Kelâm ve Fıkıh İlimlerine Göre Tevkîfliğin Anlamı

Âriflerin İstılahı

Allâme Tabersî'nin Görüşü

Allâme Tâbâtâbâ'nin Görüşü

Rivayetlerde Allah'ın Güzel İsimlerinin Sayısı

ALLAH'IN GÜZEL İSİMLERİNİN TEVKİFİLİĞİ

Allah'ın güzel isimleri (*esmâ-i hüsnâ*) bağlamında tartışılan önemli problemlerden bir tanesi, isimlerin tevkîfliği problemidir. Bu bölümde, ilahî tevfikle, ilgili birkaç konu ayrı ayrı incelenecektir. Önce fakîhlere, kelâmcılara ve âriflere göre Allah'ın isimlerinin tevkîfliğinin ne demek olduğuna değinilecek, daha sonra tarafların görüş ayrılıkları ve kanıtları üzerinde durulacaktır.

Kelâm ve Fıkıh İlimlerine Göre Tevkîfliğin Anlamı

Kelâm ve Fıkıh ilimlerinde Allah'ın isimlerinin tevkîfliği ile Allah'ın mukaddes zatının tesmiyesinde yalnızca şerîatta belirtilen isimlerle yetinilmesi; akıl açısından kabul edilebilir dahi olsa Allah'ın söz konusu isimler dışında bir isimle tesmiyesinin caiz olmadığı kastedilir.

Şöyle ki kutsal şerîat tarafından bazı isimler Allah'a nispet edilmiştir. Ancak buna karşın bir kısım âlimler, bu tür isimlerin Kelâm/Kur'ân dışında kullanılmasının caiz olmadığına inanmışlardır. Söz gelimi Kur'ân'da Allah için Hayru'l-Mâkirîn, Müzill, Müstehzî ve benzeri isimler kullanılmıştır. Merhum Feyz Kâşânî gibi bir kısım âlimlere göre Kur'ân'da ve hadîslerde bu tür isimlerin kullanılmış olması mükellefe bu isimleri Allah'a nispet etme izni vermemektedir. Allah'a yalnızca Allah'ın ulûhiyet şanına yakışan, büyüklük ve hürmet

ifade eden isimler nispet edilebilir. Allah'ın isimlerinin tevkîfî olup olmadığı tartışmasına girmeyen Merhum Kâşânî'ye göre Allah'a "Ârif ve Âkil" gibi eksiklik içeren isimlerin nispet edilmesi caiz değildir. Şerîatta bildirilen Müstehzî ve Mâkir gibi isimler ise, eksiklik içermeyecek şekilde beyan edilmelidirler.

Kâşânî devamla şöyle der: İlahî edebe muvaffak olan kişiye mütekabil isimleri mukabilini zikretmeksizin Allah'a nispet etmek yakışmaz. Söz gelimi edep, Kâbiz isminin Bâsit ismiyle birlikte kullanılmasını gerektirir; yalnız başına değil. Aynı şekilde el-Müzill, el-Muizz ile veya Hâfid, Râfi ile birlikte kullanılmalıdır. Zira mütekabil isimlerin mukabili ile birlikte kullanılması ilahî hikmete daha ziyade delalet eder. Tek başlarına zikredilirler ise böyle bir delalete sahip olmazlar.

Kelâmcıların ve fakîhlerin Allah'ın isimlerinin tevkîfî oluşu bağlamında isimle kastettikleri, isimlerin müsemmaları ve anlamları değil, lafızlarıdır. Şöyle ki bazen isimlerle anlam ve müsemmayı bildiren lafızlar kastedilir, bazen de müsemma ve anlamın kendisi. Âriflerin ıstılahında ismin üç mertebesi vardır:

Birinci mertebede isim, a'yân-ı sâbiteye¹ nispet edilir. Bu mertebede isim, Allah'ın ilmî tecellisidir. İsm'in ikinci mertebesi, Allah'ın aynî tecellisidir. Terminolojik dilde söylersek ayân-ı sâbitenin isim ve nişanesi olan dışavurum, zuhur mertebesidir. Bu mertebeye ismin ismi (*ismu'l-islam*) de denir. İsm'in üçüncü mertebesi, mazharlara delalet eden lafızdır. İsm'in en aşağı mertebesi olan bu mertebeye ismin isminin ismi (*ismu'l-ismi'l-islam*) mertebesi de denir.

1- Ayn-ı Sâbite'nin çoğulu olan ve İbn Arabî tarafından vazedilen bu terim, eşyanın Allah'ın ilmindeki suretleri, varlıkların Allah katındaki ilmî suretleri anlamına gelir. İbn Arabî ayn ile hakikati, zâtı ve mahiyeti; sâbit ile de bir şeyin bir zaman ve mekânda dış âlemde gerçekleşmemiş zihnî veya aklî varlığını kasteder (ç.n.).

Kelâmcılar ve fakîhler "isim" sözcüğü ile üçüncü mertebeye olan, lafzın mazharlara delalet ettiği ismin isminin ismi mertebesini kastederler. Âriflerin meşhur "isim, müsemmanın aynı mıdır, gayrı mıdır?" tartışmasının cevabı isim sözcüğünün anlamları göz önüne alındığında aydınlığa kavuşur. Nitekim isim ile ayân-ı sâbite veya mazharlar; başka bir deyişle birinci ve ikinci mertebeler kastedilir ise kesin bir biçimde isim müsemmanın aynı olacaktır. Fakat isimden maksat üçüncü, yani lafız veya ismin isminin ismi mertebesi olur ise isim, müsemmadan gayrı olacaktır. Çünkü bu durumda isim, tek bir anlama ve müsemmaya delalet eden bir lafız olmuş olur.

Âriflerin İstılahı

Ârifler, Allah'ın isimlerinin tevkîfliğini yorumlarken Kelâm kitaplarında asla mevzubahis edilmeyen bir tartışmaya girerler. Kelâmcılar, Allah'ın isimlerinin lafızları konusunu; şer'î izin olmaksızın Allah'a bir ismin nispet edilip edilmeyeceği konusunu tartışmıştır. Bu tartışmada bir grup bunun caiz olduğuna inanırken, bir başka grup böyle bir cevazın olmadığı inancını savunmuştur. Ârifler ise Allah'ın isimlerinin tevkîfliği tartışmasını lafzî/sözsel isimler konusunda değil de aynî/özdeş isimler bağlamında gündeme getirmişlerdir. Ârifler açısından "Allah'ın isimlerinin tevkîfliği" kavramını anlamak için isim sözcüğünün onlar açısından anlamı üzerinde durmak gerekir. Âriflere göre isim, aynî/nesnel bir varlığa, gerçek bir töze nispet olunur. Bu açıdan isim, müsemmanın aynıdır. Kayserî isim-müsemma ilişkisi hakkında şöyle yazar: "Hakikat ehline göre isim ile müsemma arasında kapsamlı bir ilişki vardır."¹

1- Mukaddime-i Kayserî, Şerh-i Fass-ı Dâvudî, s.369.

Allah'ın aşkın zâtı, sürekli tecelli eden, sezgi aracılığıyla idrak edilebilen ilintilere sahip gerçeğin kendisi, ayânın özü, mutlak varlık ve hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin kendisine ihtiyaç duyduğu (*samedî*) vücuttur. Bu tecelliler ve sezgisel ilintiler, ilahî mazharlar ve isimler şeklinde yorumlanmıştır. Samedî vücut, "hüviyyet-i gaybiyye ve la teaayün" yani "gaybî, belirmemiş hüviyet" ve "Ahadiyet" makamı diye tabir edilir. Bu makamda hiçbir itibardan, hatta "itibarsızlık" itibarından dahi söz edilemeyeceği gibi terkip ve kesret de hiçbir şekilde tasavvur edilemez. Bu makam, "la ism ve la resm" makamıdır.

Buna göre, Allah'ın zatının tecellilerinden her bir tecelliyeye bir isim nispet olunur. Eğer bu tecelli zata nispetle kemal sıfatlarından bir sıfattan türetilirse zatî isim; varlık âleminde kendine has bir tecelli ile zuhur eder ise fiilî isim denir. Aynî/özdeş isimlere, ayânın özü oldukları cihetle tekvinî isimler de denilir. Başka bir deyişle tekvinî isimler, gaybî mutlak hüviyetin görünümleri ve tecellileri olan aynî/nesnel hakikatlerdir.

Bu isimlerden her biri, uçsuz bucaksız deryadan ayrılmayan ama diğer taraftan derya da olmayan bir dalgaya sahiptir; aslında tümü, o uçsuz bucaksız deryanın mazharları ve dalgalarıdır. Burada önemle üzerinde durulması gereken husus şudur: Her bir özel tecelli, kendine özgü bir etkiye sahiptir. Bir tecellinin etkisi, başka bir özel tecellinin etkisi ile aynı değildir. Özel tecellilerden her biri kendine özgü bir etkiye sahiptir; kendine özgü bir konumdan tecelli edip görünür. Ayan-ı sâbitenin görünüm ve dışavurumları olan tekvinî isimler, ayan-ı sâbiteye nispetle isimlerin isimleri, tekvinî isimlere delalet eden isimler ise isimlerin isimlerinin isimleridirler.

Özetle, ârifler açısından Allah'ın isimlerinin tevkîfliliğinin anlamı şudur: Her özel tecelli mânâda kendine özgü görünümle bağıntılıdır. Söz gelimi, Allah'ın rızk tecellisi kendine özgü mânâyı verir.

Bu yüzden Allah yolunun sâlikleri, zikirlerinde bu hususu göz önünde tutmalıdır. Bir sâlik zikir ve dua ile bir hastalığı bertaraf etmek istediğinde "Yâ Şâfi", "Yâ Kâfi" ve "Yâ Tabîb" zikirlerini okumalıdır. Açıktır ki o, "Kahhâr", "Muntakim" veya "Mumît" gibi isimlerden istifa edemez; çünkü bu isimlerden her biri özel bir zuhurun menşei ve kaynağıdır.

Lütuf isimleri, kahır isimlerinin sahip olmadıkları birtakım tecellilerin mazharı ve kökenidir. Yine celâl isimleri, cemâl isimlerinin yoksun olduğu birtakım tecellilere sahiptir. Aynı şekilde tenzîhî isimler, teşbihî isimlerin mazharlarına sahip değildir. Dolayısıyla bir hasta için "Tabîb" ismi, bir fakir için ise "Ganî" veya "Rezzâk" vb. isimlerinin kullanılması gerekir.

Kelâmcıların Allah'ın İsimlerinin Tevkîfiliğine İlişkin Kanıtları

Allah'ın isimlerinin tevkîfiliği tartışmasının sınırlarını; tartışmanın mânâya değil de lafızlara ilişkin olduğunu belirledikten sonra bu konuda fakîhlerin ve kelâmcıların öne sürdükleri kanıtlara kısaca değineceğiz. İslâm kelâmcıları, Allah'ın isimlerinin lafızlarının tevkîfiliğine ilişkin naklî bir kanıtla sahip değiller. Kelâm kitaplarında bu konuda akla dayalı herhangi bir argüman da geliştirilmemiştir. Kelâmcıların öne sürdükleri tek kanıt, Kadı Azudiddîn İcî'nin *Mevâkıf* ta ileri sürdüğü kanıttır. Kuşkusuz bu kanıt da bürhanî ve felsefî delil olmaktan ziyade iknaî, hitabî ve istihsanî yani daha iyi olanı seçip muhatapları ikna etmeye yöneliktir. *Mevâkıf* yorumcusu, Kadı İcî'nin sözlerini şöyle şerh eder:

(Allah'ın isimlerle tesmiye edilmesi tevkîfidir)

Yani isimlerin nispeti şeriatin iznine bağlıdır. Tartışma konusu, sözlük ilminde vazedilen özel isimler değildir. Problem sıfat ve fiillerden türetilen isimlere ilişkindir.

Mutezile ve Kerâmiye mezheplerine göre akıl, vücudî/sübutî veya ademî/selbî bir sıfatın Allah'a yakıştırılmasını caiz görür ise bu durumda o sıfattan türetilen bir ismin, bu isim ister hadislerde varid olmuş olsun ister olmasın, Allah'a nispet edilmesinde sakınca yoktur.

Aynı şey fiiller için de geçerlidir. Akıl, Allah'ın fiilden türetilen bir isimle tesmiyesini doğru bulur ise böyle bir ismin kullanılmasının sakıncası olmayacaktır. Mutezili Kadı Ebû Bekr şöyle der: "Allah için sabit olan bir anlama delalet eden her ismin, Allah'ın yüceliğine hâlel getirmemesi koşuluyla Allah için kullanılması sahihtir. Söz gelimi ârif, fakîh, âkil, fetin ve tabîb gibi lafızların eksiklik içerdiklerinden dolayı Allah'a nispet edilmeleri caiz değildir. Nitekim kimi zaman marifetten kasıt gafletten sonra elde edilen ilim olmaktadır. Yine fıkıh, konuşanın söylediğinin anlaşılmasıdır ki bu durumda önceki cehaletin göstergesi olmaktadır. Akıl da beğenilmeyen eylemden alıkoyan şey anlamına gelir; bent, mani, set anlamındaki ikâl'den türemiştir. Yine fetânet, dinleyiciye kinaye yoluyla anlatılan konunun anlaşılması anlamına gelir ki öncesi cehalettir."

Şeyh Abdurrahman İcî ve takipçileri şerîatta bilendirilmeyen bir ismin Allah için kullanılmasının caiz olmadığına inanır. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. **(Çünkü bu ihtiyata en uygun olandır. Allah'ın şanının ve mertebesinin yüceliğinden dolayı O'na eksiklik nispet edebilecek her türlü şeyden kaçınmak gerekir.)**¹ Dolayısıyla bir lafzın eksiklik içerip içermemesi hususunda akılla yetinilmemesi ve şerîatın iznine dayanmak gerekir.

1- Parantez içindeki bold yazıyla belirtilen cümle Kadı İcî'ye aittir bk. Ali b. Muhammed Cürcanî, *Şerhu Mevâkif-i Kadı Azudiddîn Abdurrahman İcî*, c.7-8, s.232.

Mevâkif yorumcusunun açıklamalarından anlaşılanlar şunlardır: Öncelikle, Allah'ın isimlerinin tevkîfiliğinden maksat, bir ismin Allah'a nispet edilebilmesi için o ismin şerîatta bildirilmiş olması gerektiğidir. İkincisi, tartışma konusu özel isimler değil, Allah'a nispet edilen sıfat ve fiillerden türeyen isimlerdir. Üçüncüsü, Mutezile ve Kerâmiye'ye göre aklın tecviz ettiği isimlerin Allah'a nispet edilmesinde sakınca yoktur. Dördüncüsü, Kadı Ebû Bekir, aklın tecviz etmesi durumunda bir ismin Allah'a nispet edilebilmesi için bir koşuldan daha söz eder: "Allah'ın zatının büyüklüğüne ters düşen bir mânâ içermemelidir." Beşincisi, isimlerin tevkîfî oluşunun kanıtı naklî veya aklî değil, tamamen istihsana yani daha iyi olanı seçip ihtiyata uygun hüküm vermeye yöneliktir.

Şeyh Müfîd, *Evâilu'l-Makâlât*'ında Allah'ın isimlerinin tevkîfiliği bağlamında şöyle yazar:

Ben, Allah'ın, kendisinin Kitap'ta bildirdiği veya Hz. Peygamber'in (s.a.a) veyahut Ehlibeyt İmamları'nın zikrettiği isimler dışında bir isimle tesmiyesinin caiz olmadığı görüşündeyim. Ayrıca, Allah'ın sıfatları konusunda da aynı görüşteyim; yani Allah'a, Kur'ân-ı Kerîm'de veya Hz. Peygamber'in (s.a.a) veyahut Ehlibeyt İmamları'nın hadîslerinde varid olan bir sıfatı izafe etmek caiz, O'nu bunlar dışında bir sıfatla vasıflandırmak caiz değildir. Ehlibeyt'in hadîslerinden anlaşılan budur ve İmamiye Şîası böyle inanır.¹

Bu ifadelerde Allah'ın isimlerinin tevkîfiliği apaçık belirtilmiştir. Şeyh Müfîd, bu görüşün İmamiye Şîası'nın tamamının görüşü olduğunu ileri sürer. Fakat aslında bu görüş fikhî bir hükümdür; kelâm ve tefsir ilimleri açısından ayrıca tartışılmalıdır. İlginç olan bu konunun kelâm kitaplarında çok az işlenmiş olmasıdır. Konunun en fazla tartışıldığı ki-

1- Şeyh Müfîd, *Evâilu'l-Makâlât*, s.13.

taplar Kadı Azudiddîn'in *Mevâkıf*'inin şerhi ile Şeyh Müfid'in *Evâilu'l-Makâlât*'ıdır. Hâce Tûsî ise *Fusûs-i Nasiriyye*'sinde genel hatlarıyla konuya değinmiştir.

Merhum Hâce Tûsî *Tecrîdu'l-İtikâd*'ında kelâmî konuların en önemlilerini, belki de tamamını ele almış; ancak isimlerin tevkîfîliği tartışmasına girmemiştir. Aynı şekilde İbn Babeveyh Şeyh Sadûk itikadî konuları işlediği risalesinde Allah'ın isimlerinin tevkîfîliği konusunda tek bir söz dahi etmemiştir. Şehid-i Evvel Muhammed Mekkî de bu konuya değinmemiştir. Yine Şeyh Bahaî'nin itikat risalesinde de bu konuyla karşılaşmayız.

Buraya kadar söylenenlerden kelâmcıların bu konuda ileri sürdükleri argümanların daha ziyade hitabî yani ikna etmeye yönelik olduğu anlaşılmış oldu. Şöyle ki insan, Allah'ı tanımaya yönelik bilgisinin eksikliğinden, isimlerin kullanım alanlarının özelliklerinin tamamını ihata edemeyeceğinden dolayı ihtiyata uygun olarak şerîatte bildirilmeyen isimleri Allah'a nispet etmekten kaçınmalıdır.

Şeyh Müfid her ne kadar İmamiye Şîası'nın Allah'ın isimlerinin tevkîfîliği konusunda icma ettiğini; görüş birliğine vardığını varsaysa da bu varsayımını kanıtlama yönünde herhangi bir kanıt ileri sürmemiştir. Diğer taraftan Kadı Îcî de naklî veya aklî bir kanıt sayılamayacak olan daha iyi olanı seçme yoluna gitmiştir.

Kimileri "En güzel isimler (el-esmâ el-hüsna) Allah'ındır. O hâlde O'na o güzel isimlerle dua edin. O'nun isimleri hakkında ilhâd edenleri, eğri yola gidenleri bırakın."¹ ayetini kanıt göstererek isimlerin tevkîfîliğini kanıtlamak istemişlerdir. Bu görüşe göre "el-esmâu'l-hüsna" sözcüğündeki "el" takısı ahdîdir; bilinen isimler kastedilmektedir ve Kitap'ta ve

1- A'râf, 7:180.

Sünnet'te varid olan, mesur dualarda¹ geçen isimlere işaret etmektedir. "İlhâd"dan kasıt ise kutsal şerîatte bildirilmeyen isimlerin kullanılması demektir. Dolayısıyla onlar, Allah'ı şerîatte bildirilmeyen isimlerle tesmiye ettikleri için doğru yoldan uzaklaşmış, münharif olmuşlardır. Biz, her iki açıklamanın da problemlili olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki;

Öncelikle, "el-esmâ" sözcüğündeki "el" takısı istiğrak içindir; kapsamına giren bütün birimleri kapsar. Ayetin Arapçasında Allah sözcüğünün "esmâu'l-hüsna" sözcüğünü öncelemesinin nedeni de anlam daraltmasını (özgü kılma-yı, sınırlamayı) göstermektir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Varlık âlemindeki her güzel isim Allah'a aittir. Hiç kimse bu isimde O'na ortak olamaz. Allah bu isimlerden bazı-larını, söz gelimi Âlim, Hayy vb. başkalarına nispet etse de onun daha güzeli kendisine aittir. Başka bir deyişle Allah'ın mukaddes zatıyla ilgili hakikatler gayra muhtaç değildir. Allah'tan gayrı için geçerli olan şeylerin tamamı Allah'ın sıfat ve fiillerinin tecellisidir.

İkinci olarak, "ilhâd" ölçüyü aşmak, iki taraftan; ifrat veya tefritten birine sapmak demektir. Allah'ın isimleri bağlamında ilhâd birkaç şekilde mümkün olabilir:

1- İsimlerin değiştirilerek putlara nispet edilmesi yoluyla: Söz gelimi "el-Lât", "ilah" sözcüğünden, "el-Uzzâ" ise "aziz" sözcüğünden türetilmiş ve Arap Cahiliyesinin ünlü putlarına nispet edilmiştir. Bunlar orta çizgiden çıkmış ifrat ve tefrite sapmışlardır.

2- Allah'ın eksiklik içeren bir sıfatla vasıflandırılması: Söz gelimi Allah'ı "ebyazu'l-vech=bembeyaz yüz"lü ve "ca'du's-şa'r=güzel şiir söyleyen" olmakla vasıflandırmamız. Allah'ın "Mâkir" ve "Hâdi" isimleriyle vasıflandırılması da buna ben-

1- Mesur dualar, Hz. Peygamber'den (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'n-dan nakledilen dualardır (ç.n.).

zer. Gerçi bu isimler Kur'ân'da da kullanılmıştır:

Tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah tuzak kuranların hayırlısıdır (*hayru'l-mâkirîn*).¹

Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar; hâlbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir.²

3- İlhâdın başka bir şekli, Allah'ı güzel isimlerden bazılarıyla tesmiye etmek, O'nu kendisine yakışan diğer güzel isimlerle tesmiye etmekten kaçınmaktır. Söz gelimi O'nu, "Ya Allah" ismiyle tesmiye edip "Ya Hayy" ismiyle tesmiyeden kaçınmak gibi. Bu nedenle Allah şöyle buyurmuştur: "**De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Çünkü en güzel isimler O'na hastr.**"³ Başka bir yerde: "**Onlara: 'Rahman'a secde edin!' denildiği zaman: 'Rahman da neymiş! Bize emrettiğin şeye secde eder miyiz hiç!' derler ve bu emir onların nefretini artırır.**"⁴

Buna göre Allah'ın eksiklik içeren isimlerle tesmiyesinin caiz olmadığından hareketle Allah'ın "Zorunlu Varlık" (*vâcibu'l-vücut*), "Sânî", "Ezelî", "Ebedî" ve benzeri isimlerle isimlendirilmesinde sakınca yoktur. Zira bu isimler herhangi bir eksiklik içermemektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki Kur'ân'a dayanarak Allah'ın isimlerinin tevkîfliğinin kanıtlanması ihtimali uzak bir ihtimaldir.

Allâme Tabersî'nin Görüşü

Büyük Kur'ân müfessiri *Mecmau'l-Beyân*'ın yazarı Merhum Tabersî bazı ayetlere dayanarak Allah'ın isimlerinin tevkîfi olduğu sonucuna varmıştır. Şöyle ki Allah, bazı ayetlerde kendi-

1- Âl-i İmrân, 3:54.

2- Nisâ, 4:142.

3- İsrâ, 17:110.

4- Furkân, 25:60.

sine bir takım sıfat ve fiiller nispet etmiştir. Söz gelimi Kur'ân'da şöyle buyrulur: "Biz sana en güzel kıssaları anlatıyoruz."¹

Burada karşı karşıya kaldığımız soru şudur: Acaba bizim Allah'ı "kâss" ismiyle tesmiye etme iznimiz var mıdır, yoksa bu isim şerîatte bize bildirilmediğinden Allah'ı bu isimle tesmiyeden kaçınmamız mı gerekir? Yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde Emînu'l-İslâm (İslâm'ın Emîni) lakaplı Şeyh Tabersî *Mecmau'l-Beyân*'ında şunları yazar:

Burada zihnimize şöyle bir soru takılabilir: Acaba Allah'ı kâss ismiyle tesmiye edebilir miyiz? Cevabında şöyle denir: Hayır, çünkü örfte kâss ismi, kıssacılar, öykücüler ve meddahlar için kullanılır. Böyle bir ismin Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Kaldı ki her ne kadar "Kur'ân'ı talim etti."², "De ki Allah onlara ilişkin fetvayı size veriyor."³ gibi ayetlerde kendisini "talim eden/muallim" ve "fetva veren/müftü" sözleriyle vasıflandırmış olsa da Allah, muallim ve müftü isimleriyle de isimlendirilmez.⁴

Belki de bunun nedeni vasıflandırmakla tesmiye etmek arasındaki farktır. Nitekim tesmiye, vasıflandırmanın ve övmenin aksine bir tür velayet koşulunu gerektirmektedir. Söz gelimi güzel ahlaklı birisini övebiliriz; ancak ahlakı güzel olduğu için isminin de "Hasan" (güzel) olması gerektiğini ileri süremeyiz. Merhum Tabersî "**Onlar ahirete yakîn ederler.**"⁵ ayetinin tefsirinde şöyle yazar:

Yakîn ederler, bilirlere anlamındadır. Nefsi huzura kavuştuğundan bilgi, yakîndir. O hâlde her yakîn

1- Yusuf, 12:3.

2- Rahman, 55:2.

3- Nisâ, 4:127.

4- Mecmau'l-Beyân, c.3, s.207.

5- Bakara, 2:4.

bilgidir; ama her bilgi yakîn değildir. Yakîn; bilinen karmaşık olduğundan veya araştıran için bilineni anlamak zor olduğundan çıkarımla elde edilen bir bilgidir. Bu nedenle Allah "mukîn/yakîn eden" sözüyle vasıflandırılmaz. Çünkü Allah'ın katında bütün varlık eşit bir biçimde açık ortadadır.¹

Allâme Tabersî'nin Görüşünün İncelemesi

Mecmau'l-Beyân'dan alıntıladığımız bölümlerden şu sonuç çıkmaktadır: Yasa Koyucu'nun (*Şâri*) izni olmaksızın bir ismi Allah'a nispet etmek caiz değildir. Allâme Tabersî, Yusuf Suresi'nin dördüncü ayetinin tefsirinde "kâss" isminin Allah'a nispetini men etmiş, Bakara Suresi'nin dördüncü ayetinin tefsirinde ise "mukîn" isminin Allah'a nispetini caiz görmemiştir. Şeyh Tabersî, söz konusu isimlerin Allah'a layık olmayan birtakım anlamlara sahip olduğunu belirterek bu görüşünü gerekçelendirmiştir. Burada birkaç nokta üzerinde durmamız gerekmektedir:

Öncelikle biz eksiklik içeren isimler üzerinde tartışmıyoruz. Tartışma, anlam açısından yetkin, akıl açısından tecviz edilmiş isimler çerçevesindedir. O hâlde soru şudur: Böyle isimlerin Allah'a nispet edilmesinde ne gibi bir sorun vardır?

İkinci olarak mesur duaların bir kısmında kelâmcıların ve müfessirlerin Allah'a nispetini caiz görmedikleri bazı isimlerle karşılaşırız. Söz gelimi Kef'emî, *Misbâh*'ında ve *Beledu'l-Emîn*'inde "yakîn" sözcüğünü Allah'ın isimleri arasında saymış ve şöyle bir dua nakletmiştir:

Allahumme innî es'eluke ya yakînu, ya yede'l-vasikîne, ya yakzânu lâ yeshû, ya yenbûe'l-azameti ve'l-celâl...

Yani: Allah'ım, ben sana el açıyorum. Ey Yakîn, ey güvenenlerin eli, ey uyuklamaya kapılmadan her

1- *Mecmau'l-Beyân*, c.1, s.40.

daim uyanık olan, ey azametinin ve celalin kaynağı olan Allah'ım..."¹

Ayrıca rivayetlerimizde "Ârif", "Zât" ve benzeri sözcüklerin Allah'a nispet edildiğine de şahit olmaktayız. O hâlde bu tür isimlerin Allah'a nispetini men eden şerî bir engel yoktur. Bilakis bu tür isimler bazı rivayetlerde ve dualarda geçmektedir.

Allâme Tâbâtâbâî'nin Görüşü

Merhum Allâme Tâbâtâbâî, "İlahî Kelâm'da isimlerin tevkîfliğine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Aslında mesele tam tersidir. Şöyle ki bazı ayetlerden tevkîfliğin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır." diye yazar ve ekler: "Kimilerinin isimlerin tevkîfî oluşuna kanıt gösterdikleri ayet-ten böyle bir çıkarımda bulunmak doğru değildir."

Allâme Tâbâtâbâî'nin sözünü ettiği ayet şudur: "**En güzel isimler Allah'ındır. O hâlde O'na o güzel isimlerle dua edin. O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın.**"² Bu ayet ancak "el" takısı ahdî kabul edilir, "el" ile bilinen isimlerin kastedildiği kabul edilir ise kanıt gösterilebilir. Hâlbuki buradaki "el" takısı istiğrak içindir; kapsamına giren bütün birimleri kapsar. Bu noktada gündeme gelen tek problem her iki fırkanın Hz. Peygamber'den (s.a.a) naklettiği şu müstefiz hadîstir: "*Allah'ın yüzden bir eksik doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa cennete girer.*"³ Kimileri bu hadîsi isimlerin tevkîfî oluşuna kanıt göstermek istemişlerdir. Allâme Tâbâtâbâî, bu hadîsin de isimlerin tevkîfliğinin kanıtı olmayacağı görüşündedir.⁴

1- Misbâh, Fasıl: 32, Yâ Harfî, s.362; Beled-i Emîn, 654.

2- A'râf, 7:180.

3- Tevhid-i Sadûk, Babu Esmâillahi Teâlâ, c.8, s.194.

4- el-Mizan, c.8, s.375.

Allâme Tâbâtâbâî devamla şöyle belirtir: Problem burada tefsir ilmi açısından incelenmiştir, fıkıh açısından değil. Fıkıh açısından dinde ihtiyata uygun hareket etmek amacıyla rivayetlerde belirtilen isimlerle iktifa edilebilir. Bütün bu söylenenler tesmiyeye ilişkindir. Tesmiye söz konusu olmaksızın yalnızca nispet etmenin kesin bir biçimde herhangi bir sakıncası yoktur.

Allâme Tâbâtâbâî'nin ifadesi aynen şöyledir:

Bu, tefsir incelemesi açısından böyledir. Fıkhî incelemenin başvuru kaynağı ise, fıkıh ilmidir. Dinî konularda ihtiyatlı davranmak, rivayetlere dayalı isimlendirme ile yetinmeyi gerektirir. Ama eğer isimlendirme olmaksızın sırf geçici bir tanımlama yapılırsa, o durumda iş kolaydır.

Özetle, ayet ve hadîslere dayanarak isimlerin tevkiîliğinin kanıtlanamayacağını görüşünde olan Allâme Tâbâtâbâî fıkıh açısından ise yalnızca tesmiye bağlamında ihtiyata uyulması gerektiğine hükmeder.

RİVAYETLER AÇISINDAN ALLAH'IN GÜZEL İSİMLERİNİN SAYISI

Allah'ın isimlerinin sayısı ayetlerde, hadîs kitaplarında ve mesur dualarda farklı farklı zikredilmiştir. Bunların hiçbirisi isimlerin belli bir sayı ile sınırlandırılacağına delil sayılamaz ve isimlerin sayısı kesin bir biçimde belirlenemez. Allâme Tâbâtâbâî isimlerin sayısı ile ilgili olarak şunları yazar:

Ayetlerde isimlerin sayısının belirlendiğine dair bir delil yoktur. *"Allah, kendisinden başka ilah olmayandır, en güzel isimler O'nundur."*¹, *"En güzel isimler Allah'ındır. O hâlde O'na o güzel isimlerle dua edin."*², *"En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şanını yüceltmektedir."*³ ve benzeri ayetlerde varlık âlemindeki anlam açısından en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu bildirilmiştir. Buna göre Esmâu'l-Hüsna hiçbir sayı ile sınırlanamaz.⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de yüz otuz iki isim zikredilmiştir.⁵ Ancak isimlerin sayısına ilişkin rivayetler birbirinden farklıdır. Her ne kadar iki fırka tarafından nakledilen bir müstefiz hadîste isimlerin sayısının doksan dokuz olduğu bildirilmişse de hadîste sayılan isimlerde farklılıklar gözlenmektedir.

1- Tâ-Hâ, 20:8.

2- A'râf, 7:180

3- Haşr, 59:24.

4- el-Mizan, c.8, s.373.

5- bk. Üstad Cafer Subhanî, *Mefâhimu'l-Kur'ân*, c.6, s.105.

Başka bazı hadîslerde üç yüz altmış isim zikredilmiştir. Cevşen-i Kebîr duasında isimlerin sayısı bine ulaşır. Bazı hadîslerde ise Allah'ın dört bin ismi olduğu kaydedilmiştir. Bütün bunlar, Allah'ın isimlerinin sayı bakımından sınırlan-
dırılamayacağını göstermektedir. Allah'ın zâtı sonsuzdur, tecellilerinin çeşitliliği ölçüsünce O'na her biri kemallerden bir kemali işaret eden isimler nispet edilir. Başka bir deyişle Allah'ın tecellileri sonsuz olduğundan isimleri de sonsuzdur.

Biz bir taraftan O'nun tecellilerini ihata edemeyiz, diğer taraftan sözcüklerin tamamının kullanım alanlarını bilgimizle tam olarak kavrayamayız. Bu yüzden ihtiyata uygun olarak Kur'ân'da ve hadîslerde bildirilen isimlerle yetiniriz. Kur'ân'da zikredilen yüz otuz iki ismin alfabetik sıralaması şu şekildedir:

A: el-Ahad, el-Ahir, el-Akreb, el-A'la, el-A'lem, Ahkamu'l-Hâkimîn, Ahsenu'l-Halikîn, el-Alîm, el-Azîz, el-Afuvv, el-Aliyy, el-Azîm, Allâmu'l-Guyûb, Âlimu'l-Gaybi ve'ş-Şehâdet.

B: el-Bâri, el-Bâtın, el-Bedî, el-Berr, el-Basîr.

C: el-Cebbâr, el-Câmi.

E: el-Evvel, el-Ekrem, Erhamu'r-Rahimîn, Ehlu't-Takva, Ehlu'l-Mağfire, el-Ebkâ, Esrau'l-Hasibîn.

F: Fâliku'l-İsbâh, Fâliku'l-Habbi ve'n-Nevâ, el-Fâtır, el-Fettâh.

G: el-Ganiyy, el-Gafûr, el-Gâlib, Gâfiru'z-Zenb, el-Gaffâr.

H: el-Hakîm, el-Halîm, el-Hayy, el-Hakk, el-Hamîd, el-Hasîb, el-Hafîz, el-Hafiyy, el-Habîr, el-Hâlik, el-Hallâk, el-Hayr, Hayru'l-Mâkirîn, Hayru'r-Râzıkîn, Hayru'l-Fâsılîn, Hayru'l-Hâkimîn, Hayru'l-Fâtihîn, Hayru'l-Gâfirîn, Hayru'l-Vârisîn, Hayru'r-Râhimîn, Hayru'n-Nâsırîn, Hayru'l-Munzilîn, el-Hâdî.

İ: el-Îlâh.

K: el-Kavî, el-Kuddûs, el-Kayyûm, el-Kâhir, el-Kahhâr, el-Karîb, el-Kâdir, el-Kadîr, Kâbilu't-Tevb, el-Kâim Alâ Kulli Nefsin Bi-Mâ Kesebet, el-Kebîr, el-Kerîm, el-Kâfî.

L: el-Latîf.

M: el-Melik, el-Mü'min, el-Müheymîn, el-Mütekebbir, el-Musavvir, el-Mecîd, el-Mucîb, el-Mubîn, el-Mevlâ, el-Muhît, el-Mukît, el-Muteâl, el-Muhyî, el-Metîn, el-Muktedir, el-Müsteân, el-Mubdi, Mâliku'l-Mülk, el-Muîd.

N: en-Nasîr, en-Nûr.

R: er-Rahman, er-Rahîm, er-Raûf, er-Rabb, Rabbu'l-Arş, Refîu'd-Derecât, er-Rezzâk, er-Rakîb.

S: es-Samed, es-Semî, es-Selâm, Serîu'l-Hisâb, Serîu'l-Îkâb.

Ş: eş-Şehîd, eş-Şâkir, eş-Şekûr, Şedîdu'l-Azâb, Şedîdu'l-Îkâb, Şedîdu'l-Mihal.

T: et-Tevvâb.

V: el-Vahhâb, el-Vâhid, el-Veliyy, el-Vâlî, el-Vâsi, el-Vekîl, el-Vedûd.

Z: Zû'l-Arş, Zû't-Tavl, Zû-İntikâm, Zû'l-Fazli'l-Azîm, Zû'r-Rahme, Zû'l-Kuvve, Zû'l-Celâli ve'l-İkrâm, Zû'l-Meâric, ez-Zâhir.

Allah'ın doksan dokuz ismiyle ilgili rivayet biraz farklılıklarla aşağıdaki kitaplarda nakledilir:

- 1- Şeyh Sadûk, *et-Tevhid*, Babu Esmâillahi Teâlâ, s.194.
- 2- Hâfız Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s.4.
- 3- Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, c.3, s.148.
- 4- Allâme Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c.4, s.186.
- 5- Tirmizî, *Sahîh*, Babu'd-Deavât, s.530, Hadîs: 507.
- 6- Feyz Kâşânî, *İlmu'l-Yakîn*, c.1, s.99.

Biz burada, örnek olarak Şeyh Sadûk'un *Tevhîd*'inde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği rivayeti aktarıyoruz: İmam Cafer Sadık (a.s) babaları aracılığıyla Emirü'l-Müminîn Hz. Ali'den (a.s) Hz. Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğunu nakleder:

Allah'ın yüzden bir eksik doksan dokuz ismi vardır. Kim onları sayarsa cennete girer. O isimler şunlardır: Allah, el-İlah, el-Vâhid, el-Ahad, es-Samed, el-Evvel, el-Ahir, es-Semî', el-Basîr, el-Kadîr, el-Kâhir, el-Aliyy, el-A'lâ, el-Bâkî, el-Bedî, el-Bâri', el-Ekrem, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Hayy, el-Hakîm, el-Alîm, el-Halîm, el-Hafîz, el-Hakk, el-Hasîb, el-Hamîd, el-Hafiyy, er-Rabb, er-Rahmân, er-Rahîm, ez-Zâri', er-Râzık, er-Rakîb, er-Rauf, er-Râî, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymin, el-Azîz, el-Cabbâr, el-Mütekebbir, es-Seyyid, es-Subbûh, eş-Şehîd, es-Sâdık, es-Sâni', et-Tâhir, el-Adl, el-Afuvv, el-Ğafûr, el-Ğani, el-Ğiyâs, el-Fâtır, el-Ferd, el-Fettâh, el-Fâlik, el-Kadîm, el-Melik, el-Kuddûs, el-Kaviyy, el-Karîb, el-Kayyûm, el-Kâbiz, el-Bâsit, Kâzi'l-Hâcât, el-Mecîd, el-Mevlâ, el-Mennân, el-Muhît, el-Mubîn, el-Mukît, el-Musavvir, el-Kerîm, el-Kebîr, el-Kâfi, Kâşifu'z-Zurr, el-Vitr, en-Nûr, el-Vahhâb, en-Nâsır, el-Vâsi', el-Vedûd, el-Hâdî, el-Vefiyy, el-Vekîl, el-Vâris, el-Berr, el-Bâis, et-Tevvâb, el-Celîl, el-Cevâd, el-Habîr, el-Hâlik, Hayru'n-Nâsırîn, ed-Deyyân, eş-Şekûr, el-Azîm, el-Latîf, eş-Şâfi.¹

Hadîste sayılan isimlerin sayısı yüzdür. Ancak bilindiği kadarıyla Allah ism-i celâli güzel isimlerden sayılmaz; burada müsemma olması dolayısıyla, isimler bu müsemmayı de-lalet ettiği için zikrolunmuştur.

1- Şeyh Sadûk, *et-Tevhîd*, c.8, s.194.

Aşağıdaki rivayet ise Ehli'sünnet kaynaklarında bu konuda nakledilen rivayettir:

Tirmizî, İbn Münzir, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim ve İbn Merduyeh, Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu nakleder:

Allah'ın yüzden bir eksik doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri sayarsa cennete girer. O tektir ve tek olanı sever. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır. [Diğer isimleri şunlardır:] er-Rahman, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymîn, el-Azîz, el-Cabbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Âlîm, el-Kâbiz, el-Bâsit, el-Hâfid, er-Râfi', el-Muizz, el-Müzill, es-Semî, el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Ğafûr, eş-Şekûr, el-Aliyy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mucîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Veliyy, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mubdî, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mumit, el-Hay, el-Kayyûm, el-Vâhid, el-Mâcid, el-Ahad, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Ahir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntakim, el-Afuvv, er-Rauf, Mâliku'l-Mülk, Zû'l-Celâli ve'l-İkrâm, e-Vâlî, el-Müteâl, el-Muksit, el-Câmi, el-Ğaniyy, el-Muğnî, el-Mâni', en-Nâfi, en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî, el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr.¹

Bu iki rivayetten ve bu konuda nakledilen diğer rivayetlerden, rivayetlerin Allah'ın isimlerinin sınırlandırıldığına delalet etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu rivayetlerde varid olan isimler birbirinin aynı değildir. Kur'an'da geçen

1- Celâleddîn Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, c.3, s.148.

isimlerin bir kısmı bu rivayetlerde zikredilmemiş, rivayetlerde zikrolunan bazı isimler ise Kur'ân'da zikredilmemiştir. Bu rivayetlerden çıkarılabilecek tek sonuç, Allah'ın isimlerinden doksan dokuz tanesinin özel bir nitelik taşıdığı ve her kim ihlâslı bir şekilde Allah'a bu isimlerle gönülden dua ederse cennete gideceğidir.

Bununla birlikte, Allah'ın doksan dokuzdan daha fazla ismi olduğuna delalet eden rivayetler de vardır. Söz gelimi İmam Cafer'den (a.s) nakledilen şu rivayette olduğu gibi:

Allah Tebarek ve Teâlâ, harfle seslendirilmez, lafızla dile getirilmez, somutlukla bedenleşmez, benzetmeyle vasıflandırılmaz, renkle boyanmaz, boyut ve sınırlardan uzak, mütevehhim hissin kendisine ulaşamadığı, perde olmaksızın gizli olan bir isim yarattı. Allah o ismi, birbirine yakın ama hiçbirini diğerini öncelemeyen dört birimden oluşan tek bir kelime yaptı. Sonra ondan yaratılmışların ihtiyaç duydukları üç isim ortaya çıkarıp onlardan birini gizledi. Bu isim, gizlenmiş, saklanmış isimdir. Ortaya çıkan üç isim ise Allah, Tebâreke ve Teâlâ isimleridir. Allah bu isimlerin her birinin ege-menliğine dört rükün vermiştir. Bunlar toplamda on iki rükün eder. Sonra her bir rükünü için o rükne mensup fiil olarak otuz isim yarattı. Bu isimler, er-Rahmânu'r-Rahîm, el-Meliku'l-Kuddûs, el-Hâliku'l-Bârî, el-Musavvir, el-Hayyu'l-Kayyûm, Lâ Te'huzu Sinetun ve Lâ Nev'm [O'nu uyuklama ve uyku tutmaz], el-Âlîm, el-Habîr, es-Semî, el-Basîr, el-Hakîm, el-Azîz, el-Cabbâr, el-Mütekebbir, el-Aliyy, el-Azîm, el-Muktediru'l-Kadîr, es-Selâm, el-Mu'min, [el-Bârî'] el-Müheymin, el-Münşî, el-Bedî, er-Refî, el-Celîl, el-Kerîm, er-Râzık, el-Muhyî, el-Mumît, el-Bâis ve el-Vâris'dir.

Bu isimler, üç yüz altmış sayısını buluncaya kadar Allah'ın diğer güzel isimleri ile birlikte söz konusu üç ismin ferîdirler. Bu üçü ise o tek gizli ve saklı ismin rükünleri ve perdeleridir.

"De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Çünkü en güzel isimler O'na hastr."¹ ayetinin anlamı işte budur.²

Bu rivayet, bazı faziletli kişilerin anlayabileceği türden esrarengizliklerle doludur. Unutmamak gerekir ki bazı hadîsler, Kur'ân ayetleri gibi müteşabihdir. Bu nedenle Allâme Meclisî, yukarıda naklettiğimiz rivayetin devamında şöyle yazar:

Bu hadîs, müteşabih ve esrarengiz hadîslerdendir; Allah ve ilimde derinleşenler dışında (*er-râsihune fi'l-ilm*) kimse onun tevilini bilemez. O hâlde bu konuda susmamız ve idrakimizin hadîsi anlamaya güç yetiremediğini ikrar etmemiz daha iyi olacaktır.

Hız. Peygamber'den (s.a.a) nakledilen başka bir hadîste Allah'ın dört bin isminin olduğu belirtilmiştir. Hız. Peygamber'den (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

Allah'ın dört bin ismi vardır. Bunlardan bin tanesini Allah dışında kimse, bin tanesini Allah ve melekleri dışında kimse, bin tanesini ise Allah, melekleri ve nebîleri dışında kimse bilmez. Geri kalan bin tanesini müminler bilirler. Üç yüz tanesi Tevrat'ta, üç yüz tanesi İncil'de, üç yüz tanesi Zebur'da ve yüz tanesi Kur'ân'da bildirilmiş, Kur'ân'da bildirilenlerin doksan dokuzu zahir olmuş, bir tanesi gizlenmiştir. Kim onları sayarsa cennete girer.³

Bütün bu rivayetlerden şu sonucu çıkarmak mümkündür: Allah'ın isimlerinin sayısı belli bir sayıyla sınırlanmamıştır. Hâlâ cevap aranması gereken bir soru vardır: Acaba doksan dokuz isim, özel isim midir yoksa cins isim midir? Eğer

1- İsrâ, 17:110.

2- el-Kâfi, c.1, s.87; ayrıca bk. et-Tevhîd, Babu Hudûsi'l-Esmâ, B-rinci Hadîs.

3- İbn Ebî Cumhur İhsâî, *Gavali'l-Leali*, c.4, s.106. Kelime-i Ulyâ Der Tevkîfiyyet-i Esmâ, s.29'dan naklen.

cins isim olur ise bu doksan dokuz isim dışındaki diğer bütün isimler bir şekilde bu doksan dokuz ismin bir tanesinin içinde münderiç olacaktır. Değerli üstadımız Ayetullah Hasanzâde Âmulî *Kelime-i Ulyâ Der Tevkîfiyyet-i Esmâ* isimli eserinde böyle bir ihtimali söz konusu etmiş ve şöyle yazmıştır:

Hadîste zikredilen doksan dokuz ismin, diğer isimlere kılavuzluk eden doksan dokuz cins isim olması ihtimali uzak bir ihtimal değildir. Allah'ın zikredilip vasıflandırıldığı diğer isimlerin bu doksan dokuz ismin birinde münderiç olması gerekir. Doksan dokuz isme kat kat fazlası eklenen mesur isimler, bizim bu konudaki kanıtımızdır. Bunu iyice düşünmelisin.¹

1- Allâme Hasanzâde Âmulî, *Kelime-i Ulyâ Der Tevkîfiyyet-i Esmâ*, s.32.

Yedinci Bölüm

İNSAN-I KÂMİL: ALLAH'IN
İSİMLERİNİN MAZHARI

Düşünürlere Göre İnsan

Kâmil İnsanı Tanımanın Yolları

Kâmil İnsanın İlahî Velayeti

Allah'ın Velayetinin Bölümleri

Kâmil İnsan: Müstefad Akıl

Dört Aşamalı Manevî Yolculuk

Üçüncü bölümde, âlem konusu ele alınmış idi. Âlemin bir parçası olmasından dolayı âlem hakkında söylenenler genellikle insan için de geçerlidir. Ancak Müslüman ve Müslüman olmayan filozof ve düşünürlerin farklı açılardan ilgisini çeken insan konusunun bağımsız bir tartışma konusu olarak ele alınması, daha sonra kâmil insan konusunun mevzubahis edilmesi yerinde olacaktır.

DÜŞÜNÜRLERE GÖRE İNSAN

İnsan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ortaçağ düşüncesinde insan, âlemin merkezi olarak algılanmış, doğanın insan varlığına tâbi olduğu ve evrenin insana hizmet için yaratıldığı düşünülmüştür. Bu düşünce biçimine göre insanın amacı Allah'a ulaşmaktır. İnsan, ancak amaçlarını Allah'ın irade ve buyruğuna uygun hâle getirir ise kurtuluşa erer. Sonlu bir bedenle sonsuz bir ruhun birleşiminden meydana gelen insan, akıl ve irade sahibi bir varlıktır. Aklına uyup Allah'ın iradesine boyun eğerek vazifesini yerine getirip ahde vefasını gösterir. Bu bakış açısına göre insan, genel olarak diğer bütün yaratıklardan farklıdır.

Galile dönemi ve sonrasında insanın yaratılış âleminin merkezi olduğu düşüncesi zamanla zayıflamış, insan, dış dünyaya yabancı bir seyirci gibi algılanmıştır. Bu yeni düşünce biçiminde insan, dünyadaki diğer varlıkların paralelinde bir varlık olarak kabul edilmiş, varoluşsal yüceliğe sahip olduğu -Ortaçağ düşüncesinde insanın böyle bir üstünlüğü

olduğuna inanılıyordu- düşüncesinden uzaklaşmıştır. Ian Barbour, Batılı bir düşünürün bu konudaki görüşlerini alıntılayarak şöyle yazar:

Biz, insan araştırmalarının ilk evresinde ortaya çıkan insanın asıl vatanından ayrı düştüğü düşüncesini geride bıraktık. Asıl vatanında insan, renkler, sesler, gamlar, sevinçler ve coşkulu aşklar arasında yaşamını sürdürmekteydi. Ama ondan sonra ve bundan böyle asıl vatan ve gerçek evren, [insanın] dış dünyası olarak algılanmalıdır. İnsan, düşünce tarihinde ilk defa, gerçekliğin tözü olan büyük aritmetik sisteme tabi ve bu sistemin kenarında bir seyirci olma yolunda ilerliyor.¹

Newton'un mekanik evreninde insan, düşünen zihindir. Bu bakış açısına göre insan, her ne kadar bu mekanik dünyada tamamen yalnızsa da evrene tam anlamıyla yabancı değildir. Çünkü doğanın akıllı sisteminin, insan akıyla bir nispeti ve uyumu vardır; insan akılı bütün bunları algılayabilir. Zihin bu evrede kendine özgü bir değere ve öneme sahipti. Her ne kadar bu dönemde Descartes'ın insan doğası kuramı fazla bir taraftar toplayamamış, zihnin atomların birleşmesine dönüştürülebileceğini ileri süren teori ciddi bir biçimde reddolunmuş ve çoğunluk beyinde hapsolan insan zihninin evrenle dolaylı bir ilişki içinde olduğuna inanmış olsa da Newton'un mekanik biliminin zaferi, insan aklına güvenin artmasına neden olmuştur. Akıl ve aydınlanma çağı düşünürleri insanı, akıl yardımıyla yetkinliğe ulaşabilme potansiyeline sahip bir varlık olarak telakki etmişlerdir.²

1- Ian Barbour, *İlim ve Din*, çev: Bahauddin Hurremşâhî, s.41.

2- Ian Barbour, *age.*, s.41.

Kelâmcıların İnsan Kuramı

Kelâmcıların çoğuna göre insan, nutfeden meydana gelen birimlerden oluşan ögesel/unsurî bedenden ibarettir. Kelâmcılar, insanın kendi kendisini işaret etmek için kullandıkları "ben" in dahi cisimsel ve duyulabilir bünyeden ibaret olduğuna inanırlar. Hâce Nasîreddin Tûsî bu görüşü eleştirerek şöyle yazar:

Bu söz zayıftır. Nitekim bu bünye devamlı değişim ve dönüşüm içerisinde; küçükken büyür, zayıfken şişmanlar ve tam tersi yönde evrilir. Hâlbuki insan hüviyetinin bütün hâllerde tek bir minval üzere kaldığını herkes bilir. Tanımın ikinci bölümü yani "cisimsel ve duyulabilir" sözü de zayıftır. Nitekim duyulabilir olan, görünen renk ve biçimdir. Hâlbuki insan yalnızca bu biçim ve renkten ibaret değildir. Böyle olsaydı bu durumda insanın derunî parçaları tamamen hüviyetinden ayrılırdı. Böylelikle insan gerçeğinin söz konusu duyulabilir bünye olmadığı anlaşılmış oldu.¹

Bazı kelâmcılar, insanın gerçekliğinin bedeni olduğunu ileri sürmüş, nefis, aslında bedenlerin birleşimidir, demişlerdir. Bununla birlikte Mutezilî kelâmcılardan Muammer b. Müsenâ, Eş'arî kelâmcılardan Muhammed Gazzâlî insanın gerçekliğinin cisimden başka bir şey olduğunu öne sürmüşlerdir.

Meşşâî filozoflar insana ilişkin olarak şöyle yazarlar: "İnsan konuşan canlı; yani nâtik hayvandır. Bu tanımda hayvan insanın cinsi, konuşkanlık sıfatı ise ayırımı, faslıdır." Meşşâîlerin önderi İbn Sînâ şöyle der: "İnsan, canlı, ölümlü ya da buna benzer başka bir şey olduğu için insan değildir. İnsan, canlı olduğu hâlde konuşabildiği için insandır." Fârâbî, insanın zahir ve batın şeklinde ikiye taksim edilebileceğine

1- Hâce Tûsî, *Telhîs-i el-Muhassal*, İnsan Der İslâm ve Mekâtib-i Garbî, s.43'ten naklen.

inanır. İnsanın zahiri onun duyulabilir cismi; bedeni, dış boyutunun göstergesidir. Duyum insanın zahirini algılar; ama insanın duyulabilir cisminin derununa veya batınuna teşrih-bedenin otopsis-i delalet eder. İnsanın batını veya bünyesi ise ruhun kuvvetlerinden ibarettir.¹

Esfâr'ında ve *Meşâir*'inde insanı bölümlere ayıran Mollâ Sadrâ, özetle insanın üç bölümü olduğundan söz eder.

Hissî insan: Tabiî insan ve süflî insan da denir. İnsanın, sonlu, bozulan ve yok olan duyulabilir cesedidir.

Nefsî insan: Berzahî insan da denir. Gölgemsi varlığa sahiptir, nefsanî kuvvetleri elinde bulundurur.

Aklî insan: Her zaman sabittir. Hissî insanın hakikati veya özüdür. İnsanın insanlığının kemali aklî insanın varlığıyla bağıntılıdır.²

İnsan bağlamında filozoflar arasında mevzubahis edilen problemlerden bir tanesi insan vücudunun iki yönlülüğüdür. Eflatun, ruhun kadim olduğuna, yüce âlemden nüzul ettiğine ve bedende bir süreliğine hapis edildiğine inanır. Aristo iki yönlülüğü "biçim ve madde", İbn Sînâ ise "binek ve binilen" (*râkib ve merkeb*) sözleriyle yorumlar. İbn Sînâ şöyle der: "İnsan cisim ve ruhun terkididir. Cisim, ruhtan farklıdır. Nitekim sonlu, gafil ve maddîdir. İnsanda bu sonlu ve gafil cismi hareket ettiren bir şey vardır; bu ise nefstir". İbn Sînâ, ruhu veya nefsi kanıtlamak için dört kanıt ileri sürer. İbn Sînâ'nın söz konusu dört kanıtı incelediği bölümlerin başlıkları şöyledir: Sezgi kanıtı, birlik kanıtı, hatırlatma ve süreklilik kanıtı, hareket ve algı kanıtı.³

Mollâ Sadrâ'ya göre ruh, hudus açısından cismanî, kalıcılık ve beka açısından ruhanîdir. Ona göre beden, nefsin aş-

1- Fârâbî, *Fusûsu'l-Hikem*, s.19.

2- *Esfâr*, c.4, s.14 ve 114.

3- Daha fazla bilgi için bk. İbn Sînâ, *Necât*, s.257-260.

ğı mertebesi; akılcı soyutlanma (aklanî tecerrüt) makamı ise nefsin yukarı mertebesidir. İnsan ilmî ve amelî sulûk ile akılcı soyutlanma makamına ulaşabilir. Mollâ Sadrâ özellikle tözsel hareket kuramına dayanarak yükseliş metodunu yetkin bir biçimde tartışır ve kanıtlar.

İnsan konusunu Batılı düşünörlere, İslâm kelâmçılarına, Yunan ve İslâm filozoflarına göre kısaca ele aldıktan sonra şimdi Kur'ân, Masumlar'ın (a.s) hadisleri ve âriflerin görüşleri etrafında konuyu incelemeye devam edeceğiz.

Kâmil İnsanı Tanımanın Yolları

İnsanı tanıma konusundaki görüşler tanıma araçlarının uyumsuzluğundan ötürü birbirinden farklıdır. Tanıma aracı olarak yalnızca duyumu kabul edenler kesin bir biçimde insanı maddeci bakış açısıyla değerlendireceklerdir. Aynı şekilde tanıma aracı olarak yalnızca aklı kabul edenler insanın konumunu akılcılığın ve düşüncenin son kertesine addedeceklerdir. Tanıma aracı olarak kalbi ve sezgiyi kabul edenler ise insanı tanıma konusunda gerçekçi ve yetkindirler.

İslâm'a göre tanımada yukarıda söz edilen araçlardan her biri gerekli, ancak yeterli değildir. Nitekim İslâm, kâmil insan bağlamında daha kapsamlı bir bakış açısına sahiptir. Kâmil insanı tanımak İslâm'a göre iki yolla mümkündür:

Birinci yol, Kur'ân ayetlerinin ve Masumlar'ın (a.s) rivayetlerinin dikkatle incelenmesidir. Kuşkusuz Kur'ân'da ve Sünnet'te kâmil insan ifadesiyle karşılaşmayız. Kâmil Müslüman ve kâmil mümin ifadeleriyle karşılaşırız. Kâmil Müslüman, İslâmî açıdan kemale ermiş, kâmil mümin ise iman sayesinde kemale ermiş kişi demektir.

İslâm'a göre kâmil insanı tanımanın ikinci yolu, insanlığın kemalinin hakikatine ermiş somut gerçekliğe sahip bireylere yönelmektir. İslâm'a göre kâmil insan, dış dünyada örneği-

ne rastlanmayan ütöpik, hayalî, kurgusal bir varlık değildir; kâmil insan en güzel biçimiyle dış dünyada varlık bulmuştur.

Kur'ân'a Göre Kâmil İnsan

Kur'ân insanın hidayeti için gelmiş, insanın ruhunu ve hakikatini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Nitekim bu bakış açısıyla Kur'ân'ın bütün ayetlerinden terbiyeye ve tehzibe ilişkin öğretiler çıkarılabilir. Kur'ân potansiyel insanı sahih öğretisiyle bilfiil insana dönüştürmek ister. Kur'ân'a göre insan, maksadı Rabbi'nin likası olan yolcudur: **"Ey insan! Şüphesiz ki sen Rabbine karşı çaba üstüne çaba göstermektesin; sonunda O'na varacaksın."**¹

Ruhun Asaleti ve Bedenin Ferîliği

İnsanın hakikati ruhudur, bedeni değil. Dolayısıyla insanın cismi, onun zatının tamamının, hatta bir bölümünün tanıtıcısı olamaz. Cisim bir araçtır, insanın hakikatini ruhu oluşturur. Allah bu hakikati, yani ruhu kendisine nispet etmiştir: **"De ki: Ruh Rabbinin emrindedir."**²

Allah ruh hakkında şöyle buyurur: Doğanın yaratılışı işi bitip maddî dönüşümler son bulunca başka bir yaratışa geçtim: **"Sonra onu başka bir yaratışla insan hâline getirdik."** Bu yaratış, etin, derinin, kemiğin yaratılışı kabilinden önceki yaratışlar gibi bir yaratış değildir. Doğanın yaratılışından tamamen farklıdır. Bu insan ruhunun yaratılışıdır. Kur'ân'ın bu konudaki ifadesi şöyledir: **"Sonra nutfeyi alaka yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et hâline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan hâline getirdik."**³ Beden söz konusu olduğunda

1- İnşikâk, 84:6.

2- İsrâ, 17:85.

3- Müminûn, 23:14.

ise insanın ferî unsuru olan bedeni doğaya ve maddeye nispet eder: "**Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.**"¹

Allah'ın Halifeliği Makamı

Kur'ân'da insan için zikredilen en yüce makam hilafet; Allah'ın halifeliği makamıdır. Bu makam, en uç noktasında velayet, risalet, nübüvvet ve benzeri konuları beraberinde getirir.

İnsan yaratılırken hilafet söz konusu edilmiştir: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhâlde ben bilirim, dedi."² Yüce Allah, Âdem'e isimleri talim ederek meleklerle Âdem'in kendilerinin muallimi ve Allah'ın halifesi olduğunu gösterdi.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, belirli bir şahıs olarak tek başına Âdem'in Allah'ın halifesi kılınmadığıdır. Allah'ın halifeliği makamına tayin edilen Âdemlik makamıdır. Nitekim bütün nebîler ve velîler Allah'ın halifeliği makamına sahip olmuşlardır. Dolayısıyla genel anlamda her kâmil insanın Allah'ın halifesi olduğu söylenebilir.

Halife sözcüğünün anlamı, "yerine geçirildiği kişinin" ardından, onun gıyabında ortaya çıkandır. Başka bir deyişle birisinin bir mekânda veya belirli bir zaman diliminde gaip olmasıyla ortaya çıkan boşluğu başka birisinin doldurması, yerine geçtiği kişinin görevini geçici olarak üstlenmesidir. Bu durum yalnızca mekânsal ve zamansal açıdan sınırlı varlıklar için geçerlidir. Çünkü yalnızca bu tür varlıklar için gaipten ve şehadetten; huzurdan ve gıyaptan söz edilebilir.

Bütün mekânlarda ve zamanlarda, var oluşun bütün mer-

1- Sâd, 38:71.

2- Bakara, 2:30.

tebelerinde, bütün durumlarda hazır olan: "**Nerede olsanız O sizinledir.**"¹ ve hiçbir şekilde gaip olmayan bir varlığın böyle bir hilafete ihtiyacı yoktur.

Buna göre böyle bir varlığın hilafeti bağlamında daha net bir tanım sunmamız gerekir: Yeri doldurulan her daim hazır olduğuna, gaipliğinden, şahitliğinden, huzurundan ve gıyabından söz edilemeyeceğine göre onun en büyük ayeti olan halifesinin de böyle olması gerekir. Halifenin de her koşulda bütün insanlarla birlikte olması gerekir. Açıktır ki kâmil insan dışında kimse bu makama ulaşamaz.

Kâmil insan, Allah'ın en büyük ayeti; dolayısıyla hem "O Zahir'dir" in, hem de "O Batın'dır" in mazharıdır. Emiru'l-Müminîn'in (a.s) hilafet ilkesiyle ilgili özlü bir sözü vardır. Hz. Ali (a.s) yolculuk dualarından birisinde şöyle buyurur:

Allah'ım! Sen yolculukta arkadaş, aile için halifesin.

Bu iki işi senden başkası bir araya getiremez. Zira halife tayin edilen yol arkadaşı olamaz; yol arkadaşı olan ise halife tayin edilemez.²

Tahir İtret/Ehlibeyt (a.s) bir nurdur, hepsi Allah'ın büyük ayetleridir ve Allah'a diğer varlıklardan daha yakındırlar. Dolayısıyla ilahî vasıflar onlarda diğerlerinden daha fazla zuhur etmiştir. Ehlibeyt'in sahip olduğu kapsamlılık ve bir araya toplayıcılık özelliğinden diğerleri yoksundur. Ehlibeyt (a.s), huzurla gıyabı, zahirle batını bir araya getirmiş ve Allah'ın halifesi olabilecek kimselerdir. Şöyle ki bizim olduğumuz yerde onlar bizimle olurlar; hazır arkadaşlırlar. Bizim olmadığımız yerde ise onlar bizim halifemizdirler. Allah'ın halifesi olan kâmil insanlar kendi kapasiteleri ölçüsünde her bir yerde işleri yönetirler. Ancak daha kâmil olan insan, daha kâmil bir hilafete sahiptir. Mutavassıt bir insanın vasat bir hilafete,

1- Hadid, 57:4.

2- Nehcü'l-Belağa, Subhî Salih tahkiki, Hutbe: 46, s.86.

diğerlerine oranla daha düşük bir mertebeye sahip olan ise hilafetin daha düşük bir mertebesine sahiptir. Dolayısıyla insan, hak ve fazilet yolunda ilerlediği sürece Allah'ın halifesidir; dalalet yoluna saparsa şeytanın velayeti altına girer.

Kâmil İnsanın İlahî Velayeti

Velî, Allah'ın güzel isimlerinden birisidir: "**Allah, velîdir.**" Eğer insan bu ismin mazharı olur ise kendi dışındaki şeyler üzerinde de velayete sahip olur. Buna göre Allah'ın velîsi olan kâmil insan birçok şey yapabilir. Allah'ın Velî isminin mazharı olduklarından dolayı nebîler mucizeler göstermiş, Ehlibeyt İmamları ve evliyauallah kerametler sergilemişlerdir.

Kâmil insan, Velî isminin tam ve kâmil mazharı olursa küllî velayete sahip olur; Allah'ın izniyle evrene tasarruf eder, dünyevî ve semavî güçleri elinde tutar, sahip olduğu küllî velayet sayesinde her yere nüfuz eder. Söz gelimi Hz. Musa (a.s), Allah'ın izniyle cansız bir varlığın biçimini değiştirip canlı bir varlığa dönüştürmüştür: "**Bunun üzerine Musa esasını yere attı. O hemen apaçık bir ejderha oluverdi.**"¹

Bütün mucizeler, kerametler ve harikuladelikler buna benzer; Allah'ın izni üzere Allah'ın veli kullarının kâmillerinin ve halislerinin iradesi ile gerçekleşir. Hz. Musa'nın (a.s) elindeki asa Allah'ın izniyle ejderha oluvermiştir. Fiilin, icadın ve tesirin hakikati, "Allah'tan başka varlığa tesir eden yoktur." ilkesi esasınca Allah'tandır. Bağımsız olarak varlıklara tesir edip onların üzerinde hükmünü icra eden bizzat Velî olan Allah'tır. Allah'ın velîlerinin iradesinin tesiri yatay boyuttadır, Allah'a tâbidir. Bu yüzden ayetlerde ve hadîslerde bu türden harikulade işler velîlere nispet edilmiştir.

Aslında Allah'ın velîlerinin velayeti Allah'ın velayetinin yatay boyutundadır, dikey boyutunda değil. Aynı şekilde

1- A'râf, 7:107.

Allah'ın diğer isimleri ve sıfatları da böyledir. Bütün kemaller bizzat Allah'a aittir; Allah bu kemalleri diğer varlıklara kapasiteleri ölçüsünce bahşeder. Söz gelimi mutlak hayat, mutlak ilim, mutlak kudret ve diğer sıfatlar bizzat münhasıran Allah'a aittir.

Allah'ın velîlerinin velayetinin Allah'ın izniyle olduğunu açıkladıktan sonra bilmek gerekir ki bu izin, sözlü izin değil, mutlak küllî velayetten kaynaklanan tekvinî bir izindir: **"Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle diriltiyordun."**¹

Nefsin evrene tasarruf etme gücünden ibaret olan bu velayet, tekvinî velayettir; teşriî değil. Teşriî velayet, mukaddes Yasa Koyucu olan, kullarının bütün isteklerini temin ve tazmin etmek için şerâat belirleyen Allah'a özgüdür. Allah dışında kimsenin şerâat belirleme hakkı yoktur. Rivayetlerde "Farzu'n-Nebi=Nebî'nin farzı" şeklinde ifade edilen durum **"O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir."**² ayeti ile doğrudan bağlantılıdır.

Allah'ın Velayetinin Bölümleri

Allah'ın insan üzerindeki velayeti üç türdür. İlki, Allah'ın mutlak rabliğine paralel olan ve tüm varlıkları kapsayan genel velayettir. Müminler, kâfirler ve hatta şeytan bu velayetin kapsamındadır. Çünkü şeytan da Allah'ın mahlûkudur; Allah'ın huzurunda zelil bir varlıktır.

İkinci velayet, Allah'ın müminlere özgü olan özel velayetidir. Ayete'l-Kürsî'nin başlangıç ayeti bu velayeti açıklar: **"Allah**

1- Mâide, 5:110.

2- Necm, 53:4.

müminlerin velîsidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."¹

Allah'ın velîlerinin en kâmil ve en has olanları ile kâmil insanları kapsayan üçüncü ve en üstün velayet ise en hususi velayettir. Ancak özel kullar bu velayete müşerref olurlar. Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.a) dilinden şöyle buyurur: "**Şüphesiz benim velîm, Kitab'ı indiren Allah'tır. Ve o bütün salih kullarını görüp gözetir.**"² Bu velayet, Allah'ın nebîlerine ve velîlerine yönelik özel rahmet ve inayetidir. Diğer müminlere bu velayetten bir pay yoktur. Bu velayetle şereflenmenin şartı, nazarî ve amelî kâmil tevhide vasıl olmaktır. Şu ayette bu duruma işaret edilmiştir: "**O'na ancak güzel sözler yükselir. Onları da Allah'a salih amel ulaştırır.**"³ İnsanı kemale ulaştıran iki şey vardır. Bunlardan birincisi ayette "güzel söz" ifadesiyle işaret edilen kâmil nazarî tevhid, ikincisi ise "salih amel" sözüyle zikredilen kâmil amelî tevhitir.

Samediyet: Velayetin Kökeni

Allah'ın velîsi olan insanın Samed isminin mazharı olabilmesi için derununun marifet ve ihlâsla dolu olması gerekir. Böylelikle Allah'ın güzel isimlerinden biri olan Velî ismi onda tecelli eder. Nitekim Allah'ın velayetinin kökeni O'nun samediyetidir. Allah Samed olduğundan dolayı Velî'dir.

Samed, içi boş olmayan, aksine dopdolu olan zattır. Kur'ân Allah'ın Samed isminin mazharı olan insanları "ulû'l-elbâb", öz'e sahipler sözüyle niteler. Onlar ilim ve amel boyutunda Samed'in mazharı olmuşlardır. İlim ve amel kâmil ruhun işlerinden bir iş olduğundan dolayı onların ruhu Samed'in mazharı olmuştur. Samed'in mazharı olan ruh ise aynı ölçüde Velî'nin de mazharı olabilir.

1- Bakara, 2:257.

2- A'râf, 7:196.

3- Fâtır, 35:10.

Kimi zaman insanın samed oluşu yalnızca ilmini ve amelini şeytanın egemenliğinden koruması ölçüsünde olur. Böyle bir kimse yalnızca kendi üzerinde velayete sahiptir. Kimi zaman ise daha üst düzeyde, yalnızca kendi kalbini korumakla kalmayıp marifet ve ihlâsıyla şeytanları başkalarının ruhlarından da uzak tutar. Böyle bir kimsenin velayet sınırları daha geniştir.

Bunun ötesi, Allah'ın Samediyetinin tam mazharı olan kâmil insanın makamıdır. Kâmil insan Allah'ın izniyle evrenin yönetimini ele geçirebilir. Samediyetin mazharı olan insan, hem kendisini ayıplardan arındıran, hem de başkalarını kusurlardan kurtaran kişidir. Nitekim ayıp ile kusur arasında fark vardır. Ayıplı kişi derununda bozulmaya müptelidir. Kusurlu ise sahip olduklarında salim, geri kalanından yoksun olandır.

Masumlara Göre Kâmil İnsan

Nebîler ve Masum Ehlibeyt İmamları duyulur âlemdeki kâmil insanlardır. Bununla birlikte onlar arasında da muhtelif mertebe ve makamlar vardır. Makamları bağlamında zikrolunan vasıf ve lakaplar onların gerçek makamlarını açıklar. Bu bölümde bu vasıf ve lakapların bazılarına işaret edeceğiz:

Kâmil insan, Allah'ın kelimesinin madenidir: *"Onlarda Kur'ân'ın kerametleri vardır ve onlar Rahman'ın hazineleridir."*¹

Kâmil insan Allah'ın hüccetidir: *"Allah'ım, evet! Yeryüzü, ister açık ve meşhur olarak, ister gizli ve bilinmeyen bir şekilde Allah için hücceti ayakta tutandan boş kalmaz."*²

Sahife-i Seccâdiye'de şöyle geçer: "Allah'ım! Sen her zamanda dinini, kulların için hakkın bayrağı ve şehirlerde hi-

1- Usûl-i Kâfi, c.1, s.127.

2- Nehcu'l-Belağa, Hikmetli Sözler: 147.

dayet ışığı olarak diktiğin bir imamla güçlendirmişsin. Onun ipini kendi ipine bağlamış, onu hoşnutluğuna ulaşma vesilesi kılmışsın."¹ İster zahir olsun, ister gaip bu hüccet şahittir; çünkü Allah'ın hüccetidir. Ayakta duran (kâim) hiçbir zaman oturan (kâid) olmaz.

Kâmil İnsan: Müstefad Akıl

Nazarî akılı dört bölüme ayırırlar:

- İlk kavranabilirleri idrak eden heyulaî, maddî akıl.
- Bedihî şeylerden nazarî bilgileri elde etme gücüne sahip meleke ile akıl (*akl-ı bi'l-meleke*).
- Öncülleri yenilemeksizin kavranabilir olanları ihzar etme gücüne sahip olan fiil ile akıl (*akl-ı bi'l-fiil*).
- Bütün kavranabilirleri yetkin biçimiyle idrak eden müstefad akıl.

Kalp erbabı ıstılahında müstefad akıl mertebesine kalp denilir. Allâme Kayserî *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*'nin Şuayb Fassı'nın başında şöyle yazar:

Küllî ve cüzî manaları müşahede ettiği makamda nefs-i nâtıkaya kalp denir. Hakîmler bu mertebeye müstefad akıl derler.

Kâmil insan, müstefad akıldır. Bu makama eren kimseye cihanı gösteren kadeh ve dünyayı gösteren ayna denir. Kâmil insan varlıkların en bilgilisi, en saygını ve hakikatte varlıkların usaresi, zübdesi ve hülasasıdır. Üstün ve aşağı bütün varlıklar onun hizmetçisidir; onun etrafından tavaf ederler. Hakikatleri keşfeden, hakkı söyleyen İmam, Ehlibeyt'in Sadık'ı (a.s) şöyle buyurur:

Bizim Allah ile bazı hâllerimiz vardır; bazen O biz; bazen biz O; bazen de O, O; biz de biz oluruz.

1- Sahife-i Seccadiye, 47. Dua.

Yine şöyle buyurur:

Mümin insanın Allah'ın ruhuna ittisali, ışığın güneşe ittisalinden daha güçlüdür.¹

Bu bakımdan bütün somut varlıklar onların varlığıyla yaratılmışlardır. Başka bir deyişle dış dünyadaki varlıklar kâmil insanın uzuvları ve organları mesabesindedir. Hz. Ali (a.s) şöyle buyurur: "Biz Allah'ın sanatlarıyız, insanlar da bizim sanatlarımızdır."² İmam Hâdî (a.s) aslında kapsamlı bir imam bilgisi olan Câmia-i Kebire ziyaretinde insanı kâmilî "ulû'l-hicâ", kâmil akıl sahibi sözüyle niteler.

İrfanda Kâmil İnsan

Kâmil insan kavramının ortaya çıkışı, İslâm irfanının ortaya çıkışıyla eşzamanlıdır. Büyük ihtimalle İslâm irfanında kâmil insan terimini ilk defa İbn Arabî vazetmiş ve kitaplarında, ezcümle *Fusûsu'l-Hikem*'inin birinci fassında kullanmıştır. İbn Arabî'den sonra Azizüddin Neseî, Farsça kaleme aldığı yirmi iki irfanî risaleden oluşan derlemesine kâmil insan terimini başlık olarak seçmiştir. Neseî'den sonra ise Abdulkerîm Cîlî, *el-İnsanu'l-Kâmil* adında bir kitap kaleme almıştır.

Kâmil insana kimi zaman hakikî insan (*el-insanu'l-hakîkî*) diyen İbn Arabî, bazen de onu yeryüzünde Hakk'ın nâibi (*nâibu'l-Hakk*), gökyüzünde meleklerin muallimi (*muallimu'l-melek*) sözleriyle niteler. İbn Arabî'nin inancına göre insan, yaratılmışların en kâmilidir; Hakk'ın en kâmil sureti, ilahî sıfatları bir araya toplayan ayna; ezeli hâdis ve ebedî daimdir. Âlemin yaratılmasının asıl gayesi insan, özellikle de kâmil insandır. İlahî sırlar ve hakikî marifetler onun aracılığıyla zahir olur; ilkin sona ittisali onunla gerçekleşir.

1- Usûl-i Kâfî, c.1, s.133.

2- Nehcü'l-Belağa.

Kâmil insan aracılığıyla batın ve zahir âlemin mertebeleri kemale ulaşmış ve âlem yaratılmıştır. O, en büyük ilahî rahmettir. Düşünce yoluyla değil de müşahede yoluyla Allah'ın marifetini elde etmek isteyen kişi kâmil insanı müşahede etmelidir; zira o, Hakk'ın kâmil mazharıdır. Kâmil insan, âlemin ruhudur; âlem ise onun cesedidir. Nasıl ruh ruhani ve cismani yetileriyle bedeni yönetip onda tasarrufta bulunuyor ise kâmil insan da Allah'ın kendisine öğrettiği, ona emanet ettiği ilahî isimler vasıtasıyla âlemde tasarruf edip onu idare eder. Nasıl ruh ve nefis-i nâtıka bedenini fazilet, maneviyat ve hayatının nedeni ise ve ruh, bedeni bıraktığında beden her türlü kemalden yoksun kalıp bozulmaya uğruyorsa kâmil insan da âlemin varlık nedeni, büyüklük ve kemalinin aslı esasıdır. Zira Hakk'ın âleme tecellisinin vasıtasıdır. Kâmil insan olmaz ise bu âlemde hiçbir kemal zahir olmaz; hatta kemallerden biri olan âlem dahi ortaya çıkmaz: *"Hüccet olmazsa yeryüzü ehlini yutar."*

İbn Arabî'den önce ârifler insanın nâsûtî ve lâhûtî olmak üzere iki boyutu olduğuna inanır, Hz. Peygamber'in (s.a.a) *"Allah insanı kendi suretinde yarattı."* hadîsine dayanarak insanın üstünlüğünü ilahî surete sahip olmasına tahsis ederlerdi. İbn Arabî, selefi âriflerin insan konusundaki görüşlerini kabul etmekle birlikte söz konusu iki boyutun aslında iki veçhe olduğu görüşünü ortaya koydu. Buna göre lâhûtî boyut batınî veçhe, nâsûtî boyut zahirî veçhe olmaktadır. O bu görüşüyle kendine has ilke ve anlamları olan vahdet düşüncesini temellendiriyordu.

Bazı âriflere göre âlem, ruhu, illeti ve nedeni varlıkların en kâmilini yani kâmil insan olan küçük bir varlıktır. İnsan, varlığın en kapsamlı nüshasıdır; bu âlemde olan her şey muhtasar biçimiyle kâmil insanda mevcuttur. Her ne kadar cüssesi âleme oranla küçükse de mânâda çok büyük ve yücedir. Öyle

ki tek başına âlemdeki bütün varlıklara eşit, belki de onlardan daha büyük ve onların tamamının benzeridir:

E-tez'emu enneke cirmun sağîr

Ve fike'nteve'l-âlemu'l-ekber.

Kendini küçük bir cisim zannetme

Senin içinde büyük âlem yatmakta.

Kâmil insan, Allah'ın en kâmil cilvesi ve mazharıdır. Âlemin bütün suretlerinde tecelli eder. İnsan, bütün hakikatleri ve varlık mertebelerini kendisinde toplamıştır. Varlık mertebelerinde en büyük âlemin bütün kemalleri, Allah'ın kemalleri -isimleri ve sıfatları- ile birlikte yansımaktadır. O, Allah'ın halifesidir. Allah'ın celal ve cemalinin mazharı olan tek varlıktır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır: İnsanın büyüklüğü, ululuğu, fazileti ve Allah'ın halifesi oluşuna dair söylenenler surette insan, mânâda hayvan olan insan için geçerli değildir. Söylenenler Allah'ın halifesi, ilahî hakikatlerin mazharı, rabbanî nurların aynası, kısacası hakikî insan için geçerlidir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise şudur: Bütün değerler, makamlar, cilveler, zuhurlar ve hilafet, insanın ruhuna ilişkindir. Dolayısıyla söz konusu makamlara ulaşma yönünden kadın-erkek bütün insanlar eşittir. Allah'ın halifeliği makamı asla erkeklere özgü değildir. Nitekim Kur'ân'daki hitapların muhatabı kadın-erkek bütün insanlardır. Allah'a yolculuk (*seyri süuluk*) da erkeklere münhasır değildir. Bu yüzden ki Hz. Peygamber (s.a.a), kadınların kemaline tanıklık etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Erkeklerden kâmil olanlar çoktur; kadınlardan kâmil olan ise İmrân'ın kızı Meryem ve Firavun'un karısı Asiye'dir."

İbn Arabî'ye göre hilafet, yalnızca kâmil insanlar için tahakkuk eder. O, *Fusûsu'l-Hikem*'inin Âdem Fassi'nda şöyle

yazar: "Hilafet yalnızca kâmil insan için sahihtir."¹ Başka bir deyişle hilafet elbisesi yalnızca kâmil insanın üzerine oturur.

Ârifler açısından kâmil insan, âlemin zuhurunun kökeni ve var oluşsal hakikatler de insanın taayyünleridir. O, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının yetkin mazharı, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını bir araya toplayan Allah'ın ilk tecellisidir. Kâmil insanın hakikati ism-i a'zamdır. Dolayısıyla o, âlemin ilmî ve aynî hakikatlerinin mazharıdır. Kayserî *Mukaddime*'sinde bu konuda şöyle yazar:

Âlemin hakikatleri ilim ve aynda, hepsi Allah isminin mazharından ibaret insanî hakikatin mazharlarıdır. Aynı şekilde, âlemin ruhları da ister felekî, ister unsurî, isterse hayvanî olsun insanî büyük ruhun cüzleridir. Âlemin suretleri de bu hakikatin suretleri ve gerekleri de bu hakikatin gerekleridir. Bundan dolayı ehlullah, mufassal âlem büyük insandır, demişlerdir. Zira insanî hakikat ve gerekleri bu âlemde zuhur etmektedir. İşte böyle bir kapsayıcılık ve tüm ilahî sırlar sadece kendisinde zuhur ettiğinden dolayı tüm hakikatler arasında hilafete hak kazanmıştır. Allah aşkına söyleyenin şu incisine bakın!

Subhâne men ezhâra nâsûteh
Serra bi-na lâhûtehu's-sâkıb
Summe bedâ fî halkihi zâhira
Fî sûreti'l-âkili ve'ş-şârib.

Nâsûtumuzu izhar edip parlak lâhûtunu gizleyeni ulularım.

Sonra, yiyen içen suretinde varlıkları açıkça yaratmaya başlayanı.

Mümkün varlıkların ayân-ı sâbitelerinin, kâmil insanın hakikatinin ilim ve vahidiyet hazretindeki tecellisinden zuhur

1- Fusûsu'l-Hikem, Fass-ı Âdemî, s.55.

ettiği anlaşılınca, ayânın zuhur kökeninin ve ayanın haricî zuhur ve tahakkuklarının nedeninin Muhammedî Hakikat olduğu kendiliğinden anlaşılır. Allah'ın ism-i a'zamı, zahir ile mazharın birliği bağlamında tüm varlıklar arasında kâmil insanın ayn-ı sâbitidir. Dolayısıyla ruhlar âlemi, ister yatay ruhlar olsun ister, dikey ruhlar olsun en büyük ruhun ve Nebîlerin Sonuncusunun (s.a.a) küllî hakikatinin cüzleri ve ferileri olur. Aynı şekilde diğer oluş âlemleri de aynı hükümdedir.

Bu hakikat zat makamında taayyün etmez. Ancak varlık âlemlerindeki zuhuru ve yatay ve dikey hakikatler itibarınca her hakikatin aynı olur; Hak ile halk arasındaki aracılık konumu nedeniyle hilafet makamını hak eder. O, ayân-ı sâbitede mütecellidir ve diğer bütün nebîlerin de küllî mazharlarıdır.¹

Kâmil İnsanın İsimleri

Kâmil insanın çeşitli nedenlerden ötürü farklı isimleri vardır. Neseî bu konuda şöyle yazar: "Kâmil insanın mânâsını bildikten sonra şimdi bilmemiz gerekir ki kâmil insanın çok sayıda ismi vardır. Zira onu muhtelif nedenlerle çeşitli isimlerle tesmiye etmişlerdir. Bütün bu isimler doğrudur. Kimileri kâmil insana şeyh, önder, hâdî ve mehdî; kimileri bilge, ermiş, kâmil ve mükemmel; kimileri ise imam, halife, kutup, zamanın sahibi, cihanı gösteren kadeh (*cam-ı cihan-nüma*), dünyayı gösteren ayna, büyük tiryak ve en büyük iksir, der. Ölüyü dirilten İsa, âb-ı hayat içmiş Hızır, kuşların dilini bilen Süleyman dendiği de olur. Bu kâmil insan âlemde daima vardır. Birden fazla da olmaz. Zira bütün varlıklar, tek bir şahıs gibidir ve kâmil insan da o şahsın gönlü mesabesindedir; varlıklar da gönülsüz olmaz. O hâlde âlemde birden fazla kâmil insan olmaz.

1- Seyyid Celeleddin Aştıyanî, *Şerh-i Mukaddime-i Kayserî*, s.650.

Ey derviş! Âlem varlıklarla dolu bir hokka gibidir. Bu varlıklardan hiçbir şey ve hiçbir kimsenin kâmil insan dışın-
da kendinden ve bu hokkadan haberi yoktur. Kâmil insan ise kendinden ve bu hokkadan haberdardır. Mülk, melekût ve ceberût âleminde hiçbir şey ona gizli değildir. Eşyayı oldu-
ğu gibi bilir. Eşyanın hikmetini de olduğu gibi bilir, görür. Kâmil insan, varlıkların özü, hülasasıdır. Varlıkların hepsi hem suret, hem de mânâ açısından bir defada kâmil insanın nazarı altındadır."¹

Dört Aşamalı Manevî Yolculuk

Tarîkat sâlikleri ve hakikat ârifleri, kâmil insan makamına ulaşmanın dört aşamalı manevî bir yolculukla mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Yolculuk, bir yerden ulaşılacak istenen maksadı dikkate alarak hareket etmek demektir. Allah dostlarının asıl vatana ulaşmak, manevî karargâha varmak; müşahede ehlinin ise ilahî mertebeleri idrak edip Allah'ta yolculuk etmek için marifet ve müşahede adımlarıyla kat edip amaçlanan menzile ulaştıkları manevî yolculuk, dört aşamalı bir yolculuktur.

Yolculuğun birinci aşaması, "halktan Hakk'a" yolculuktur. Sâlik bu yolculukta, kendisi ile asıl vatanı arasındaki olası bütün hicapları; tensel, karanlık hicaplar ile ruhsal ve nuranî -berzâh âleminin mertebeleri, yatay ve dikey akıllar- hicapları ortadan kaldırmalı, salt birlik makamına ermelidir. İnsan kesretle hicaplı oldukça vahdetin müşahedesinden mahrum kalacaktır. Müşahede edilebilir olan daima kesrettir; insan her şeyi kesret vasfıyla müşahede eder.

Cehdedip gayret gösteren salık, bu yolculukta gaflet uykusundan uyandıktan sonra kendisini kesret hicabı ve müşahede

1- Azizüddin Nesefî, *el-İnsanu'l-Kâmil*, s.171.

engelleri arasında bulur. İlmî ve amelî riyazetler sayesinde nefis makamlarından "kalp makamı"na nail olur. Ardından "ruh makamı"na, daha sonra ise "sır makamı"na ulaşır. Kalp makamından sonra sâlik, nuranî perdeleri yırtma aşamasına geçer.

Sâlikin varlığı, Hakk'ın varlığında fani olunca hakkani bir varlığa dönüşür; onda varlığın birliğinde yok oluş hâli ortaya çıkar. Başka bir deyişle kesretten tamamen yüz çevirir, özel ilahî inayetin şümulü ile mahvdan sonraki sahv makamına¹ ulaşır. Bu noktada onun birinci yolculuğu sona erer. Artık o, ikinci yolculuğa başlayabilir.

Hakk'tan Hakk'a yolculuk olan ikinci yolculuğa "Hakk'tan Hakk'a Hakk'la" yolculuk da denir. Vahdette yok olup silinen, hakkanî bir varlık kazanan, yaratılışsal ve olası boyutları ilahî boyutlar karşısında mahvolan sâlik, velayet makamına nail olur. Yolculuğa zat mertebesinde başlayan sâlik, Hakk'ın isimlerinde ve sıfatlarında seyrederek, isimler ve isimlerin özellikleri bilgisini elde eder. Bu hâlde, ayân-ı sâbitenin isimlerinin mazharlarına vakıf olur; her bir ismin mazharına nispetle muktezasını müşahede eder, kaza ve kaderin yüce sırlarına agâh olur.

Bu durumda sâlikin velayeti, tam ilahî velayete dönüşür. Benliğini, fiillerini ve sıfatlarını Hakk'ta, Hakk'ın sıfat ve fiillerinde yok eder: Hakk'ın gözüyle görür, Hakk'ın kulağıyla duyar. Burada ikinci yolculuk sona erer, üçüncü yolculuk başlar.

Üçüncü yolculuk "Hakk'tan halka Hakk'la" yolculuktur. Sâlik bu yolculukta fiiller mertebesinde seyrederek, Zat makamından kesrete tenezzül edip yönelmesinden sonra onun ilk yolculuğu isimsel ve sıfatsal kesretteki seyridir. İsimlerde

1- Mahvdan sonraki sahv makamı: Cemden sonraki fark veya ikinci fark da denilen bu makamda kendinden geçen sâlik, elde ettiği manevî tecrübeden sonra kendine gelip bilinç ve idrakini yeniden kazanır (ç.n.).

yolculuktan sonra fiillerde ve isimlerin dış mazharlarında seyre başlar.

Bu yolculuk birinci yolculuğun tam karşıt noktasıdır: Sâlik birinci yolculukta, kesretten vahdete yöneliyor, kesret mertebeleri hasebiyle madde âleminden uzaklaştıkça vahdete yaklaşıyordu. Nitekim misal âlemi, madde âlemine oranla vahdete daha yakın, kesrete daha uzak; vahdet hükmünün akıllara galebesi ise misal âleminden daha ziyadedir. Vahdet ise mutlak salt vahdete erişinceye kadar ilim hazretinde yaratılışsal vahdetten daha tamdır. Söylendiği üzere bu aşamalar birinci yolculukla bağlantılı idi. Hakk'tan halka yolculukta ve yine Hakk'tan Hakk'a yolculukta sâlik, kesrete yönelir. Şu farkla ki vahdet makamını yitirmez, mertebeler arasını gösterir. Dolayısıyla sâlik, isimlerde, sıfatlarda ve ayân-ı sâbitede seyrederken kesrete yönelir. Yolculuk öncesinde vahdete daldığından, ayânda seyrettikten sonra fiillerde seyrederek. Fiillerin kesreti, sıfatların kesretinden daha tamdır. Sâlik, bu yolculukta tam sahv makamına¹ ulaşır; Hakk'ın bekasıyla baki olur. İşte bu aşamada ceberût, melekût ve nâsût âlemlerinde seyrederek. Bu noktada sâlikin üçüncü yolculuğu sona erer. Artık dördüncü yolculuğa başlayabilir.

Dördüncü yolculuk, halktan halka Hakk'la yolculuktur. Sâlik bu yolculukta, yaratıkları, eserlerini ve gerekliliklerini müşahede eder. Tüm beşerî toplumsal menfaat ve zararlara vakıf olur ve halkı cem makamına² davet eder. O artık Medine-i Fazıla'yı kurup bütün toplumsal işlere müdahale edebilir.

* * *

1- Sahv makamı: Ayıklık, kendinde olma hâlidir. Kendinde geçen sâlik hissine yeniden döner (ç.n.).

2- Cem makamı: Hakk'ı halk olmadan müşahede etmek, halkı değil yalnızca Hakk'ı seyretmek, bütün eşyanın ve varlıkların Allah sayesinde var olduklarını görmek, her şeyi Allah'ta görmek (ç.n.).

Azim sahibi (*ulû'l-azm*) her peygamber bu dört aşamalı yolculuğu müşahede adımlarıyla kat eder. Ancak nebîlerin bu konudaki mertebe ve makamları birbirinden farklıdır. Nebîlerden bazıları bir veya birkaç küllî ismin mazharıdır. Muhammedî hakikat (s.a.a) ise bütün küllî sıfatları kendinde toplayan, insan cinsinin en kâmil bireyi, hatta Hakk'ın mazharlarının en mükemmeli, O'nun en yüce tecelli aynası -ki ism-i a'zamin cilvesidir- mutlak kapsayıcılığa sahip ezeli varlıkların ilkidir.

Muhammedî hakikat üç türlü irtibata sahiptir: Âlem ile irtibat, insan ile irtibat ve irfan ehlinin marifetiyle irtibat. Âlem ile irtibatı, âlemin yaratılışının kökeni oluşu yönündendir. Allah'ın ilk yarattığı odur; her şeyi de ondan yaratmıştır. İnsan ile irtibatı, insanın kâmil sureti oluşu yönündendir. O, varlık hakikatlerinin tamamını kendinde toplayan, hakikî insanın özü ve insanlığın gerçeğidir. Batınî ilimler ve âriflerin marifetiyle irtibatı ise söz konusu ilimlerin ve marifetin kaynağı oluşu yönündendir.

Dikkat edilmesi gereken nokta âriflerin, özellikle de İbn Arabî'nin hakikatten maksadı, bütün nebîlerden sonra, belirli bir zaman diliminde bu topraklı âleme gelip görevini insanlara açıkladıktan sonra öte âleme geçen Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed (s.a.a) değildir. Kastettikleri metafizik bir varlık, yoktan var edilmiş bir mahlûk ve küllî bir hakikattir. Elbette buradaki küllî, geniş, kapsamlı ve açılımlı küllî anlamındadır. Bu küllî, aynı, nesnel ve çoklu mertebelere; yani nübüvvet, risalet ve küllî velayet mertebelerine sahip hakikattir.¹

1- bk. Esfâr, c.1, s.17; İmam Humeynî (r.a), *Misbâhu'l-Hidaye*.

Sekizinci Bölüm

KUR'ÂN-I KERİM'DE ALLAH'IN GÜZEL
İSİMLERİ

Esmâ-i Hüsnâ'nın Muhtelif İtibar ve Haysiyetleri

Esmâ-i Hüsnâ'nın Genel Şerhi

Allah Teâlâ'nın isimleri, zuhuru ve tecellileri açısından çoktur. Bununla birlikte Kur'ân'da, Allah'ın yüz otuz iki ismi zikredilmiştir. İlahî isimlerin tamamı subutî anlama sahiptir ve Allah'a bir tür kemal ispat ederler. Allah'ın zatını açıklayan isimlerine "zat isimleri", sıfatlarına delalet eden isimlerine "sıfat isimleri", fiillerine delalet eden isimlere ise "fiil isimleri" denir.

Bu bölümde, önce Allah Teâlâ'nın isimlerine muhtelif itibar ve haysiyetleri açısından ve tesmiye nedenleri bakımından genel olarak değinilecek, daha sonra isimlerden her biri ayrı bir başlık altında ele alınıp incelenecektir.

ESMÂ-İ HÜSNÂNIN MUHTELİF İTİBAR VE HAYSIYETLERİ

Allah'ın mukaddes zatına nispet edilen her isim ve sıfat -aynî/nesnel varlık olması anlamında- gerçek anlamını taşır; ismin Allah dışında bir varlığa nispeti ise mecazîdir. İlahî isimlerin zikredildiği ayetlerden isim ve sıfatların mutlak anlamda Allah'a özgü kılındığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi Allah şöyle buyurur:

Şüphesiz rızık veren (*rezzâk*), güç ve kuvvet sahibi olan (*zu'l-kuvveti'l-metîn*) ancak Allah'tır.¹

Yine şöyle buyurur: "**O, duyan (*semî*) ve görendir (*basîr*)**";

1- Zâriyât, 51:58.

2- Bakara, 2:163.

"O, Rahmân ve Rahîm'dir."¹; "O, hakkıyla bilen (*alîm*), üstün kudret sahibidir (*kadîr*)."²; "O, hikmet sahibidir (*hakîm*), her şeyden haberdardır (*habîr*)."³; "O, yücedir (*aliyy*), büyüktür (*azîm*)."⁴ gibi ayetler bu sınırlamayı bildirir.

Bazı ayetlerde ise bu sınırlama ve özgünlük açıkça belirtilmiştir. Şu ayetler bu duruma örnek verilebilir:

Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaata edebilir?⁵

O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler.⁶

Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir.⁷

Zalimler, azabı görecekları ve bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu... anlayacakları günü keşke bir görselerdi.⁸

Sizin için Allah'tan başka ne bir velî, ne de bir yardımcı (*nasîr*) vardır.⁹

Yüce Allah, ortağı ve çocuğu olmadığından dolayı "**Vâhid**" dir.

Kendi zatıyla kaim ve sabit olduğundan dolayı "**Hakk**"tır.

Zatı, zatının katında hazır ve varlıklar katında hazır bulunduğundan dolayı "**Âlim**" ve "**Alîm**"dir. Alîm olan Allah, bütün yönlerden varlığın bilinen zatı olduğundan dolayı "**Muhîr**"tir.

1- Bakara, 2:163.

2- Rûm, 30:54.

3- En'âm, 6:18.

4- Bakara, 2:255.

5- Bakara, 2:255.

6- Bakara, 2:255.

7- Nisâ, 4:139.

8- Bakara, 2:165.

9- Tevbe, 9:116.

Her yerde hazır olduğundan dolayı "**Şehîd**"dir.

Gaybetle vasıflandırıldığı zaman "**Allâmu'l-Guyûb**/Gaybı Bilen"; gaybın ve şehadetin tamamına nispet edildiğinde ise "**Âlimu'l-Gaybi ve's-Şehadet**"tir.

Görünenlere nispet edildiği zaman "**Basîr**"dir

Duyulanlara nispet edildiği zaman "**Semî**"dir.

Görünenleri koruduğundan dolayı "**Hafîz**"dir.

Bilenleri ihşa ettiğinden, saydığından dolayı "**Hasîb**"dir.

İlmi, eşyanın inceliklerini de kapsadığından "**Habîr**"dir.

Bildikleri kesin ve sağlam olduğundan "**Hakîm**"dir.

Gayrin varlığının kaynağı olup mukaddes zatı varlığın aynı ve salt varlık olduğundan; O'nun dışında farz edilen her şey O'ndan ve O'na doğru olduğundan "**Kâdir**" ve "**Kadîr**"dir.

Kâdir olan Allah başkasının zorlaması olmaksızın varlığı varlıklara yaydığından "**Rahmân**"dır.

Gayrin zatına vücut yaydığından "**Bârî**"dir.

Yayışıyla, ifadesiyle eşyanın zatını ve cüzlerini bir araya getirdiğinden "**Hâlık**"tır.

Has rahmetini inayet buyurduğundan "**Rahîm**"dir.

Rahîm olan Allah varlığı ince ve zarif varlıklara yaydığından "**Latîf**"tir.

Rahîm ve Latîf olduğundan dolayı "**Raûf**"tur.

Rahmetine müteallik olan şeyleri sevdiğinden "**Vedûd**"dur.

Rahmetine karşılık bir ücret talep etmediğinden "**Kerîm**"dir.

Kerîm olan Allah, kendisine hamdedene karşılığını verdiğinden dolayı "**Şâkir**" ve "**Şekûr**"dur.

Kötülerin akibetini hazırlamada acele etmediğinden dolayı "**Halîm**"dir.

Kullarının günahlarını örttüğünden dolayı "**Afuvv**" ve "**Gafûr**"dur.

Kulların dönüşlerini kabul ettiğinden dolayı "**Tevvâb**" ve "**Kâbilu't-Tevb**" dir.

İstekleri geri çevirmediğinden "**Mucîb**" dir.

Kâdir ve Hâlık olan Allah, bütün mahlukatını kuşattığından "**Karîb**" dir.

Başlangıcı olmadığından "**Evvel**", her şeyin sonu O'na doğru olduğundan "**Ahir**" dir.

Eşyada zuhur ettiğinden "**Zâhir**", zat ve künh makamında gizli olduğundan "**Bâtın**" dır.

Kâdir, Hâlık ve Muhît olan Allah her türlü karşı tasavvuru yok ettiğinden "**Gâlib**" dir.

Her şey O'nun mutlak kudretinde helak olduğundan "**Kâhir**" dir.

Mahlukata yönelik kudreti hiçbir zaman geçersiz kılınmadığından "**Kavî**" dir.

Kudretinde ve kuşatmasında sarsılma olmadığından "**Metîn**" dir.

Karşısında eşya küçük olduğundan "**Azîm**" ve "**Kebîr**" dir.

Karşısında hor ve hakir olan eşya kendisine nispet edildiğinde "**Alî**", "**A'lâ**" ve "**Müteâl**" dir.

O'nunla mukabele edebileceğini zannedenin karşısında kudretini icra ve izhar ettiğinden "**Muktedir**" dir.

Cezalandırdığı zaman "**Zu-İntikam**" dır.

Bütün bu sıfatlara sahip olduğundan "**Mecîd**" dir.

Kendi büyüklüğünü gördüğünden "**Mütekebbir**" dir.

Has rahmetiyle her şeyi kemaline ulaştırdığından "**Rabb**" dir.

Varlıkları yoktan var ettiğinden "**Fâtır**" dır.

Yaratışının eşi benzeri olmadığından "**Bedî**" dir.

Emniyeti sağladığından "**Mümin**" dir.

Yaydığı, feyizlendirdiği şey zararsız olduğundan "**Selâm**" dır.

Verdiklerinde gözü olmadığından "**Vehhâb**" dır.

Varlığı yarattıktan sonra bekasını sağladığından "**Rezzâk**"tır. Bahsettikleri noksanlığa sebep vermediğinden "**Vâsi**"dir. Bahsettikleri için bir ecel ve mühlet belirlemediğinden "**Mukî**"tir.

O'na ait en yüce sena yaydığı rahmet olduğundan "**Hamîd**"dir.

Yaratıkların her türlü eksikliğini telafi ettiğinden "**Cebbâr**"dır.

Mağluba yardım ettiğinden "**Nasîr**"dir.

Yaratıklarının üzerinde yetki sahibi olduğundan "**Velî**," "**Mevlâ**" ve "**Vekîl**"dir.

Hayatı bahşettiğinden "**Muhyî**"dir.

Sureti bahşettiğinden dolayı "**Musavvir**"dir.

İhsanda bulunduğundan dolayı "**Berr**"dir.

Rablik sebepleri her varlıkta zahir olduğundan "**Nûr**" ve "**Mubîn**"dir.

Her şey O'na ait olduğundan ve varlıkları yönettiğinden dolayı "**Melik**" ve "**Zu'l-Arş**"tır.

Gayrin katındaki her şey O'ndan olduğundan "**Azîz**"dir.

Hiçbir şeye ihtiyacı olmadığından "**Ganî**"dir.

Hükümferma Rab olduğundan "Ahkamu'l-Hâkimîn", "Hayru'l-Fâsilîn ve'l-Hâkimîn ve'l-Fâtihîn"dir.

Muhtaç olmayan Rab olduğundan ve varlıklar, hacetlerini gidermek için O'na el açtığından dolayı "**Samed**"dir.

Samed olan Allah her şey kendisinden yardım dilediğinden dolayı "**Müteâl**"dir.

* * *

Yukarıda zikredilenler, Yüce Allah'ın tesmiye edildiği isimlerin muhtelif itibar ve haysiyetlerinin özeti idi. Bu bölümde Kur'ân'da, hadîslerde ve mesûr dualarda zikredilen isimlerin tamamı incelenmeyecek, aralarındaki bağıntı

tam anlamıyla araştırılmayacaktır. Biz bu bölümde yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'de geçen isimleri ele alacak, her bir isim hakkında kısa açıklamalarda bulunacağız.

Meşhur olan görüşe göre Yüce Allah'ın özel ismi Allah lafz-ı celali dışında Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a yüz otuz iki isim nispet edilmiştir.¹ Bu isimlerden her biri vasfî bir anlama sahiptir ve her biri, bir şekilde Allah'ı tanıtır. Biz burada bu isimleri alfabetik sıralamaya göre ele alacağız. Söz konusu isimlerden yaklaşık olarak on tanesi açık olmayan bir biçimde beyan edilmiştir. Bu on isim şunlardan ibarettir:

- 1- "Elbette onun hâfızı biz olacak, onu koruyacağız."²
- 2- "Şüphesiz biz yapınız (*fâil*)."³
- 3- "İstedğini hakkıyla yapandır (*faâil*)."⁴
- 4- "Adaleti ayakta tutandır (*kâim bi'l-kıst*)."⁵
- 5- "Biz onu yazmaktayız (*kâtib*)."⁶
- 6- "Biz varis oluruz (*vâris*)."⁷
- 7- "Onların O'ndan başka yardımcıları yoktur (*vâlî*)."⁸
- 8- "İntikamımızı alırsız (*muntakim*)."⁹
- 9- "Onun için Allah'tan başka ne bir dost vardır, ne de şefaathçi (*şefî*)."¹⁰
- 10- "Onun kendisinden başka zararı giderecek yoktur (*kâşifu'z-zurr*)."¹¹

1- Cafer Subhanî, *Mefâhim-i Kur'ân*, 6. Cüz, s.105.

2- Hicr, 15:9.

3- Enbiyâ, 21:104.

4- Hûd, 11:107.

5- Âl-i İmrân, 3:18.

6- Enbiyâ, 21:94.

7- Hicr, 15:23.

8- Ra'd, 13:11.

9- Duhân, 44:16.

10- En'âm, 6:70.

11- En'âm, 6:17.

Bu ayeti kerimelere dayanılarak Hâfız/Koruyan, Fâil, Kâim, Kâtib, Muntakim, Şefî, Vâlî ve Kâşif isimleri Allah'a nispet edilebilirse de fakîhlerin ve kelâmcıların çoğu ilahî isimlerin tevkîfî olduğuna inandıklarından böyle bir nispeti caiz görmemişlerdir.

ESMÂ-İ HÜSNÂ'NIN GENEL ŞERHİ

1. Allah:

Bu sözcük Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz yüz seksen defa tekrar edilmiştir. Allah sözcüğü Hakk'ın yüce zatına özgü olup bütün cemal ve celal sıfatlarını kendisinde toplar. Bu isim Câhiliyye döneminde de kullanılmıştır. Söz gelimi meşhur Arap şairi Lubeyd bir şiirinde şöyle der:

Elâ kullu şey'in hale'llâhu bâtilun

Ve kullu nâimin lâ muhâlete zâyilun.

Bilin ki Allah dışında her şey batıldır

Ve bütün nimetler kuşkusuz zail olacaktır.

Allah Resulü (s.a.a) Lubeyd'in söz konusu şiiri ile ilgili olarak şöyle buyurur: "Arabın söylediği en doğru şiirdir." Allah sözcüğünün Arapça asıllı olup olmadığı tartışılmıştır. Bir grup Allah sözcüğünün Sami dil grubundan İncil'in orijinal dili olan Süryanice asıllı olduğunu ileri sürmüştür. Büyük çoğunluk ise sözcüğün Arapça olduğu kanaatinindedir.

Diğer bir tartışma konusu, sözcüğün türev kabul etmeyen câmid sözcük mü, yoksa türemiş sözcük mü olduğu konusundadır. Kimileri Allah sözcüğünün câmid sözcük olduğu düşüncesinde, kimileri ise türemiş olduğu görüşündedir. Türemiş sözcük olduğu düşüncesinde olanlar arasında ise hangi sözcükten türediği konusunda görüş ayrılığı vardır. Bazıları Allah sözcüğünün tapınılan/melûh anlamındaki ilah sözcüğünden türediğini ileri sürmüşler, bu tesmiyenin nedeninin

O'nun herkesin mabudu olması ve herkesin O'nu ibadete müstahak görmesidir, demişlerdir. Bu yüzden yalnızca O'na ibadet etmiş, başkasını kulluk edilmeye layık görmemişlerdir.

Kuleynî *el-Kâfi*'sinde Allah sözcüğünün İlah sözcüğünden türediğini doğrulayan bir hadîs nakleder:

Hişam b. Hakem, Ebâ Abdillâh'a (İmam Cafer) Allah'ın isimleri ve türevleri hakkında şöyle sordu: "Allah sözcüğü hangi sözcükten türemiştir." İmâm Cafer Sâdık (a.s): "Ey Hişam! Allah, ilah sözcüğünden türemiştir ve ilah, melûhu gerektirir; yani ulûhiyet mabutluk olmadan gerçekleşmez."¹

Râğıb İsfahanî *Müfredât*'ında Allah'ın ilah'tan türediğini yazar:

İlah'ın hemzesi düşmüş, başına elif lam takısı gelmiştir. Bu sözcük Yüce Yaratıcı'ya özgüdür. O şöyle buyurur: "Şu hâlde O'na kulluk et; O'na kulluk etmek için sabırlı ve metanetli ol. O'nun bir adaşı olduğunu biliyor musun?"²

Kimileri Allah sözcüğünün tahayyür, hayrete düşmek anlamındaki "el-veleh" sözcüğünden türediği görüşündedirler. Buna göre akıl sahipleri O'nun zatının hakikatini anlamada hayrete düştüklerinden Allah bu isimle tesmiye edilmiştir.

Başka bir grup ise Allah sözcüğünün aşırı muhabbet anlamına gelen "el-velh" sözcüğünün türevi olduğunu; bütün varlıklar tarafından aşırı sevildiği için Allah'ın bu isimle tesmiye edildiğini ileri sürmüştür. Bir başka grup ise sözcüğün yükseklik anlamındaki "lâhe, yelûhu" sözcüğünden türediğini ileri sürmüş, bu görüşlerini Allah'ın yüce bir makama sahip olduğundan bu isimle tesmiye edildiği varsayımıyla

1- Usûl-i Kâfi, Tevhid Kitabı, Meâd Babı, s.87; ayrıca bk. Şeyh Sadûk, *et-Tevhid*, Esmâullah Babı, Hadîs: 13.

2- Meryem, 19:65.

temellendirmişlerdir. Yine başka bir grup sözcüğün perdelenme anlamına gelen "lâhe" sözcüğünden türediği görüşündedir. Onlara göre Allah bütün vehimlerden gizli kaldığından bu isimle tesmiye edilmiştir.¹

2. A'lâ:

*Yüce Rabbinin adını tesbih et. (Tüm varlıklardan üstün olan Rabbinin adıyla tespih et ve O'na senada bulun.)*²

Bu mübarek isim, Allah'ın kâmil yüceliğine, ululuğuna ve kudretine delalet eder. A'lâ, yücenin yücesi, akıl sahiplerinin aklının, vasıflandırıcıların vasıflarının ve âriflerin müşahedesinin fevkidir.

Allah, var oluşsal açıdan o kadar yücedir ki O'ndan daha yüce bir varlık farz ve tasavvur olunamaz. İster ârif olsun, ister hakîm olsun, beşerî akıl asla sınırlı bilgisi ve şuhuduyla mutlak hakikati yetkin anlamda idrak edemez.

İmam Ali b. Ebî Tâlib (a.s) şöyle buyurur:

(O'nu) gayretler, yorucu çabalar idrak edemez, keskin zekâlar O'na erişemez.³

İmam Seccâd'a (a.s) izafe edilen Hamse-i Aşer duasının Âriflerin Münacatı bölümünde ise şöyle okuruz:

Allah'ım! Diller, celaline layık olan hamdı yerine getirmede eksik; akıllar cemalinin künhünü idrak etmede aciz; gözler veçhinin nurlarına bakmada kördür. Yaratıklarına marifetine ulaşmaları için marifetine aciziyetten başka bir yol bırakmamışsın."⁴

1- Daha fazla bilgi için bk. Cafer Subhanî, c.6, s.110 vd.

2- A'lâ, 87:1.

3- Nehcü'l-Belağa, 1. Hutbe.

4- Mefâtihu'l-Cinan, Hamse-i Aşer Münacatı, Âriflerin Münacatı.

3. A'lem:

*Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir.*¹

Bu mübarek isim başta peygamberlerin dilinden aktarılan sözlerde olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde kırk sekiz defa zikrolunur. Biz, yukarıda örnek olarak yalnızca bir tanesini zikrettik.²

Zikrolunan ayetin başında şöyle buyrulur:

Onlara bir ayet geldiğinde, Allah'ın elçilerine verilen benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız, dediler. Onların bu sözü üzerine Allah: "Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir." demektedir.

4. Afuvv:

*Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de beş defa geçen Afuvv ismi çok bağışlayan, affedici anlamına gelir. Allah Afuvv'dur; çirkinlikleri yok eder, günahları bağışlar. Afuvv ismiyle Gafûr isminin anlamları birbirlerine yakındır. Fahr-i Râzî Afuvv isminin açıklamasında iki yorum zikreder. Birinci yoruma göre Allah günahların izlerini yok eder. İkincisine göre ise günahları amel defterinden siler.

Afuvv'un iki anlamı daha olduğu belirtilmiştir: Özel rahmetiyle hataların siyahlıklarını nefslerden gideren ve kerame-tiyle gafletleri kalplerden temizleyen; günahları yargılamayıp günahlardan hesaba çekmeyen, kusurları kuluna hatırlatmayan ve onu utançtan kurtaran.

1- En'âm, 6:124.

2- Daha fazla bilgi için bk. Muhammed Bâkır Muhakkik, *Esmâ ve Sıfât-ı İlahî Der Kur'ân*, c.2, s.894.

3- Nisâ, 4:43.

5. Ahad:

De ki: O, Allah birdir.¹

Allah'ın güzel isimlerinden olup Kur'ân'da bir yerde zikrolunan Ahad ismi zatında tek ve biricik olan anlamına gelir. Ahad, teklik, ahadiyet makamına nispet edilir. Ahadiyet makamı, feyz-i akdes, en kutsal feyiz makamıdır; Allah'ın hiçbir surette kesret kabul etmeyen en yüce tecellisidir. Ahadiyet makamında her türlü kesret ve terkip, ister kurgusal olsun, ister nesnel olsun, olumsuzlanır. Başka bir deyişle, bu makamda her türlü şirk ve benzer olumsuzlanır.

Allah'ın teklîğine ve benzersizliğine en büyük delil insanın temiz fitratıdır. İnsan görünen vesilelerden ümidini kestiğinde içten, tüm benliğiyle tek bir hakikate yönelir ki bu da Hakk'ın benzersiz zatıdır. Allah'ın teklîğini ve benzersizliğini kanıtlama amacıyla fitrat burhanının yanı sıra salt varlık burhanı ve temânu burhanı (birden fazla tanrının olması durumunda kâinatta düzensizliğin hâkim olacağı, dolayısıyla tabiat düzeninin bozulacağı temeline dayanan kanıt) gibi başka birtakım akli burhanlar da söz konusu edilmiştir.²

6. Ahkamu'l-Hâkimîn:

Allah, hüküm verenlerin en üstünü değil midir?³

Ahkamu'l-Hâkimîn ismi, ilahî tecelli ve kemallerden bazı özel tecelli ve kemallerin göstergesi olan bir isimdir ve hüküm her türlü hükümden daha etkin anlamına gelir.

1- İhlâs, 112:1.

2- Söz konusu burhanlar hakkında daha fazla bilgi için Molla Sadra'nın *Esfâr*'ına (c.6); Allâme Tâbâtâbâî'nin *Nihayetu'l-Hikmet*'ine, Hacı Molla Sebzevârî'nin *Manzume*'sine ve Nasreddin Tûsî'nin *Bidayetu'l-Maarifi'l-İlahiyye Fî Şerh-i Akaidi'l-İmamiyye*'si ile *Tecridu'l-İtikad*'ına müracaat edilebilir.

3- Tîn, 95:8.

Hüküm ve hikmet arasındaki bağıntı şöyle açıklanabilir: Hüküm, hikmetten daha kapsamlıdır. Çünkü her hikmette bir hüküm vardır. Hâlbuki her hüküm, hikmet değildir. Allah bağlamında hikmetin anlamı O'nun eşya ve eşyanın yaratılışına dair bilgisinin detaylı olmasıdır.

7. Ahsenu'l-Hâlikîn:

*Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.*¹

Râgıb, *Müfredât*'ında şöyle der:²

Halk sözcüğü aslında doğrudan takdir anlamına gelir. Ancak eşyanın yaratılışı ve ibdası bağlamında da kullanılmıştır: "*Gökleri ve yeri yarattı.*"³ İbda anlamında kullanılmasına ise şu ayet delildir: "*Gökleri ve yeri ibda edendir.*"⁴ Bir şeyin başka bir şeyden yaratılması anlamında da kullanılır: "*Sizi tek bir nefisten yaratan.*"⁵ Yine şu ayetler: "*İnsanı bir damla sudan yarattı.*"⁶; "*İnsanı çamurdan bir özden yarattı.*"⁷; "*Andolsun sizi yarattık.*"⁸; "*Cinleri öz ateşten yarattı.*"⁹ Allah dışında bir şeyin ibda anlamında yaratmaya gücü yoktur. Bu nedenle Kur'ân'da Allah ve diğerleri arasında bir ayırım gözetilmiştir: "*O hâlde yaratan, yaratmayan gibi olur mu?*"¹⁰

1- Mü'minûn, 23:14.

2- Müfredât, Ragıb İsfahanî, halk maddesi, s.158.

3- İbrahim, 14:32.

4- Bakara, 2:117.

5- Nisâ, 4:1.

6- Nahl, 16:4.

7- Müfredât'ta bu şekilde yer almıştır; ancak Kur'ân-ı Kerim'de k - nuyla ilgili ayetler şöyledir: "*Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık.*" (Mü'minûn, 23:12); "*Allah insanı; pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı.*" (Rahmân, 55:14)

8- A'râf, 7:11.

9- Rahmân, 55:15.

10- Nahl, 16:17

Varlık veren anlamında Hâlik vasfının Yüce Allah dışında bir varlığa nispeti caiz değildir. Ancak Allah'ın izniyle yaratılışta tasarruf ve velayet anlamında halk, yaratma mümkün olabilmektedir. Allah şöyle buyurur: *"Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."*¹ Bu ayetten hâlik isminin söz konusu anlamda insana nispetinin caiz olduğu anlaşılır. Nitekim Kur'ân'da Hz. İsa (a.s) hakkında şöyle buyrulur: "Size çamurdan bir kuş sureti yaparım."² Kuşkusuz Hz. İsa'nın yaratışı ibda ve icat değildi; çamurdan bir kuş sureti yaptı, sonra feyzin kaynağından ona ruh verilince kuş canlandı.

Ahsenu'l-Hâlikîn ismi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer: "Sonra nutfeyi alaka yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et hâline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan hâline getirdik. Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."³ Ve "Yaratanların en iyisi olanı bırakıp Ba'lê mi taparsınız?"⁴

8. Akreb:

*Biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz.*⁵

Kur'ân'da on bir defa tekrarlanan Akreb ismi iki defa Allah için sıfat olarak zikredilmiştir:

Andolsun biz insanı yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.⁶

Bu ayette daha yakın olmak/akreb ile zamansal ve mekânsal göreceli yakınlık değil, hakikî kurb, yakınlık kas-

1- Mü'minûn, 23:14.

2- Âl-i İmrân, 3:49.

3- Mü'minûn, 23:14.

4- Sâffât, 37:125.

5- Vâkıa, 56:85.

6- Kaf, 50:16.

tedilmiştir. Şöyle ki Allah bütün varlıklarda tecelli ettiğiinden onlarda huzur bulur. Allah'ın eşyadaki huzuru birliklilik türündendir. Allah'ın birlikliliği kayyumî birlikliliklidir: "Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarımızı görür."¹

9. Alîm:

*Allah göklerde olanları da bilir, yerde olanları da. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.*²

Alîm ismi Kur'ân-ı Kerîm'de yüz otuz yedi defa tekrarlanır. Âlim sözcüğünün mübalağa kipi olan alîm, Allah'ın ilminin genişliğine, O'nun gerek yaratmadan önce, gerek yaratmadan sonra bütün mevcudat hakkındaki ilmî ihatasına işaret eder. Yüce Allah Alîm'dir; zira bilgisi çoktur ve bütün malumları kapsar. Hiçbir şey O'ndan gizli ve gaip değildir. O hâlde bütün eşya Allah indinde malumdur. Bu bilgi huzurî bilgidir; husulî değildir.

Kimileri Alîm, "olanı ve olacakları" bilen; gayp ve kıyamet ilmine sahip olan anlamına gelir demiştir. Ayrıca O, rahimlerde olanı da bilir, yağmurun yağmasını, ruhsal kazanımları ve yeryüzünde olan her şeyi bilir. Kimileri ise Alîm, olayların ayrıntılarını bilen, varlıkların gizli açık her yönüne âlim olan anlamına gelir demiştir.

10. Âlimu'l-Gaybi ve'ş-Şehadet:

*Sur'a üflendiği gün de hükümlerlik O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir ve O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de on defa zikrolunan Âlimu'l-gaybi ve'ş-şehadet ismi gizliyi ve açığı bilen demektir. Şuhûd ve şehadet müşahede yoluyla bilmeye denir. Müşahede, basar/göz veya

1- Hadîd, 57:4.

2- Hucurât, 49:16.

3- En'âm, 6:73.

basiret/gönül gözü ile olur. Gayb ise duyumlarla algılanmayan demektir. Yüce Allah, gaybı ve şehadeti diğer bir ifadeyle bâtını ve zâhiri bilendir.

11. Aliyy:

O'nun kürsüsü (bilgisi) gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür.¹

Aliyy ismi Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz defa tekrarlanır. Aliyy, yüce, üstün, her şeye galip gelen anlamlarına gelir. Yüce Allah, Aliy'dir; çünkü bütün varlıklar üzerinde ihatası vardır, onlardan yücedir; niteleyenlerin nitelemesinden uzak, âriflerin ilminden beridir. Allah şu bakımlardan Aliy'dir:

– Benzeri ve karşıtı olmaktan beridir, O'nun üzerinde hiçbir mertebe yoktur; bütün varlık mertebeleri O'nun mertebesinin altındadır.

– Zatı ve sıfatları yaratıkların künhüne ve hakikatine eremeyecekleri yüceliktedir.

– Zatı idraklerin üzerinde, sıfatları tasavvur gücünün üstündedir.

12. Allâmu'l-Guyûb:

Şüphesiz gizlilikleri hakkıyla bilen ancak sensin.²

Kur'ân-ı Kerîm'de dört defa geçer (diğerleri için bk. Mâide, 5:116; Tevbe, 9:78; Nûr, 24:48). Allâmu'l-guyûb, gizlilikleri bilen, sırlardan haberdar olan demektir. Allâm, âlim sözcüğünün mübalağa kipi, guyûb ise gayb sözcüğünün çoğuludur. Duyumlarla algılanamayan şeylere gayp denir. Gaybler, nebîlerin haber vermesiyle bilinen hakikatlerdir. Bir kişi gaybe inanmazsa doğruluktan sapmış olur. Gayb, şaha-

1- Bakara, 2:255.

2- Mâide, 5:109.

detin karşıt anlamlısıdır. Gayb âlemlerinin mertebeleri vardır. Soyut/mücerret varlıklar gayb âleminin bir parçasıdır. Yüce Allah'ın ahadiyet mertebesi gaybu'l-guyûb ve cemu'l-cem merhalesidir.

13. Azîm:

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O yücedir, uludur.¹

Allah'ın güzel isimlerinden bir diğeri olan Azîm ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on dört defa geçer. Azîm, vehim, idrak ve düşünceden daha yüce anlamına gelir. Sözlük âlimleri azîm sözcüğünün altı anlamı olduğunu yazmışlardır: Efendi, eşyaya galip olan, her türlü büyüklüğün karşısında küçüldüğü varlık, üstünlük, azamet, hiç kimsenin zat ve sıfatlarının künhüne eremeyeceği celal sahibi, yüce yaratış sahibi, ilminde, kudretinde, kahrında, saltanatında ve hükümünün nüfuzunda her şeyden üstün olan yüce arşın sahibi.

Allah Azîm'dir; zira akıllar samediyetinin künhüne ermekten âciz, gözler izzetini kuşatmada güçsüzdür. Azameti gayrinin tazimiyle değildir; makamı her türlü sınır ve miktarın üzerindedir. Azametinin başlangıcı ve sonu yoktur. Akıllar hiçbir zaman azametini vasıflandıramaz, hakikatinin künhüne eremezler. O hâlde o varlığının zorunluluğu açısından azîmdir; her şey onun indinde hor ve hakir, hatta mutlak hiçtir.

14. Azîz:

Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.²

Esmâ-i hüsnadan olan Azîz ismi Kur'ân-ı Kerîm'de seksen sekiz defa tekrarlanır. Azîz sözcüğü izz kökünden türemiştir

1- Şûrâ, 42:4.

2- Âl-i İmrân, 3:4.

ve yüce ve güçlü anlamına gelir. Yine kuvvet, şiddet, galebe ve yücelik anlamlarına da gelir. İlahî bir sıfat olarak Azîz, iz-zetinde ve kudretinde yegâne olan, asla yenilmeyen anlamını taşır. O Azîz'dir; çünkü her zaman galip ve yenilmezdir; eşi benzeri yoktur. Hiçbir zaman mağlup olmayan muzafferdir.

15. Bârî:

O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur.¹

Tâcu'l-Arûs'un yazarı özetle şöyle der: "Model olmaksızın yaratmasından dolayı Allah bu isimle tesmiye edilmiştir. Zira anlam açısından Bârî, Hâlik'ten daha özel bir anlama sahiptir. Bir grup Allah'ı her mahlûkun zatını kötülüklerden arındırıp temizlediği için Allah'ı Bârî ismiyle adlandırmışlardır. Başka bir grup ise Bârî, eşyayı icat eden anlamındadır, demiştir."²

Merhum Allâme Tâbâtâbâî, Haşr Suresi'nin mezkûr ayetini tefsir ederken şöyle yazar:

el-Halîk, bir plana ve ölçüye kadar eşyayı var eden, el-Bari, varlıkları birbirinden ayrı ve belirgin olarak meydana getiren, el-Musavvir, varlıklara, birbirlerinden ayrılmalarını, temayüz etmelerini sağlayan şekiller veren demektir. Bu üç isim, farklı bağlamlarda var etme anlamını içeriyorlar. Bu arada isimler arasında belli bir sıralama gözetilmiş. Buna göre şekil verme, ayrı olarak var etmenin, ayrı olarak var etme de ölçüye göre meydana getirmenin ayrıntısı mahiyetindedir. Ki bu husus somut olarak gözlemlenebilir.³

Kimileri Bârî sözcüğünün toprak anlamındaki "berâ" kökünden türediğini ileri sürmüştür. Buna göre Bârî'nin anlamı

1- Haşr, 59:24.

2- *Tâcu'l-Arûs*, "Berî" maddesi.

3- *el-Mizan*, c.19, s.256.

insanı topraktan yaratan anlamına gelir ki bazıları "*Fe-tûbû ilâ bârîkum*"¹ ayetinin "Sizi topraktan yaratana tövbe edin." anlamına gelebileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır.

16. Basîr:

*Şüphesiz O her şeyi görmektedir.*²

Allah'ın güzel isimlerinden biri olan Basîr, Kur'ân-ı Kerîm'de kırk iki defa tekrarlanır. Allah'ın gizli ve açık her şeyi gördüğü anlamına gelir. Allah açısından basar, görme O'nun ilim ve idraki anlamına gelir. Allah basîrdir; yani her şeyden haberdardır.

Kimileri şöyle der: "Basîr, bütün varlıkları görendir. Allah'ın varlıklar üzerindeki ihatası o derecedir ki okyanusun derinliklerindeki balıkların hareketinden ağaçların yaprak dökümüne kadar âlemdeki en küçük hareket, en ufak kıpırdama bile O'ndan gizli kalmaz; yerde ve gökte meydana gelen bütün fiilleri bilir, görür. "*Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah yaptıklarınızı görendir.*"³

17. Bâtın:

*O, evveldir, ahirdir, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir.*⁴

Zuhurunun şiddetinden, yoğunluğundan dolayı bütün yaratıklarından gizli olduğundan; beşerî idrak -gizliliğinden ötürü- zatının künhünü algılamaya güç yetiremediğinden Allah'a Bâtın ismi nispet edilmiştir. Bâtın isminin birkaç anlamı olduğu belirtilmiştir: Allah Bâtın'dır; çünkü mutlak varlığın hakikati yaratıklara malum olmaz yahut gözler o hakikati algılayamaz. Veya O, gizli olan her şeyi bilir; yahut Allah

1- Bakara, 2:54.

2- Mülk, 67:19.

3- Hucurât, 49:18.

4- Hadîd, 57:3.

bilgisi kâfirlere tamamen gizlidir ve O kâfirlerce görülmez. Allah'ın rüyeti, görülmesi zatının hakikati gizli olduğundan dolayı imkânsızdır. Beşerî akıl O'nu idrak edemez. Duyumlar zuhurunun şiddeti ve nurunun kemalinden dolayı O'nu algılamada âciz kalır.

*Ya men huveftefâ li-fert-i nûrihi
ez-Zâhiru'l-Bâtinu fî zuhûrihi.*

Ey nurunun ifratından ötürü gizli olan,
Zuhurunda zâhir ve bâtın olan.¹

18. Bedî:

*Göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen olur.*²

Esmâ-i hüsnadan bir diğeri olan Bedî ismi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer (diğeri için bk. En'âm, 6:101). İbda, varlıkları model olmaksızın yaratmak, icat etmek anlamına gelir. Bedî, varlığın bütün kısımlarını var eden, yaratan anlamına gelir. Hiçbir varlık O'nun gücünün dışında kalmaz. Bedî'nin iki anlamı olduğu zikredilmiştir.

– Benzeri, misli olmayan eşsiz varlık. Bu anlamda bir ismin Allah'ın yüce zatına nispetinde sakınca yoktur. Zira ne bundan önce O'nun bir benzeri olmuştur, ne de bundan sonra olacaktır.

– Başlangıçta bir varlığı modelsiz yaratan anlamında. (Fail kalıbı, muf'il anlamında kullanılmıştır.)

Bedî farklı şekillerde de tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

– Allah zatında bedîdir; yani sıfatlarında hiçbir benzeri yoktur. Aynı şekilde hükümlerinden bir hükümde ve emirle-

1- Molla Hadî Sebzvârî, *Şerh-i Manzûme*.

2- Bakara, 2:117.

rinden bir emirde de hiçbir benzeri yoktur. Öyleyse O, mutlak bedî, benzersizdir.

– Gazzâlî'ye göre bedî, zat, sıfat ve fiil açısından benzeri olmayandır. Bu durumda Allah dışında bir varlığın bu isimle tesmiyesi caiz olmaz.

– Zatında, sıfatlarında, fiillerinde ve yarattıklarında hiçbir benzeri olmayandır. Yaratışının harikalıklarını gösteren, varlıkları yoktan var edendir.

– Bedî ismi, Allah'ın madde ve zamandan arı olan soyut varlıkları yarattığı tecellisine nispet edilir.

Bedî isminin dolaylı yoldan Allah dışında bir varlığa nispet edilmesinde sakınca yoktur.

19. Berr:

*Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk. Çünkü iyilik eden, esirgeyen ancak O'dur.*¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen Berr ismi iyilik eden anlamına gelir. Allah'a nispet edildiğinde ise başkasına iyilikte ve ihşanda bulunmada inayeti çok geniş olan anlamına gelir. Râğıb Müfredât'ında şöyle yazar:

Berr, hayır işinde genişlik, bolluk anlamına gelir. Bir defa Allah'a nispet edilmiştir: "İyilik eden, esirgeyen ancak O'dur." Kimi zaman Allah'ın kuluna da nispet edilir ve şöyle denir: "Kul Rabbine iyilik etti." Yani itaat ve ibadetini tam olarak yerine getirdi. Buna göre Allah söz konusu olduğunda berr iyilik, kul söz konusu olduğunda ise ibadet, itaat anlamına gelir."²

Ber'in diğer tanımları ise şöyledir:

- İyilik yapan, kullarına ihşanda bulunan.
- Gazzâlî'ye göre mutlak surette, her durumda iyilik yapan berr denir.

1- Tûr, 52:28.

2- Rağıb İsfahanî, Müfredât, "Ber" maddesi.

<https://t.me/caferilikcom>

www.caferilik.com

- Hiçbir surette kötü iş işlemeyen.
- Müritlere tarikat keşfi, kullara fazlı ve tevfik ile minnet eden.
- İyilikte bulunarak dilencilere ve taliplere; iyilikle karşılık vererek kullara ve âbitlere minnet eden.
- İyilikle taliplere ihsanda bulunup iyilik eden, bol bağıyla âbitlere lütufta bulunan, ihsanını isyan ve itaatsizlik yüzünden kesmeyen, kötü iş işlemeyen, tüm işlerinde sevilen.
- İhsanını isyan ve itaatsizlik yüzünden kesmeyen.

20. Câmi:

Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları mutlaka toplayacak olan sensin. Allah asla sözünden dönmez.¹

Allah'ın güzel isimlerinden bir diğeri olan Câmi ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de sıfat olarak iki yerde geçer (diğeri için bk. Nisâ, 4:140). Câmi sözlükte birbirine ekleyen, birleştiren anlamına gelir. İlklerin ve sonrakilerin birleşme günü olduğundan Kıyamet Günü'ne Birleşme Günü (*yevmu'l-cem*) de denir.

Kimileri Allah cüzleri birleştirdiği, kendine has bir yönlemleri onları bir araya getirdiği için bu isimle tesmiye edilmiştir, demişlerdir. Ahbapların ve dostların kalplerini birleştiren anlamına gelmesi de muhtemeldir. Diğer bir ihtimale göre Allah, dağıldıktan sonra mahlûkun cüzlerini, ayırdıktan sonra ruhla bedeni bir araya getireceğinden veya mahşerde mahlûkatı bir araya toplayacağından dolayı bu isimle isimlendirilmiştir.

21. Cebbâr:

O, öyle Allah'tır ki kendisinden başka ilah yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir, emni-

1- Âl-i İmrân, 3:9.

yete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran (cebbâr), büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.¹

Cebbâr ismi, celâlî isimlerden olup Kur'ân'da bir yerde geçer. Cebbâr, cebr kökünün mübalağa kipidir. Cebbârın üç anlamı olduğu nakledilir: Kahreden, yüce ve telafi eden. Her üç anlam da Allah'ın şanına yakışır. Gazzâlî *Mevsuatu Lehu'l-Esmâu'l-Husnâ*'dan naklen şöyle der:

Allah bağlamında Cebbâr, tüm varlıklarda iradesini icbar yoluyla yürüten, kendi üzerinde hiç kimsenin iradesi bulunmayan, gücü tüm varlıkları kuşatan ve O'na güç yetirilmeyen anlamına gelir. Allah mutlak cebbârdır; çünkü O, herkes üzerinde icbar gücüne sahipken kimse O'na cebredemez. Ve O, cebrini herkes üzerinde hâkim kılıp da hiç kimsenin icbarda bulunmadığı cebbârların, padişahların belini kırar ve iradesini onlar hakkında geçerli kılar.²

Kahredendir; zira yücelik ve ceberut sahibi olduğundan tüm varlıklar O'nun karşısında mağluptur. Yücedir, çünkü bütün varlıklardan üstündür. Telafi edendir; zira kullarının fakirliklerini ve hacetlerini emrindeki vesilelerle telafi eder.

Kimilerine göre Allah, iradesini icbar yoluyla her şey üzerine hâkim kıldığından; Allah'ın iradesi üzerinde hiçbir şeyin ve hiçbir kimsenin nüfuzu olamayacağından dolayı Cebbâr'dır. *Mecmau'l-Beyân*'ın yazarı şöyle der:

Bu isim ve sıfat, Allah'ın hükümlerlik açısından şanının azametini gösterir. Yegâne olan Allah'tan başka birisi bu isimle adlandırılmaya müstahak değildir. Hal-ka böyle bir isim nispet olunması yakışıksız kalır.

Ayrıca Cebbâr'ın karşısında her şeyin haşyete kapıldığı, kimsenin kendisine güç yetiremediği varlık olduğu da söylen-

1- Haşr, 59:23.

2- Ahmed Şerbâtî, *Mevsuatu Lehu'l-Esmâu'l-Husnâ*, c.1.

miştir. Mukatil ve Zeccac'ın tanımına göre Cebbâr, mahlûka karşı kâhir olan, onları kendi istediği bir işi yapmaya mecbur kılan demektir. Vâsıl b. Atâ ise şöyle der: "Cebbâr, fakirlerin, miskinlerin ve çaresizlerin yardımına koşup eksiklerini telafi ve tedarik edendir."¹

22. Ebkâ:

*Allah en hayırlı ve en sürekli olanıdır.*²

Kur'ân-ı Kerîm'de yedi defa zikredilen Ebkâ isminin birkaç anlamı vardır. Bir anlamı, ilahî sevabın ve ücretin sürekliliğinin beşerî karşılık ve ücretten daha fazla olduğudur. Bir diğer anlamı ise Allah'ın bekası bâki olan diğer her şeyden daha fazladır. O, kendi zatıyla bâkidir. Hâlbuki diğer varlıklar başkasına ihtiyaç duyan mümkün varlıklardır. Dolayısıyla her şeyin bekası Allah'ın bekasına bağlıdır.

23. Ehlu'l-Mağfire:

*Sakınılmaya layık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Allah'ın isimlerinden bir diğeri Ehlu'l-mağfiret'tir. Allah, mağfiret etmeye layık tek varlık olduğundan mağfiret ehli ismiyle tesmiye olunmuştur. Gafûr olan Allah, dergâhına yönelenleri, günahlarına tövbe edenleri affedip bağışlamaya layıktır.

24. Ehlu't-Takvâ:

*Sakınılmaya layık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur.*⁴

Ehlu't-Takvâ Allah'ın güzel isimlerinden, esmâ-i hüsna'sından bir diğer isimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Müddessir

1- Muhammed Bâkır Muhakkik, *Esmâ ve Sifât-ı İlahî*, c.1, s.210.

2- Tâ-Hâ, 20:73.

3- Müddessir, 74:56.

4- Müddessir, 74:56.

Suresi'nde Allah bu isimle tesmiye olunmuştur. Allah'ın takvâ ehli olmasından maksat O'ndan sakınılması, çekinilmesi; insanın O'nun emirlerini yerine getirip nehiylerinden sakınarak kendisini azaptan kurtarması gerektiğidir.

Takvâ ruhsal bir sıfattır ki insan ona sahip olarak kendisini tehlikeden koruyabilir; şerîat diliyle, ilahî Kitab'ın ifadeyle söylemek istersek kendisini haramlara duçar olmaktan masun tutabilir. Bunun neticesi Allah'ın hürmetini çiğnemekle sonuçlanan akıbetten ilâhî emirleri uygulayıp yasakları terk ederek kurtulur. Kuşkusuz takvânın kısımları, mertebeleri, etkileri ve faydaları hakkında çok sözler edilmiştir; konu uzun bir konudur. Biz, konuyu daha fazla uzatmamak için bu ayrıntılara girmiyoruz.

25. Ekrem:

Oku! Rabbin en büyük kerem sahibidir.¹

Ekrem, kerîm sözcüğünün ism-i tafdilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, Ekrem ve Kerîm isimleriyle tesmiye edilmiş, vasıflandırılmıştır: "*Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; ganîdir, çok kerem sahibidir.*"²

Kerîm ismi, keramet sahibi yüce kişilere nispet olunur. Kerîm ile sahi/cömert arasında fark vardır: Kerîm, istenilmesini beklemeden sorgusuz sualsiz bağışlar, ihsanda bulunur. Oysa sahî/cömert, kendisinden istenildiğinde verir. Bu açıklamadan Allah'ın niçin sahî ismiyle tesmiye edilmediği anlaşılmış oldu. Kimileri ise Kerîm'in güzelliği çokça ihsan eden anlamına geldiğini ileri sürmüştür.

Mevsuatu Lehu'l-Esmâu'l-Husnâ'da kaydedildiğine göre Kuşeyrî, Kerîm isminin birçok anlamı olduğunu nakletmiştir. Cubeyz, vesileyle ihtiyaç duymayana Kerîm denir, der. Hâris

1- Alak, 96:3.

2- Neml, 27:40.

Muhâsibî'ye göre Kerîm, bağışta bulunurken çekinmeyen, kaçınmayan veya bağışta bulunmaya asla doymayan anlamına gelir. Ebû Ali Dakkâk ise şöyle der: "Kerîm isyanı, günahı, mutlak asiliği bağışlayana denir." Başka bir sözünde ise, kulunun hacetini gidermeyi başkasının üstlenmesini sevmediği için Allah'a Kerîm denilmiştir, der.

Bazıları Kerîm'in recâ (umut edenlerin ümidi) ve başkalarını asla ümitsizliğe düşürmeyen anlamına geldiği görüşündedir. Kimileri ise kendisine tevessülde bulunanları zayi etmeyen, geri çevirmeyen anlamına geldiği kanaatindedir. Kerîm'in, özür dileyenlerin özrünü kabul eden anlamına geldiği de söylenmiştir.

Kimileriye kerîm sözcüğünü zatı, sıfatları ve fiilleri açısından güzel olana atfederler. Zira bağış çok, ihsanı devamlı ve keremi geniştir. Aynı şekilde bu şerif ismi, kendisinden bir ricada bulunulmaksızın bağışta bulunan kimseye ve ayrıca, beğenilene ulaşmak için cevabı ilham edene nispet etmişlerdir.¹

İsmin anlamına dair söylenen diğer tanımların tamamı kemallerden bir kemale delalet etmektedir. Bu açıdan ismin Allah'a nispeti uygun düşmektedir.

Ekrem, ism-i tafdildir. Kerameti, büyüklüğü bir şekilde melek, insan vb. kabilden varlıklar için ispat eder. Bütün varlıklar Allah'ın yaratığı olduğundan, onlarda bulunan kemaller mutlak surette Mu'tî'nin/Veren'in kemalinin göstergesi olmaktadır. Buna göre Allah dışındaki varlıkların kerameti zatî değil, arızîdir.

26. Erhamu'r-Rahimîn:

*Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhametlilerin en merhametlisidir.*²

1- Ahmed Şerbatî, *Mevsuatu Lehu'l-Esmâu'l-Husnâ*, c.1, 233.

2- Yûsuf, 12:64.

Erhamu'r-Rahimîn Allah'ın güzel isimlerinden bir diğeri ismidir. İlahî kemallerden bir kemale delalet eder. Rahmet, rahmet edilene yönelik ihsanı beraberinde getiren bir tür duygulanım, teessürdür. Kimi zaman rahmet sözcüğü ihsan söz konusu olmaksızın yalnızca duygulanımı ifade etmek için kullanılır. Kimi zaman ise yalnızca ihsanı ifade etmede tek başına kullanılır; "Allah filancaya rahmet etsin" sözünde olduğu gibi. Duygulanım rahmet edenin zaafını ve eksikliğini gösterdiğinden bu sözcük Allah hakkında kullanıldığında sadece ihsan anlamı taşır. Nitekim Allah Teâlâ salt müessirdir; asla bir varlıktan veya bir sahneden dolayı müteessir olmaz.

Erham sözcüğü, râhim veya rahîm sözcüklerinin mübalağa kipidir. Rahîm sözcüğünün çoğulu ruhemâ'dır. Allah katından olunca rahmet ihsandır. Kimi zaman ilahî rahmete vesile olan bir şeye -sözgelimi kitap veya elçi gibi- ve yine rahmetten kaynaklanan nimete de rahmet denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de farklı ayetlerde bu isim zikredilmiştir. Aşağıdaki ayetleri örnek olarak zikredebiliriz:

(Musa,) Rabbim beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine kabul et; zira sen merhametlilerin en merhametlisisin, dedi.¹

Yakup dedi ki: Daha önce kardeşi (Yûsuf) hakkında size ne kadar güvendiysen, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhametlilerin en merhametlisidir.²

Yine şöyle buyurur: "Eyyub'u da (an). Hani Rabbine: 'Basına bu dert geldi. Seni merhametlilerin en merhametlisisin.' diye niyaz etmişti."³

1- A'râf, 7:151.

2- Yûsuf, 12:64.

3- Enbiyâ, 21:83.

27. Esreu'l-Hâsibîn:

Hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en serisidir.¹

Allah'ın güzel isimlerinden biri olan Esreu'l-Hâsibîn Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde geçer ve hesap görenlerin en serisi anlamına gelir. Zikrolunan ayetin baş kısmı şöyledir: *"Niha-yet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler. Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en serisidir."*

"Esre" sözcüğü Kur'ân'da Allah'ın tuzak kuranların tuzaklarına karşı daha süratli olması anlamında da kullanılmıştır: *"De ki: Allah'ın tuzağı daha süratlidir. Şüphesiz elçilerimiz kurduğumuz tuzakları yazıyorlar."*²

28-29. Evvel ve Ahir:

O, evveldir, ahirdir, zâhirdir, bâtıdır. O, her şeyi bilendir.³

Kur'ân-ı Kerîm'de evvel sözcüğü muhtelif biçimleriyle altmış iki defa tekrarlanmış, Allah için bir sıfat olmuştur. O evveldir; yani farz olunan her şeyden önce Yüce Allah vardır. O, ahirdir; yani son olarak farz olunan her şeyden sonra Allah var olacaktır. Kimileri, Allah her şeyden önce olduğu için Evvel, her şeyin yok oluşundan sonra var olacağı içinse Ahir'dir, demişler; kimileri ise Evvel'in, başlangıçsız, Ahir'in ise sonsuz anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Evvel'dir; yani ezeldir. Ahir'dir; yani ebedidir. Lem-yezel/ezeli olan ve lâ-yezal/zail olmayandır. Allah'ın evvelliği ve ahirliği mutlak olup hiçbir surette göreceli değildir.

1- En'âm, 6:62.

2- Yûnus, 10:21.

3- Hadîd, 57:3.

Burada konuyla bağlantısı açısından Masumlar'dan (hepsine selâm olsun) naklolunan iki rivayete yer vermemiz uygun olacaktır:

Ebî Yafûr'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sâdık'a (a.s) Allah'ın "*O, evveldir, ahirdir.*" ayeti hakkında sordum. Evvel'in ne demek olduğunu anladık, siz bize Ahir'i tefsir buyurunuz, dedim. İmam Cafer Sâdık şöyle buyurdu: "Âlemlerin Rabbinden başka her şey yok olucudur ve değişim ve dönüşüm kabul eder. Ya yokluk ve dönüşüm dışarıdan ona yol bulur veya rengi, şekli, durumu değişip çokluktan azlığa, azlıktan çokluğa evrilir. Tek bir hâl üzere kalan ancak O'dur. O, her şeyden önce var olan Evvel, her zaman var olacak olan Ahir'dir. Bazen et ve kan, bazen çürüyüp yumuşayan kemik hâline gelen insana veya kimi zaman taze, kimi zaman kuru olan hurmaya çeşitli isim ve sıfatlar izafe edilir. Hâlbuki Allah Teâlâ hakkında böyle bir şey düşünülemez, bu durum O'nun açısından aykırıdır."¹

Merhum Kuleynî'nin ve Merhum Şeyh Sadûk'un naklettikleri bir diğer hadîste Evvel'in ve Ahir'in anlamı açıklanmıştır. İbn Ebî Umeyr yoluyla Meymunu'l-Ban adında birinden nakledilen hadîs şöyledir:

İmam Cafer Sâdık'a (a.s) "*O, evveldir, ahirdir.*" ayeti hakkında soruldu. İmam şöyle buyurdu: "O, kendisinden önce bir evvel bulunmayan Evvel'dir; hiçbir başlangıç O'nu öncelememiştir. Yaratıkların sıfatlarından olan son kategorisinde değerlendirilemeyecek Ahir'dir. Allah Teâlâ Kadîm, Evvel ve Ahir'dir. Başlangıcı ve sonu olmaksızın her zaman var olmuştur ve her zaman var olacaktır; sonradanlık O'na arız olmaz. Bir hâlden bir hâle evrilmez. Her şeyin Hâlık'ıdır."²

1- Şeyh Sadûk, *et-Tevhid*, 47. Bab, Hadîs: 2, s.314.

2- Şeyh Sadûk, *et-Tevhid*, 47. Bab, Hadîs: 1 ve 6.

Merhum Feyz-i Kâşânî bu isimle ilgili olarak şöyle yazar:

Varlık düzenini göz önüne aldığında, varlık hiyerarşisini incelediğinde Allah'ın varlıklar arasında Evvel olduğunu anlarsın. Zira bütün varlıklar, var oluşlarını gerçekleştirmek için O'ndan varlık bulmuşlardır. Allah, bizatihî var olmuştur; başka bir varlıktan var olmamıştır. Seyr ü süluk düzenine ve sâliklerin menzil mertebelerine dikkat edersen O'nun Ahir olduğunu müşahede edersin. Zira O, âriflerin likasına erdikleri son merhalededir. Her marifet O'nun marifetinden önce hâsıl olan her marifet, Hakk'ın tanınması için bir merdiven görevi görür. Son menzil marifetullah'tır.¹

30. Fâliku'l-Habbi ve'n-Nevâ:

*Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır.*²

Esmâ-i hüsnanın cüzî ve fiilî isimlerinden olan Fâliku'l-Habbi ve'n-Nevâ ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Allah, kudreti, hikmeti ve ilmiyle çatlayıp açtıktan sonra kullarına rızık olsunlar diye tohumları çatlatır; insan gibi bir canlıyı öldürür, nutfe gibi bir ölüyü canlandırır.

31. Fâliku'l-İsbâh:

*O, sabahı yaran (aydınlatan). O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, aziz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen Fâliku'l-İsbâh ismi, sabahı aydınlatan anlamına gelir. Felk sözcüğünden türeyen fâlik sözcüğü bir şeyi bir şeyden ayıran anlamına gelir. Allah,

1- Feyz Kâşânî, *İlmu'l-Yakîn*, c.1, s.204.

2- En'âm, 6:95.

3- En'âm, 6:96.

yaratış nuruyla varlıkları yokluk karanlığından ayırdığı için bu isimle tesmiye olunmuştur.

32. Fâtır:

Peygamberleri dedi ki: "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?"¹

Fâtır ismi Kur'ân-ı Kerîm'de altı defa geçer ve yaratan, bölen, yeri ve göğü yayan anlamlarına gelir. Varlıkları yokluktan varlık diyarına çıkardığı; yokluğun karanlık perdesini yok ettiği ve her mahlûka istihkakı ölçüsünce varlık elbisesi giydirdiği için Allah Fâtır ismiyle tesmiye olunur. Râğıb Müfredât'ında fatr sözcüğüyle ilgili olarak şunları yazar:

Allah halkı fatr etti sözünden maksat Allah'ın yaratıkları icat ve ibda ettiği'dir.

Fâtır isminde gizlenen incelik, kulun Fâtır olan Allah ile fitrî bir ilişkisi olduğu inancıdır. Şöyle ki eğer insan aslî fitratını kaybetmez, bozuk ortamın ve hatalı eğitimin etkisinde kalmaz ise gönülden Rabbine yönelecektir. Nitekim şirk, putperestlik, sapkınlık eğilimi ve dinsizlik fitratın bozulmasının sonucudur. İmam Cafer Sâdık (a.s) şöyle buyurur:

Bütün insanlar fitrat üzerine doğar. Daha sonra ana-babası onu Yahudi veya Hıristiyan yapar.²

33. Fettâh:

De ki: Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O, en adil hüküm veren, (her şeyi) hakkıyla bilendir.³

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen Fettâh ismi işlerin önünü açan, hakemlik eden anlamına gelir. Feth, sorunu or-

1- İbrahim, 14:10.

2- Bihâru'l-Envâr, c.2, s.67.

3- Sebe, 34:26.

tadan kaldıran anlamına gelir. İki türlüdür: Kapıyı açmakta olduğu gibi göz ile hâsıl olan feth ve birisinin derdini kederini gidermekteki gibi basiret yoluyla hâsıl olan feth. Basiret yoluyla feth de iki türlüdür: Dünyevî dert ve kederin fethi veya ilmî, manevî dert ve sıkıntının fethi. Buna göre Yüce Allah her açıdan sorunları gideren, sorunlar yumağının düğümünü çözendir.

Allah Fettâh'tır; çünkü rızık ve rahmet kapılarını kullarına açar ve her bir sıfat tecellisiyle sorunları çözer, örtülü kapıları ve kapalı yolları kullarına açar. Fettâhın başka bir anlamı daha olduğu zikredilmiştir. Bu tanıma göre fettâh, kullar arasında hükmeden demektir ki yukarıda zikrolunan ayetin ilk bölümünde (sonra aramızda hak ile hükmedecektir/*yeftehu beynenâ bi'l-hakki*) bu anlam kastedilmiştir.

34. Gaffâr:

Şu da muhakkak ki ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda giden kimseyi bağışlarım.¹

Gaffâr ismi Kur'ân-ı Kerîm'de beş defa geçer. Kulların günahlarını çokça bağışlayan anlamına gelir. Allah'ın mağfireti, asilerin günahlarını örtmek ve bağışlamak şeklinde tezahür eder. Allah, Gaffâr'dır; güzel ameli aşikâr eder, çirkinlikleri dünyada örtüp ahirette bağışlar. Kimileri, Gaffâr günahları her zaman için affeden; dünyada örten, ahirette azapla karşılık vermeyen demektir, demişlerdir.

Gufuran ve mağfiret sözcüklerinden üç sözcük türemiştir: Gâfir, gafûr ve gaffâr. Her üç sözcük de Kur'ân'da geçer. Diğer taraftan gafûr sözcüğünün anlamı gâfir sözcüğünden daha geniş; gaffâr sözcüğü ise gafûr sözcüğünden daha belîğdir.

1- Tâ-Hâ, 20:82.

35. Gâfiru'z-Zenb:

O, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı çetin, lütuf sahibi Allah'tandır ki. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, dönüş ancak O'nadır.¹

Günahları affeden anlamına gelen Gâfiru'z-Zenb ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Allah'ın gufranının, mağfiretinin anlamı kulu azaptan masun kılması, korumasıdır. O, kulunu cehennem azabından kurtarmak için günahları affeder; zira kulların O'ndan başka sığınakları yoktur. Allah şöyle buyurur: "*Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!*"²

36. Gafûr:

Umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, bağışlayıcıdır.³

Kur'ân-ı Kerîm'de doksan defa zikrolunan Gafûr ismi çok bağışlayıcı, çirkinlikleri örtüp affeden anlamına gelir. Yüce Allah Gafûr'dur; zira günahkârların çirkin amellerini, günahkâr kul gizlediği müddetçe gizletip örter, deşifre etmez, kimseyi o günahlardan haberdar etmez.

37. Gâlib:

Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur.⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunan Gâlib ismi, galebe sözcüğünden türemiştir ve üstün gelen anlamına gelir. Yüce Galib'dir; yani her şeye kadir ve her şey üzerinde üstündür.

1- Mümin, 40:3.

2- Âl-i İmrân, 3:135.

3- Nisâ, 4:99.

4- Âl-i İmrân, 3:16.

38. Ganî:

*Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Zengin ve övülmeğe layık olan ancak O'dur.*¹

Esmâ-i hüsnadan bir isim olan Ganî ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on altı defa tekrarlanır. Ganî, her durumda hiçbir şeye ve hiç kimseye ihtiyaç duymayan demektir. Allah Ganî'dir; yani zatında ve sıfatında ilgi ve bağıntının hiçbir türüne yer yoktur. O hâlde gayrisine bağılı olan kimse muhtaçtır. Mübarek Ganî isminin iki anlamı daha olduğu kaydedilmiştir: Hiçbir şeye ihtiyaç duymayan; her şeyden müstağni olan; herkesin kendisine ihtiyaç duyduğu ve her zaman kullarından müstağni olan aynı zamanda kullarını zenginlik sofrasından faydaladıran.

39. Habîr:

*Allah yapmakta olduklarınızı bilir.*²

Habîr ismi Kur'ân-ı Kerîm'de kırk iki kez tekrarlanır. Râğıb İsfahanî habîr sözcüğünün üç anlamı olduğunu yazar: "Kulların amellerini bilen; işlerin gizli yönlerini, batınını bilen ve haber veren."³ Merhum Feyz Kâşânî Habîr ismini şöyle tanımlar:

Habîr eşyanın gizli bilgisine dair haberler kendisinden gizli olmayandır. Mülk ve melekût âleminde olan her şeyin, zerrelere hareket ve sükûnunun, her bir nefsin ıstırap ve itminanının haberi Allah'ın katındadır. Bu şekliyle habîr, alîm, çok bilen anlamına gelir. Fakat ilim varlıkların gizli yönlerine, batınlarına yönelik olur ise bu durumda ona hıbre adı verilir ve bu özelliğe sahip olana habîr denir.⁴

1- Fâtır, 35:15.

2- Bakara, 2:234.

3- Müfredât, Rağıb İsfahanî, s.142.

4- Feyz Kâşânî, *İlmu'l-Yakîn*.

Kur'ân'da habîr isminin daha ziyade insanların amellerinden dolayı hesaba çekilmeleri bağlamında kullanıldığını; Allah'ın gizlenenleri bildiği ve dikkatle kullarını hesaba çekeceği anlamına geldiğini hatırlatalım.

40. Hâdî:

Hidayet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de on defa tekrarlanan Hâdî mübarek ismi hidayet eden anlamına gelir. Hidayet iki türlüdür: Genel hidayet ve özel hidayet.

Genel hidayet ister akıl sahibi olsun, ister olmasın bütün varlıklar için geçerlidir. Genel hidayet de iki kısma ayrılır: Tekvînî genel hidayet ve teşrîî genel hidayet. İlkinden maksat Allah'ın eşyayı yaratıp onları varoluş amaçları açısından hidayete ulaştırdığıdır. İkincisinden maksat ise akıl ve idrak sahibi varlıkları kapsayan hidayettir. Söz gelimi nebîler, semavî kitaplar, Masum Ehlîbeyt İmamları, rabbanî âlimler ve gerçek muallimler bu türdendir.

Özel hidayet ise tekvînî genel hidayet ile teşrîî hidayetten faydalanan gruba mahsustur. Aslında, bu insanlar kendi istekleriyle ilahî hidayetleri kabul ettiklerinden Allah onları özel inayetinin kapsamına almıştır.

41. Hafîyy:

(İbrahim:) Selam sana dedi, Rabbinden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütüfkârdır.²

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen Hafîyy ismi sözlükte lütüfkâr, şefkatli anlamına gelir. Her şeyi bilmesi, lütuf sahibi olması ve tüm varlıklara karşı şefkatli olmasından dolayı Allah bu isimle tesmiye edilmiştir.

1- Furkân, 25:31.

2- Meryem, 19:47.

Bilindiği kadarıyla bu iki anlam da Kur'ân'da kullanılmıştır. Sözcük şu ayette ilim anlamına gelmektedir: "Sanki sen onu biliyor muşsun gibi sana onu (kıyameti) soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır."¹

Sözcüğün lütuf ve şefkat anlamında kullanıldığı ayet ise şudur: "*Çünkü O bana karşı çok lütuflûdur.*"² Allah Hafîz'dir; zira kullarının işlerine ihtimam gösterir, onların tüm hâllerine vâkıftır.

42. Hafîz:

*Rabbın gerçekten her şeyi koruyan, bilendir.*³

Hafîz, Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçer (diğerleri için bk. Hûd, 11:57; Şûrâ, 42:6). Hâfız sözcüğünün mübalağa kipi olan hafîz sözcüğü Yüce Allah'ın bütün varlıklara yönelik yetkin koruyuculuğuna işaret eder. Allah, yeryüzünde ve gökyüzünde olan her şeyin koruyucusudur.

Hıfz, kimi zaman sehiv/yanılma ve nisyan/unutmanın karşıt anlamlısı olarak kullanılır. Allah'ın eşyayı hafîz olması ile kastedilen O'nun eşyanın tamamını bilmesidir. Hıfz bazen kaybetmenin karşıt anlamında koruma anlamına gelir. Bu durumda hafîz, zatı, bütün sıfat ve kemaliyle bir şeyi yok olmaksızın koruyan anlamına gelir.

Allah'ın hafîz olmasıyla O'nun gökleri ve yeri koruduğunun kastedildiği, ayrıca sözcüğün, O'nun her durumda kullarını koruyup gözettiği anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu mübarek isim hakkında zikrolunan tanımlar şu şekilde özetlenebilir: Her şeyi koruyan; bütün her şeyi bilen; ilminde değişim ve zeval olmayan; gökleri ve yeri ihata edip koru-

1- A'râf, 7:187.

2- Meryem, 19:47.

3- Sebe, 34:21.

yan; tüm varlık mertebelerini ve kâinat menzillerini hıfzeden. Allah hafîzdir; zira melekleri insanları bela ve afetlerden korumaları için yaratmıştır. Kur'ân'ı değişim ve dönüşümden, insanları ise şeytanlardan korur.

43. Hakîm:

Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler.¹

Allah'ın güzel isimlerinden olan Hakîm ismi Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde doksan defa tekrarlanır.² Hikmetin birçok anlamı olduğu söylenmiştir. Sözgelimi, din bilgisi, bilgi eylem bütünlüğü, Allah bilgisi, anlayış ve bilinç, Allah'ın karşısında huzu ve huşu, bilgide derinleşmek ve yoğunlaşmak ve çok faydalı bilgi bunlardan bazılarıdır. Gö-nül ehlerinden bazıları hikmeti, içsel aydınlanmayla dış dün-yayı kendi varlığında görebilme mertebesine ermek, şeklin-de tanımlamışlardır. Râğıb İsfahanî, "Hikmet" maddesinde şöyle yazar:

Hikmet, ilim ve akıl yoluyla Hakk'a ulaşmaktır.

Ve şöyle devam eder:

Hakîm olan Allah'ın sıfatlarından olan hikmet, O'nun varlıklara yönelik ilmî ihatasına, onları sonsuz kudretiyle yaratmasına ve sağlamlaştırmasına işaret eder. İnsana nasip olan hikmet ise varlık ve doğru, sâlih amel bilgisidir.

Allah'a Hakîm denilmesinin nedeni şudur: Eşyanın hilkatini sağlamlaştırmış, tedbiriyle kuvvetlendirmiştir. O hâlde Yüce Allah hakkında hikmet, eşyayı en güzel surette yaratması anlamına gelir.

1- Bakara, 2:32.

2- bk. el-Mucemu'l-Mufehres Li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm.

Hikmetin en yüce bilinenleri, malumatı en yüce bilgiyle tanımak olduğu da söylenmiştir. Bu tanıma göre Hakîm, Alîm anlamına gelmektedir.

Allah'a Hakîm denilmesinin bir nedeni de bütün ilahî fiillerde bir amacın ve bir hikmetin gizli oluşudur; hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır.

Kimilerine göre Hakîm tedbirinde ihsan eden ve takdirinde lütufkâr olan, kimilerine göre de amacından sapmayan, fiiline itiraz edilemeyen anlamına geldiği de kaydedilmiştir.

44. Hakk:

Hak hükümdar olan Allah, yücedir. Sana O'nun vahyi tamamlanmazdan önce Kur'ân'ı (okumakta) acele etme ve "Rabbim, benim ilmimi artır." de.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de üç yüz otuz üç kez zikrolunan Hak ismi gerçek, doğru ve layık anlamlarına gelir.

Hak, batılın karşıtıdır; varlığın yokluğun karşıtı olması gibi. Kur'ân'da, Kur'ân'a, adalete, İslâm'a ve sadakate hak sözcüğü nispet edilir. Allah, mutlak gerçek, bizatihî haktır; diğer varlıklar O'nun varlığıyla hakikat bulur. O, ibadete layıktır. Daima sabittir; zeval kabul etmeyendir. Varlığı ezeli ve ebedî olarak tahakkuk eder; kendiliğinden var olan zorunlu varlıktır. O'nun varlığı olmadan hiçbir varlık, varlık bulmaz. Değişim kabul etmeyen sabittir. Hakkı izhar eden, eşyayı icat edendir.

45. Hâlik:

De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulmaz güç sahibidir.²

1- Tâ-Hâ, 20:114.

2- Ra'd, 13:16.

Hâlik ismi Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz yerde geçer. Sözlük anlamı itibariyle takdir anlamına gelen halk sözcüğü bazı yerlerde yaratma ve icat anlamında da kullanılmıştır. Sözelimi "Göklerin ve yerin yaratıcısıdır."¹ ayetinde yoktan var etme; "İnsanı bir damla sudan yarattı."² ayetinde ise bir şeyi başka bir şeyden yaratma anlamında kullanılmıştır.

46. Halîm:

*Şunu iyi bilin ki Allah gafûrdur, halîmdir.*³

Esmâ-i hüsnadan olan Halîm ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on bir defa zikrolunur. Râğıb İsfahanî "hilm"i şu şekilde tanımlar:

Hilm, otokontrol ve öfke patlamasını önlemektir.

Başka bir deyişle halîm, her işi acele etmeden yerli yerinde yapan demektir. İntikam alırken güçlü olduğu hâlde kendisini kontrol edebilir. Azaba müstahak olan kulunu cezalandırmayı ertelediğinden dolayı Allah'a Halîm denilir. Hilmi şu şekilde tanımlamışlardır: İntikam almakta acele etmeyen; günahları örtüp bağışlayan; dostluğunu koruyup ahdine vefa gösteren; vaadini yerine getiren; isyan edenin itaatsizliğine karşı yumuşak davranan; emri altındakilerin hatasını affeden; ayıpları örten; kulların günahlarından dolayı nimetlerini esirgemeyen; cezalandırmada ve kınamada acele etmeyen; hataları görmezden gelip kötülükleri bağışlayan.

47. Hallâk:

*Şüphesiz Rabbin hakkıyla yaratan pek iyi bilendir.*⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçen (diğeri için bk. Yâsîn, 36:81) Hallâk ismi hâlik sözcüğünün mübalağa kipidir. Çok

1- Bakara, 2:117.

2- Nahl, 16:4.

3- Bakara, 2:235.

4- Hicr, 15:86.

fazla yaratan anlamına gelen sözcük Allah'ın yaratmadaki sürekliliğine; özellikle de nesnenin tözsel değişimini ve maddî varlıkların zahirî ve batınî hareketini kanıtlayan tözsel hareket (*hareket-i cevheriye*) ilkesine delalet eder. Buna göre âlemdeki varlıklar her an yeni bir yaratılışı talep etmekte, her an Yaratıcı'ya ve Hareket Ettirici'ye (*Muharrrik*) ihtiyaç duymaktadırlar.

48. Hamîd:

*Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Hakikaten Allah, yalnız o zengindir, övgüye değerdir.*¹

Hamîd ismi Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinden on altı defa geçer. Hamd kökünden türeyen bu sözcüğün karşıt anlamlısı zemm'dir.

Allah daima kendisine hamd ve senada bulunduğu; kendisini hakıyla yalnızca kendisi övebileceğinden bu isim O'na nispet edilmiştir. Sözcük, "feîl" babının fail/özne anlamına geldiği varsayıldığında zikrolunan anlama gelir. Ancak "feîl" babının mefûl/tümleç anlamına geldiği varsayılırsa sözcüğün anlamı, kendisi vesilesiyle hamedilen veya kulları tarafından hamedilip övülen anlamına gelir.

Allah, hamde ve senaya müstahak olduğundan bu isim O'na nispet edilmiştir, denilmiştir. Allah, kendisini azametine yaraşır şekilde hakıyla ancak kendisi hamdettiğinden ötürü Hamîd ismiyle isimlendirilmiştir, diyenler olduğu gibi kullarına kendisini hamdetme, övmeye muvaffak kılıp kullarını çirkinliklerden uzaklaştırdığı için O'na Hamîd denilmiştir, diyenler de vardır. Yine kendisini övdüğünden, kendisi ve kulları aracılığıyla övüldüğünden dolayı Allah'a Hamîd denilir, diyenler de vardır.

1- Hac, 22:64.

49. Hasîb:

*O peygamberler ki Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah yeter.*¹

Hasîb ismi Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde (diğerleri için bk. Nisâ, 4:6, 86) geçer. Hasîb isminin üç anlamı olduğu söylenmiştir ki her üçüne Kur'ân'da rastlanılır:

– Kifayet eden: "Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah kifayet eder."²

– Hesap gören: "Hesap görücü olarak Allah yeter."³

– Her şeyi hesap edip bilen, âlim: "Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını arayandır."⁴

Hasîb isminin başka anlamları olduğu da söylenmiştir. Ezcümle hasîb, fazlıyla inayet eden; nimetleriyle afetleri ortadan kaldırandır; istekleri yerine getiren; nefsi yücelmesi için hazırlayan; fazlı ve inayetiyle ümitsizliği yok eden anlamlarına gelir.

50. Hayr:

*Allah ('ın lütfu ve mağfireti) en hayırlı ve en süreklî olandır.*⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de yüz yetmiş altı defa tekrarlanan Hayr ismi altı yerde Allah için tekil sıfat olarak kullanılmıştır. Mutlak hayır olduğundan, kendisinden hiçbir şer sadır olmadığından dolayı Allah bu isimle tesmiye olunur.

Hayır sözcüğü, seçkinlik ve iyilik anlamlarına da gelir. Sözelimi rivayette, Hz. Muhammed'in (s.a.a) "Allah'ın in-

1- Ahzâb, 33:39.

2- Enfâl, 8:64.

3- Ahzâb, 33:39.

4- Nisâ, 4:86.

5- Tâ-Hâ, 20:73.

sanlar arasından seçtiği kul (*hıyaretullah min halkihi*)" olduğu belirtilmiştir. Râğıb *Müferdât*'ında "Hayır; herkesin rağbet ettiği akıl, fazilet, adalet ve her türden faydalı şeylerdir; hayrın zıddı şerdir." diye yazar.

51. Hayru'l-Fâsılîn:

*Hüküm ancak Allah'ındır. O hakkı anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır.*¹

Fasl sözlükte bir şeyi bir şeyden ayırmak anlamına gelir. Kıyamet günü, doğru yol üzere olanlar ile batıl yol üzere olanlar birbirlerinden ayrılacaklarından Fasl Günü olarak isimlendirilmiştir. Doğruyu yanlıştan ayırdığı için Allah Hayru'l-Fâsılîn ismiyle tesmiye edilmiştir. Faslın bir diğer anlamı husumeti ve ihtilafı ayırandır. Allah Kıyamet Günü'nde son yargılamayı yapıp nihai hükmü vereceğinden bu isimle isimlendirilmiştir.

52. Hayru'l-Fâtihîn:

*Sen fethedenlerin en hayırlısıdır.*²

Kur'ân'da bir kez geçen bu isim fetih verenlerin en hayırlısı ve hüküm verenlerin en iyisi anlamına gelir.

53. Hayru'l-Gâfirîn:

*Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en hayırlısıdır.*³

Bu mübarek isim Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Gafr ve gufrân örtme anlamına gelir. Allah'a Gâfir veya Gaffâr isimlerinin nispet edilmesinin nedeni günahları örtüp rahmetiyle insanları affedip bağışlamasıdır.

1- En'âm, 6:57.

2- A'râf, 7:89.

3- A'râf, 7:155.

54. Hayru'l-Hâkimîn:

Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin. O hâkimlerin en hayırlısıdır.¹

Hayru'l-Hâkimîn ismi Kur'ân-ı Kerîm'de üç kez geçer (diğerleri için bk. Yûnus, 10:109; Yûsuf, 12:80). Allah yargılayanların en hayırlısı ve hüküm verenlerin en iyisi olduğundan dolayı bu isimle tesmiye olunmuştur.

55. Hayru'l-Mâkirîn:

Tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır.²

Hayru'l-Mâkirîn ismi Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa geçer. Mekr, sözlükte hile, çare ve planlı her tür iş anlamına gelir. Mekr ikiye ayrılır: Güzel bir fiil ile yapılan beğenilen mekr ve kötü bir fiil ile gerçekleştirilen kınanmış, zemmedilmiş mekr. İnsanın hilesini azap ve karşılık olarak kendisine çevirdiğinden dolayı Allah'a Hayru'l-Mâkirîn denildiği söylenmiştir.

56. Hayru'l-Munzilîn:

Ve de ki: Rabbim! Beni bereketli bir yere indir. Sen, (yükleri hayır ve mutluluk menziline) iskân edenlerin en hayırlısısın.³

Hayru'l-Munzilîn ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde Allah'ı niteleyen bir sıfat olarak geçer ve bereketi indirenin en hayırlısı anlamına gelir. Ayrıca Allah, saadet menziline iskân edenlerin en hayırlısıdır.

57. Hayru'l-Vârisîn:

Sen vârislerin en hayırlısısın.⁴

1- A'râf, 7:87.

2- Âl-i İmrân, 3:54.

3- Mü'minûn, 23:29.

4- Enbiyâ, 21:89.

Allah'ın güzel isimlerinden olan bu mübarek isim Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Vâris sözcüğü, Allah'ın her şeyin fenasından sonra baki kalması anlamına gelir. Ayrıca Allah'ın fani olmalarından sonra bütün varlıkların vârisi olduğu da söylenmiştir. O hâlde en iyi vâris, daha doğru bir ifadeyle varlıkların helak ve fenasından sonra baki kalacak olan tek vâris Yüce Allah'tır.

58. Hayru'n-Nâsırîn:

*Oysa sizin mevlanız Allah'tır ve O, yardımcılarının en hayırlısıdır.*¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen bu isim en hayırlı yardım edici anlamına gelir. Allah, müminlerin mevlası, ulusu ve efendisidir. Bu yüzden müminler Hak dışında birinden yardım istememelidirler; zira O, yardımcılarının en hayırlısıdır.

59. Hayru'r-Râhimîn:

*Rabbimiz! Biz iman ettik; öyle ise bizi affet; bize acı! Sen merhametlilerin en hayırlısısın.*²

Hayru'r-Râhimîn Kur'ân-ı Kerîm'de iki kez zikrolunur (diğeri için bk. Mü'minûn, 23:118). Allah'ın rahmeti ihsan anlamına gelir ki bu rahmet bazen umumi, bazen hususidir; belli koşullara bağlıdır. Allah bağışlayanların en hayırlısıdır.

60. Hayru'r-Râzıkîn:

*Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofraya indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir ayet olsun. Bizi rızıklandır; zaten sen, rızık verenlerin en hayırlısısın.*³

1- Âl-i İmrân, 3:150.

2- Mü'minûn, 23:109.

3- Mâide, 5:114.

Hayru'r-Râzıkîn ismi Kur'ân-ı Kerîm'de beş kez zikrolunur. Rızık bazen dünyevî ve uhrevî bağış anlamına, bazen de insanın nasibi olan şey anlamına gelir.

Allah, dünyevî ve uhrevî rızık verdiğinden dolayı Hayru'r-Râzıkîn'dir. Rızıkı insana nasip eden; insanı rızktan faydalanmaya muvaffak kılan O'dur. Merhum Allâme Tâbâtâbâi "Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."¹ ayetini tefsir ederken ayette geçen hayr sözcüğünü ism-i tafdil olarak yorumlamış, sözcüğün rızık verenin yalnızca Allah olduğunu vurguladığını yazmıştır. Bu yoruma göre ayet, Allah'ın başkaları gibi rızık verdiği; ancak O'nun diğer rızık vericilerden daha hayırlı olduğu anlamına gelmemekte; rızık verenin ancak ve ancak O olduğu belirtilmektedir.

61. Hayy:

*O daima diridir; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O hâlde dinde ihlâslı kişiler olarak O'na dua edin.*²

Allah'ın güzel isimlerinden olan Hayy ismi Kur'ân-ı Kerîm'de beş defa tekrarlanır. Hayat, Allah'ın zat isimlerindedir. Allah'ın hayat ismi, ezelden ebede kadar bizatihî bâki olması anlamına gelir. O'nun hayatı mutlakdır; Allah dışındaki varlıkların hayatı zatî değildir, Allah'ın inayetiyle hayatı O'ndan almışlardır. Zikrolunan hayat tanımları şu şekildedir:

- Ebedî hayatla muttasıf olan; öncesi ve sonu olmayan.
- Ölümsüz olan; dolayısıyla ölümlü için hay sıfatı kullanılmaz. Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (s.a.a) hitaben şöyle buyrulur: "Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler."³
- Hayatı daimî olan; mutlak beka sahibi olan, öncesinde kendisi için yokluk (adem), sonrasında ise fena düşünülemeyen.

1- Cuma, 62:11.

2- Mü'min, 40:65.

3- Zümer, 39:30.

– Ezelden ebede kadar baki kalacak olan zorunlu varlık.

Hâce Abdullah Ensarî hayy sözcüğünü şu şekilde şerh eder:

Mutlak kâmil hay, bütün mahlûkatın idrakini kendi idrakinin egemenliği altına alan; bütün varlıkların kendi fiiliyle hareket ettikleri varlıktır. Öyle ki hiçbir şey O'nun ilminin şuasının dışında, hiçbir fiil O'nun fiilinin egemenliğinin dışında değildir. Bütün bu özellikler Allah'a özgüdür. O hâlde Mutlak Hay O'dur, Bâkî Hay da ancak ve ancak O'dur.¹

Bu mübarek isim Ahd Duası'nda defalarca tekrar edilmiştir:

Kerim ismin hürmetine, her şeyi nurlandıran yüzünün nuru ve kadim mülkünün hürmetine senden istiyorum. Ey diri, ey kayyum! Göklerin ve yerin kendisiyle ışıklandığı ismin hürmetine, öncekilerle sonrakilerin kendisiyle ıslah olduğu isminin hakkı için senden istiyorum. Ey her diriden önce diri. Ey her diriden sonra diri. Ey hiçbir diri olmadığı zaman diri olan. Ey ölüleri dirilten. Ey dirileri öldüren. Ey kendisinden başka ilâh olmayan diri!

62. İlah:

İlâhınız bir tek ilahtır. Öyle ise O'na teslim olun. (Ey Resul!)

O ihlâslı ve mütevazı insanları (ebedî mutlulukla) müjdele!²

Allah'ın güzel isimlerinden biri olan İlah ismi Kur'ân-ı Kerîm'de defalarca zikredilmiştir. Allah, her şeyin mabudu olduğundan O'na İlah denilmektedir. İlah, melûh yani mabut anlamına gelir. Ancak kulluğa layık olan ve tüm varlıkların mabudu olabilecek olan Allah'ın mukaddes zatıdır. Zira O, tüm varlıkların yaratıcısıdır.

1- Keşfu'l-Esrâr ve Vadetu'l-Ebrâr.

2- Hac, 22:34.

63. Kâbilu't-Tevb:

O, günahı bağışlayan, tevbe kabul eden, azabı çetin, lütuf sahibi Allah'tandır ki. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, dönüş ancak O'nadır.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen Kâbilu't-Tevb ismi tövbeyi kabul eden demektir. Kulun tövbesi, Allah'a, salim fitratta dönüş, geçmişten pişmanlık duyup yitirdiğini elde etme çabasıdır. Allah'ın tövbesi ise kula dönme muvaffakiyeti verip kulun tövbesini kabul etmesidir. Daha önce de söylendiği üzere kulun tövbesi Allah'ın iki tövbesine bağlıdır.

64. Kadîr:

Gerçekten sen her şeye kadirsin.²

Kadîr ismi Kur'ân-ı Kerîm'de kırk beş defa zikrolunur. Kadîr ismi, benzersiz olan Allah'ın eşyayı icat edip yok etme gücüne sahip olduğu anlamına gelir. O, varlıklar üzerinde tam bir istila ve iktidara sahiptir. Âlemde olan her şey Allah Teâlâ'nın kâmil kudretiyle olur. Râğıb Müfredât'ında kâdir sözcüğünü şöyle anlamlandırır:

Yüce Allah istediği her şeyi yapar. İlahî fiiller hikmet iktizasınca sadır olur; ne az ne çok. Bu nedenle Allah'tan gayrisini bu sıfatla nitelemek doğru olmaz. Allah kendi hakkında "O, dilediğini yapmaya kadirdir." buyurmuştur.³

65. Kâdir:

De ki: Şüphesiz Allah mucize indirmeye kadirdir. Fakat onların çoğu bilmezler.⁴

1- Mümin, 40:3.

2- Âl-i İmrân, 3:26.

3- Râğıb, Müfredât, "Kadr" maddesi, s.409.

4- En'âm, 6:37.

Kâdir ismi Kur'ân-ı Kerîm'de otuz iki defa tekrarlanır. Allah'ın Kâdir olmasından maksat, her durumda her işi yapmaya gücü olması, başkalarının gücünü O'ndan alması, tüm varlıklar üzerinde mutlak tasarrufu bulunmasıdır. Râğîb *Müfredât*'ının "kudret" maddesinde şöyle yazar:

Kudret insana nispet edildiğinde insandaki bazı işleri yapabilme gücüne delalet eder. Ancak Allah bu sıfatla nitelendiğinde aczin her türü O'ndan olumsuzlanmış olur. Velhasıl, her ne kadar kudret sıfatı başka varlıklara nispet edilse de, Allah dışında bir varlığın mutlak kudretle vasıflandırılması imkânsızdır.

Kâdir ismiyle ilgili olarak ayrıca Allah, kimsenin kendisini acze düşüremeyeceği kudret sahibidir, varlık âlemindeki bütün işleri kudreti ve hikmetiyle yönetir, denilmiştir.

66. Kâfi:

Allah kuluna kâfi değil midir?'

Allah'ın güzel isimlerinden olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir yerde zikrolunan Kâfi ismi kifayet eden anlamına gelir.

67. Kakhâr:

*De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.*²

Esmâ-i hüsnadan bir diğeri olan Kakhâr ismi Kur'ân'da altı yerde geçer. Kâhir sözcüğünün mübalağa kipi olan Kakhâr ismi kimsenin karşısında güç yetiremediği, kendisinden intikam alınamayan anlamına gelir. Öyle ki güçlü zâlimler bile O'nun karşısında hor ve hakirdir. Kimileri, Kakhâr, ister istesin ister çekimser kalsın, ister razı olsun ister hoşuna gitmesin

1- Zümer, 39:36.

2- Ra'd, 13:16.

yaratılıştaki amacı gerçekleştendir, demişlerdir. Kakhâr, azap korkusuyla âbitlerin kutsaması, yakınlık nuruyla âriflerin kalpleri, hakikatlerin keşfiyle muhiplerin ruhları üzerinde galip olandır.

Sufî şeyhleri Kakhâr ismi hakkında şöyle derler: "Allah, âbitlerin nefsi üzerinde galip olup onları kendi itaatine alan Kâhir; taliplerin kalpleri üzerinde egemen olup onları kendi müşahede kerem ve lütfüne dost kılan Kakhâr'dır." Yine şöyle derler: "Kâhir, egemenlik makamında kendisine karşı koyana galebe çalan, kimsenin kendisini âciz bırakamadığı Allah'tır."¹

68. Kâhir:

O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.²

Allah'ın güzel isimlerinden Kâhir, Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa zikrolunur (diğeri için bk. En'âm, 6:61). Kâhir; güçlü, gazap eden ve bütün varlıkları idaresi altına alan demektir. Her şey Allah'ın saltanatının altında olduğundan Allah bu isimle tesmiye olunmuştur. Dünyada var olan her şey O'nun karşısında hor ve hakirdir. O'nun hüküm ve iradesi cansızlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar üzerinde etkilidir. İstedğine can verir, istediğini öldürür. Kâhir ismi kâfirlere ayetlerle, inatçılara apaçık delillerin gösterilmesiyle, müminlere ise kalplere rahmet kapılarının açılmasıyla zâhir olur.

69. Kâim:

Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden, (hiç böyle yapamayan gibi olur mu?). Onlar Allah'a ortaklar koştular.³

1- Esmâ ve Sıfat-ı İlahî, c.2., s.1106'dan naklen.

2- En'âm, 6:18.

3- Ra'd, 13:33.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir defa zikrolunan Kâim ismi Allah'ın herkesi koruyup gözettiği, her şey üzerinde egemen olduğu anlamına gelir.

70. Karîb:

*Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): "Ben çok yakınımdır. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm."*¹

Allah'ın güzel isimlerinden Karîb ismi Kur'ân'da üç defa geçer (diğerleri için bk. Hûd, 11:61; Sebe, 34:50). Allah, Karîb'dir; yani yaratıklarına mutlak kudretiyle manen yakındır. Öyle ki mutlak kudretiyle yaratıkları arasında herhangi bir aracı yoktur. Kimileri bu mübarek ismi tefsir ederken, Allah kendisini çağırana yakın, demişlerdir. Karîb, Allah, özleri ve bâtnları bilen, hatta kalplerin niyetlerinden ve vesveselerinden haberdar olandır, anlamına gelir diyenler de olmuştur. Allah'ın yakınlığı söz konusu olunca madde âlemine özgü olan zamansal ve mekânsal yakınlıktan söz edilemez.

Dûst nezdikter ez men be-men est

Vîn accepter ki men ez vey dûrem

Çe kunem bâ ki tevân goft ki û

Der kenâri men o men mehcûrem.

Dost bana benden daha yakındır

Tuhaf olansa benim ondan uzaklığım

Ne edeyim, kime diyeyim!

O benim yanımdayken ben uzaktayım.

71. Kaviyy:

*Allah kullarına lütüfkârdır, dilediğini rızıklandırır. O kuvvetlidir, güçlüdür.*²

1- Bakara, 2:186.

2- Şûrâ, 42:19.

Allah'ın güzel isimlerinden bir diğeri olan Kaviyy ismi Kur'ân-ı Kerîm'de yedi defa tekrarlanır ve Allah'ın genel, sonsuz, tam ve kâmil kudretini bildiren bir sıfattır. Bizatihi kudret Allah'ın zatına mahsustur. Diğeri bütün kudretler, gerçek Kavî'nin, bizatihi kudret ve kuvvet sahibi olan Allah'ın kudretine bağımlıdır. Kaviyy'nin anlamları şu şekilde sıralanmıştır:

– Kuvvetine son olmayan; indinde bütün kudretlerin küçüldüğü varlık.

– Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir eksiklik bulunmayan.

– Kudreti ve azameti kâmil ve üstün olan, asla yenilmeyen. Nitekim kuvveti bütün kuvvetlerin üzerindedir.

72. Kayyûm:

Elif. Lam. Mim. Hayy ve kayyum olan Allah'tan başka ilah yoktur.¹

Esmâ-i hüsnadan bir diğeri isim olan Kayyûm ismi Kur'ân'da üç defa zikrolunur (diğerleri için bk. Bakara, 2:255; Tâ-Hâ, 20:111). Kayyûm, kendi kendine var olan, gayrisine kıyam, biçim bahşeden demektir. Nitekim her varlığın varlığı ve devamı Kayyûm'a bağlıdır. Râğıb *Müfredât*'ta el-Kayyûm ismiyle ilgili olarak şöyle yazar:

Kayyûm, bütün varlıkları ayakta tutan, onları koruyup gözetendir. Kayyûm, her varlığa, onun biçim ve bekasının gereği olan şeyi bağışlayandır. Bu anlam, Kur'ân'da zikrolunan anlamdır: *"Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir, dedi.²*

Söylendiği üzere Kayyûm ismi, kıyam ve güç veren demektir. Bu isimle zikretmek sorunların ortadan kalkmasında

1- Âl-i İmrân, 3:1-2.

2- Tâ-Hâ, 20:50.

oldukça etkilidir. Elbette bu zikrin etkili olması için kabiliyetin tam olması gerekir. Hz. Vasî Emiru'l-müminîn Ali (a.s) şöyle buyurur:

Bedir Savaşı'nda Resûllullah'ın (s.a.a) o zor ve korkutucu durumda düşman karşısında ne yapacağını görmek istedim. O'nu secde hâlinde sürekli Yâ Hayyu, Yâ Kayyûm derken gördüm.

Rivayetin devamında şöyle buyurur:

Birkaç defa gidip geldim, O hâlâ secdedeydi ve Yâ Hayyû, Yâ Kayyûm'dan başka bir şey söylemiyordu. Bu mukaddes zikri o kadar çok tekrarladı ki sonunda Allah O'nu savaşta muzaffer kıldı.¹

Allâme Tâbâtâbâî, Kayyûm isminin hakikati konusunda şöyle yazar: "Kayyûm ismi, Allah hakkında sabit olan bütün izafî isimlerin anası ve kökenidir. Söz gelimi, Hâlîk, Râzık, Mubdi', Muîd, Muhyî, Mumît, Gafûr, Rahîm, Vedûd gibi isimler tür olarak zat dışındaki anlamlara delalet ederler."²

Kayyûm isminin şu anlamlara geldiği söylenmiştir: Her şey üzerinde kaim olan; varlık âlemindeki bütün işleri yöneten, düzenleyen; her şeyi gözetip koruyan; bütün varlıklara kıvamlarını bulmaları için bağışlarda bulunan; daimî olup her şeye kıvam veren; her şeyin fenasından sonra ayakta kalan."

73. Kebîr:

*Şüphesiz ki Allah yücedir, büyüktür.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz defa zikrolunan Kebîr ismi, yüce, celal ve ceberut sahibi, her türlü ölçü ve vasıftan daha yüce olan anlamlarına gelir. Allah, mahlûkata benzemekten yüce olduğu, O'nun büyüklüğü ve azameti karşısında her şeyin

1- Tefsir-i Rûhu'l-Beyân, c.1, s.271.

2- el-Mizan, c.2, s.348.

3- Hac, 22:62.

ve herkesin büyüklüğünün küçüldüğü, vasıflandırılmaktan yüce olduğu, akıl kahredici yücelik ve kudretini algılamaktan âciz olduğu için bu isimle tesmiye olunmuştur.

74. Kerîm:

Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir.¹

Allah'ın isimlerinden olan Kerîm ismi Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde Allah'a nispet edilir. Kerîm ismi farklı şekillerde tefsir edilmiştir. Allah Kerîm'dir çünkü:

- Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde güzeldir. Bağışı bol, ihsanı devamlı ve keremi geniştir.
- Birisine bir şey bağışlarken kimseden korkmaz, çekinmez.
- Günahkârların tövbesini kabul eder, onları ümitsiz bırakmaz.

Kerîm ve İkrâm isimlerinin başka bazı anlamlarına daha değinilmiştir ki biz bunlardan bir kısmını İkrâm isminin açıklamasında zikrettik.

75. Kuddûs:

O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir.²

Esmâ-i hüsnadan olan Kuddûs ismi Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa geçer (diğeri için bk. Cuma, 62:1). Kuddûs, kuds sıfatının mübalağa kipi olup temizlik ve paklık anlamlarına gelir. Allah bağlamında kuddûs ayıplardan ve eksikliklerden temiz olan anlamına gelir. Allah izzet makamında aklın kavrayış gücüyle hayal, düşünce ve duyum tasavvurunun sınırlarının üzerindedir. Allah'ın en küçük yaratıklarının zatını ve kühünü anlamaktan âciz olan insan Allah'ın mukaddes zatını algılamaya nasıl güç yetirebilir?

1- Neml, 27:40.

2- Haşr, 59:23.

Büyük âlimlerden bazıları, Allah âlemde tasavvur olunabilecek her türlü kusur ve eksiklikten müberradır denilmemesi gerektiğine inanırlar. Zira böyle konuşmak edebe aykırıdır. Bunun yerine, Allah Kuddûs'tür; yani hakkında söylenen kâmil sıfatlardan da daha yücedir, denilmelidir: "*Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.*"¹

İnsanın kapasitesi Allah'ı layığı veçhiyle vasıflandırmaya güç yetirecek hadde değildir. Zira Allah'ın mukaddes zatının makamı, beşerî aklın sınırlarının ötesindedir: "*Allah'ı gereği gibi tanımadılar.*"²

76. Latîf:

*O, görülemez olandır ve her şeyden haberdardır.*³

Latîf ismi Kur'ân'da sekiz defa geçer. Allah'a bu ismin nispet edilmesinin nedenleri şöyle sıralanabilir:

– Duyumlar O'nu idrak edemez. Nitekim mezkûr ayetin başında "*Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür.*" buyrulmaktadır.

– İşlerin inceliklerinden haberdardır ve kendi işinde ustadır: "*Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun; bilin ki O, kalplerin içindekini bilmektedir. Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.*"⁴

– Kulların farkına varmadığı gizli yollardan iyilikte bulunur. Başka bir deyişle gizlice kullarını hidayet eder: "*Allah kullarına lütufkârdır, kulları konusunda dakiktir, dilediğini rızıklandırır. O kuvvetlidir, güçlüdür.*"⁵

– Kullarına iyilikte bulunur, onları nimetlendirir veya fiil-

1- En'âm, 6:100.

2- En'âm, 6:91.

3- En'âm, 6:103.

4- Mülk, 67:13-14.

5- Şûrâ, 42:19.

leri o kadar latif ve güzeldir ki duyumlar onları algılayamaz. Veyahut latîf, gizlilikleri ve işlerin inceliklerini bilen demektir.

– Amelin başlangıcında kullarına muvaffakiyet verip amelin sonunda onu kabul eden.

77. Mâliku'l-Mülk:

(Resulüm!) De ki: "Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım!"

Mâliku'l-Mülk ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Allah âlemi, yeri, göğü ve ikisi arasındakileri yaratan olduğundan saltanat ve yöneticilik O'na aittir ve malikiyeti tekvîndir. İnsanın malikiyeti ise görecelidir. Ebû Süleyman Hattâbî Maliku'l-Mülk ismini şöyle tefsir eder:

Mülk O'na aittir, kime isterse verir. Kimi zaman bunun anlamı meliklerin malikidir; yani padişahların sahibidir. Bu, rablerin rabbi, seyitlerin seyyidi demeye benzer. Kimi zaman ise vârisu'l-mülk anlamına gelir ki bunda kıyamet gününe işaret vardır. Zira kıyamet gününde mülkün sahibi olduğunu iddia edip O'nunla tartışacak kimse olmayacaktır. Allah şöyle buyurur: *"İşte o gün, gerçek mülk (hükümranlık) çok merhametli olan Allah'ındır."*²

78. Mecîd:

*O, övülmeye layıktır, iyiliği boldur.*³

Allah'ın güzel isimlerinden olan Mecîd ismi Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa geçer (diğeri için bk. Burûc, 85:15). Şeref anlamına gelen mecd kökünden türeyen Mecîd ismi Mâcid isminin mübalağa kipidir. Allah Mecîd'dir; çünkü şerefliliği tam ve kâmilidir. Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde azamet, üstünlük, yücelik ve şeref sahibidir. Mecîd, zatı şerif, fiilleri güzel, bağışı

1- Âl-i İmrân, 3:26.

2- Furkân, 25:26. Esmâ ve Sıfât-ı İlahî, c.2, s.1302'den naklen.

3- Hûd, 11:73.

bol, keremi geniş olandır, denilmiştir. Yine, Mecîd şerefliğinin sonu olmayan, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde şeref sahibi olup mülkünde güzel olandır da denilmiştir.

79. Melik:

De ki: Sığınırım ben insanların Rabbine, insanların Melikine.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de dört defa zikrolunan² Melik ismi bütün mahlûkat üzerinde hükümler olan anlamına gelir. Râğîb *Müfredât*'ında melik sözcüğünü şöyle tanımlar: "Melik, yönetim gücü olan ve bütün toplumsal sınıfları alıkoyma gücüne sahip bulunan kişidir."

Melik sözcüğünün bir başka anlamı maliktir. Allah, bütün mümkün âlemlerin maliki, sahibidir. Göklerin ve yerin sahibi, cisimlerin ve duyulabilir şeylerin sahibi, mana ve soyut âleminin maliki, kıyamet gününün ve ölümden sonraki diriliş âleminin malikidir: "*De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsin.*"³

Merhum Feyz Kâşânî Melik ismini şöyle tefsir eder: "Allah, zatında ve sıfatlarında bütün varlıklardan müstağnidir; bütün varlıklar ona muhtaçtır. Hatta birbirleriyle ilişkileri açısından da varlıklar Allah'tan müstağni değildir. Ayrıca her varlık zatında, sıfatında, varlığında ve bekasında O'na muhtaçtır. O'nun mukaddes zâtı dışında her şey sahip olunandır (*memluk*). Her şeyden müstağni olan O'dur. Buna göre mutlak malik de O'dur."⁴

1- Nâs, 114:1-2.

2- Diğerleri için bk. Tâ-Hâ, 20: 114; Müminûn, 23:116; Haşr, 59:23; Cuma, 62:1

3- Âl-i İmrân, 3:26.

4- İlmu'l-Yakîn, c.1, s.109.

80. Metîn:

Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.¹

Allah'ın güzel isimlerinden olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir yerde geçen Metîn ismi sabit, güçlü ve sağlam anlamlarına gelir. Metânet sözcüğünden türeyen bu isim bir şeyin sağlamlığına delalet eder. Allah Metîn'dir demek, o kadar güçlüdür ki her şeye kadirdir; hükmetmede, sağlamlaştırma ve yardım ulaştırmada başkasına ihtiyaç duymaz, demektir.

Kimileri, Metîn kudreti kâmil olan, yeryüzünde ve gökyüzünde kendisini âciz kılacak bir şey bulunmayandır, demiştir. Metîn, güçte ve şiddette her şeyden üstün olandır da denilmiştir.

81. Mevlâ:

Bu, Allah'ın, inananların yardımcısı olmasından dolayıdır. Kâfirlere gelince, onların yardımcıları yoktur.²

Mübarek Mevlâ ismi Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz defa zikrolunur. Rab, efendi, malik, nimet veren, özgür kılan, muhip, dost, tâbi, komşu, yemin eden gibi anlamlara gelen Mevlâ sözcüğünün Kur'ân'daki anlamı şöyledir:

- Yardımcı olan. Yukarıdaki ayette olduğu gibi.
- Velî ve yetki sahibi olan. Hz. Peygamber (s.a.a) hakkında şöyle buyrulur: "*Peygamber, inananlar üzerinde, kendilerinden ziyade tasarruf ve velayet sahibidir.*"³
- İşlerin yönetimi ve tedbiri: "*Allah, inananların velîsidir.*"³; "*Allah müminlerin velîsidir.*"⁴

1- Zâriyât, 51:58.

2- Muhammed, 47:11.

3- Bakara, 2:257.

4- Ahzâb, 33:6.

82. Mubdî:

Bilin ki O, (kâinat yokken) ilk olarak yaratan, (ölümden sonra tekrar hayatı) geri getirendir.¹

Allah'ın fiilî sıfatı olan Mubdî mübarek ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on defa geçen "yubdî" fiilinden türemiş olup hadîslerde Mubdî şekliyle geçmektedir. Mubdî, yaratılışı ortaya çıkararak, varlığa getiren anlamına gelir.

83. Mubîn:

O hâlde sen Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin.²

Allah'ın güzel isimlerinden bir diğeri olan Mubîn ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Mubîn isminin iki anlamı olduğu belirtilmiştir. Birinci anlama göre Allah'ın mukaddes zatı öylesine zâhir ve aşikârdır ki gizliliği zuhurunun şiddetinden kaynaklanmaktadır. İkinci anlama göre ise Allah kemal sıfatlarını ve güzel idaresini, kendisini tanımaları için mahlûkata açıklar ve bu tanıma sayesinde O'nu yüceltmeye ve ihsanına layık olurlar.

84. Mucîb:

Çünkü Rabbim çok yakındır ve icabet edendir.³

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunan Mucîb isminin iki anlamı vardır: Kendisinden isteyene istediğini veren ve kendisiyle konuşana icabet edip kendisini çağırana cevap veren.

Allah, dua edenlerin duasını kabul ettiğinden, duadan önce onlara nimet verdiğinden, seslenmeden önce sesleneni yücelten olduğundan bu isimle isimlendirilmiştir. Zira O, ha-

1- Burûc, 85:13.

2- Neml, 27:79.

3- Hûd, 11:61.

cetler dile getirilmeden hacetleri bilen, aslında kendi zikrini kullarına hatırlatandır.

85. Muhît:

*Allah her şeyi kuşatmıştır.*¹

Kur'ân-ı Kerîm'de beş defa zikrolunan Muhît her şeyi kuşatan; hiçbir varlığın kudretinin ve ilminin dışında olmayan demektir.

Allah, her şeyin varlığını, türünü, cinsini, keyfiyetini, yaratılış gayesini, yaratılış faydasını ve bilahare her şeyin fena ve ölümünü bildiğinden dolayı bu isimle isimlendirilmiştir. Böyle bir ilmî kuşatıcılık, Allah'ın peygamberlere ve Ehlibeyt İmamları gibi bazı insanlara nasip etmesinin dışında, Allah'tan gayrisi için düşünülemez. Allah şöyle buyurur: *"O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler."*²

86. Muhyî:

*Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kadirdir.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa zikrolunan (diğeri için bk. Fussilet, 41:39) Muhyî ismi ölüleri diriltten anlamına gelir. Hayat sözcüğü çeşitli anlamlarda kullanılır. Bitkilerde ve hayvanlarda gelişme, büyüme gücünden kaynaklanan yaşam; hissî, ilmî yaşam; gamın yok oluşuyla hâsil olan hayat; ezeli olan uhrevî hayat ve Allah'ın vasıflandırıldığı hayat bunlardan bazılarıdır.

Allah Muhyî'dir demek şu anlama gelir: Allah her şeye hayat verir. Bitkisel, hayvansal, duygusal, bilimsel, akli hayat,

1- Nisâ, 4:126.

2- Bakara, 2:255.

3- Rûm, 30:50.

gamın yok oluşuyla hâsıl olan hayat, uhrevî hayat vb. Hayatın bütün bu çeşitlerinin hepsini Yüce Allah bağışlar.

87. Muîd:

Bilin ki O, (kâinat yokken) ilk olarak yaratan, (ölümden sonra tekrar hayatı) geri getirendir.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de on üç defa geçen "yuîd" fiilinden türeyen ve Allah'ın güzel isimlerinden olan Muîd ismi geri getiren, halkı kendisine döndüren anlamına gelir. Kastedilen kıyamet günü ve insanların Allah tarafından amellerinden hesaba çekilecekleri ahiret sorgusudur. Kur'ân'da türev hâli olan Muîd ismi geçmemektedir. Ancak mesûr dualarda Muîd ismine rastlanmaktadır.

88. Mukît:

Allah her şeyin karşılığını vericidir.²

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçen mübarek Mukît ismi rızıkı yaratan anlamına gelir. Gıda maddelerini bedenlere ulaştırın O'dur. Gıda manevî gıdaları da kapsar; yani Allah Teâlâ marifetleri kalplere ulaştırır.

Kimi zaman Mukît ismi varlıklar üzerinde sulta sahibi olmak anlamına da gelir. Bu durumda ilim ve kudret birlikte anlaşılır. Mukît isminin muktedir, koruyup gözetin, bağışlayan, şahit gibi başka anlamları olduğu da zikredilmiştir.

89. Muktedir:

Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.³

Muktedir ismi Kur'ân-ı Kerîm'de dört defa zikrolunur (diğerleri için bk. Zuhuruf, 43:42; Kamer, 54:42, 55). Güç sahibi,

1- Burûc, 85:13.

2- Nisâ, 4:85.

3- Kehf, 18:45.

kadir anlamına gelen Muktedir ismi her şeye kadir olduğundan dolayı Allah'a nispet edilmiştir.

90. Musavvir:

O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şanını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bir defa zikrolunan Musavvir ismi mahlûkların suretlerini, şekillerini yoktan var eden anlamına gelir. O, her varlığa hikmeti muktezasınca suret verir. Musavvir isminin iki anlamı daha olduğu belirtilmiştir: Varlıkların suretlerini ve keyfiyetlerini irade ettiği gibi yaratan ve varlıklara düzenli ve mürettep bir suret veren. Nitekim Allah her bir varlığa onu diğerinden ayıran kendine has bir şekil ve suret vermiştir.

91. Müheymin:

O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehdir, selamet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehdir.²

Kur'ân-ı Kerîm'de bir defa zikrolunan Müheymin ismi, şahit, emin, emanetçi, sırları bilen, kullarının sözlerine ve amellerine şahit olan, kullarının yaratılışına, fiillerine, rızklarına ve yaşamlarına şahit olan ve varlıklar üzerinde sulta kuran anlamlarına gelir.

Bu isim, Allah dışında bir varlığa nispet edilemez. Zira varlıkların künhüne ve insanın batınına, en gizli noktasına

1- Haşr, 59:24.

2- Haşr, 59:23.

şahit olan anlamına gelmektedir. Açıkır ki Allah dışında bir varlık bütün bunlara şahit olamaz.

92. Mümin:

O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehdir, selamet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptırır, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehdir.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geöen Mümin ismi güveni muhafaza eden, vaadine vefa gösteren, kullarını koruyup gözeten ve kulların himayesinde emniyette oldukları anlamlarına gelir. İman ve aman sözcükleri bu isimle aynı kökten türemişlerdir. İman tasdik anlamına gelir. Allah, kullarına verdiği vaadi tasdik ettiğinden Mümin ismiyle tesmiye olunur. Allah'a nispet edildiği durumlarda bu isim şu anlamlara gelir: Kendisini bir ve tek gören: "*Allah, ondan/kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti.*"² Velî kullarına azap, kullarına ise zulüm konusunda emniyete kavuşturandır. Emniyeti var edip kalplere huzur veren ve son olarak kendisini ve velîlerini tasdik eden.

93. Müsteân:

(Yakub Yusuf'un kardeşlerine) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır.³

Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa geöen (diğer i için bk. Enbiyâ, 21:112) Müsteân ismi yardımcı, kendisinden yardım istenen anlamına gelir. İnsan ister ruhsal olsun, ister fiziksel olsun,

1- Haşr, 59:23.

2- Âl-i İmrân, 3:18.

3- Yûsuf, 12:18.

her işi Allah'ın yardımıyla gerçekleştirmelidir. İnsan bulunduğu her durumda Allah'ın yardımına muhtaçtır. Nitekim yardım eden Müsteân O'dur. İstiânet, yardıma çağırılan olmak sıfatı Allah'tan gayrisine nispet edilemez. Diğer bütün yardımlar Allah'ın yardımının paralelindedir. Zira sebeplerin yaratıcısı, müsebbibi Allah'tır. Diğer her şey ancak bir vesile olabilir, her hangi bir bağımsızlığa sahip değildir.

94. Müteâl:

O, görüleni de, görülmeyeni de bilir; çok büyüktür, yücedir.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Bir tür mübalağa içeren Müteâl ismi yücelik, çok yücelik, üstünlük anlamına gelir. Allah'ın Müteâl oluşunun üç anlamı olduğu belirtilmiştir. Birinci anlama göre Allah zatında ve sıfatlarında yüce ve kâmilidir. İkinci anlama göre kudreti her şeyin üzerindedir ve kemali her şeyi önceler; azametiyle bütün yaratıklardan yücedir. Üçüncü anlama göre ise mukaddes zâtı bütün mahlûkattan müstağni, varlığının zorunluluğu açısından ise bütün kâinattan müstağnidir.

95. Mütekebbir:

O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selamet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.²

Esmâ-i hüsnadan olan Mütekebbir ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Bu isimde yatan inceliği anlamak için basiret sahibi olmak, akli kullanmak gerekir. Kibriya sözcüğünden türeyen mütekebbir sözcüğü azamet anlamına gelir.

1- Ra'd, 13:9.

2- Haşr, 59:23.

Allah Mütekebbir'dir; yani yaratıklarını kendisine oranla hor ve hakir görür. Kendisi dışında bir varlığı azamet ve kibraya sahibi görmez. Gayriye bakışı efendinin köleye bakışı gibidir. Böyle bir büyüklük ancak varlığı sonsuz olan Allah'a özgüdür. Mütekebbir, Allah'ın mahlûkların sıfatlarından münezzehe olduğu anlamına da gelir. O, birisinin O'nun karşısında üstünlük taslayamayacağı kadar yücedir.

96. Nasîr:

*Ve bir yardımcı olarak Allah kâfidir.*¹

Esmâ-i hüsnadan olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de on bir defa tekrarlanan Nasîr ismi nâsır sözcüğünün mübalağa kipi olup yardımcı anlamına gelir.

97. Nûr:

*Allah, göklerin ve yerin nurudur.*²

Nûr ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunur. Allah Nûr'dur. Şöyle ki kendisi bizatihi zâhirdir ve gayrisini nuruyla aşikâr eder, aydınlatır. Nûr isminin şu anlamlara geldiği zikredilmiştir:

- Hidayetiyle istediğini irşat eden efendi.
- Hidayet edip kullarını eğiten.
- Âlemi aydınlatıp varlıkları yokluk karanlığından varlık nuruna çıkararak ve onlara kendi elbisesinden giydiren bu bağışıyla onlara merhamet eden.
- Tevhidiyle sâdıkların kalplerini, teyidiyle muhiplerin derunlarını aydınlatan.
- Marifet nuruyla âriflerin kalplerini, ibadet nuruyla âbitlerin nefislerini ihya eden.

1- Nisâ, 4:45.

2- Nûr, 24:35.

– Yokluğu asla kabul etmeyen zâhir; gayri yokluk karanlığından varlık nuruna çıkararak. Varlığıyla bütün varlıkları feyizlendiren, nuruyla bütün mahlûkata yardım eden Nûr. O, her karanlığın nuru, her gizliliğin ortaya çıkarıcısıdır.

98. Rabb:

Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın rabbidir.¹

Rabb ismi Kur'ân-ı Kerîm'de doksan yedi kez tekrarlanır. Birçok anlamı olan Rabb kelimesinin başlıca anlamları şunlardır: Malik, birleştiren, yöneten, yoldaş, refik, daim, hâlik, dönüştüren ve düzenleyen. Rab sözcüğü terbiye sözcüğünden türemiştir. Râğîb *Müfredât*'ında Rab sözcüğüyle ilgili olarak şunları yazar:

Rabb aslında terbiye etmek anlamına gelir. Bir şeyi terbiye etmek ise onu layık olduğu yetkinliğin en üst derecesine ulaştırmaktır.

Sözcük Allah dışındaki varlıklar için mecazî anlamda kullanılabilir; mecazî anlam dışında başka bir varlığa bu ismin nispet edilmesi caiz değildir. Zira yalnızca Allah mürebbidir ve yalnızca O varlıkların maslahatını üstlenmiştir. Varlıkları yalnızca O terbiye eder; ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar O'nun dışındakilerin terbiye etme yöntemleri sınırlıdır. Yüce Allah âbitlerin nefslerini teyit, taliplerin kalplerini muhkem, âriflerin ruhlarını tevhit ile terbiye eder. Zâhitlerin işlerini inayetinin güzelliğiyle, âbitlerin işlerini kifayetinin hüsnüyle, vâsılların işlerini ise ezeli inayetiyle ıslah buyurur.

Âriflerden bazıları Rab isminin Allah'ın ism-i a'zamı olduğuna inanmışlardır. Zira Allah çok defa bu isimle isimlendirilmiştir. Bu ismin tesiri hakkında çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Teberrük maksadıyla biz burada iki rivayeti naklediyoruz:

1- Tevbe, 9:129.

Resûlullah (s.a.a) şöyle buyurur:

Allah'ın kullarından bir kul şöyle der: "Ey Rabbim! Hamd, vechinin celali ve saltanatının azametinin gerektirdiği şekliyle sana özgüdür." Kâtip melekler bu münacatın ve şükürün karşılığı olan sevabın ne olduğunu bilmediklerinden Allah'a yönelirler ve "Ey Rabbimiz! Bir kul öyle şeyler dedi ki biz ne yazacağımızı bilmiyoruz." derler. Kulunun ne söylediğini bildiği hâlde Allah, "Kulum ne dedi söyleyin." buyurur. Melekler: "Rabbimiz o, ey Rabbim! Hamd, vechinin celali ve saltanatının azametinin gerektirdiği şekliyle sana özgüdür, dedi." derler. Allah o iki meleğe şöyle buyurur: "Siz kulumun söylediklerini olduğu gibi yazın. Benim mülakatıma nail olduğu gün münacatının sevabını vereceğim." buyurdu.¹

Ebî Abdullah İmam Cafer Sâdık (a.s) şöyle buyurur:

Her kim on defa "Yâ Rab! Yâ Râb!" derse ona "Söyle, hacetin nedir?" denilir.²

99. Rabbu'l-Arş:

*Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın rabbidir.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de altı defa zikrolunan bu mübarek isim Arş'ın sahibi, maliki anlamına gelir.

100-101. Rahmân ve Rahîm:

*O, Rahmân ve Rahîmdir.*⁴

Rahmân ismi Kur'ân-ı Kerîm'de elli altı defa, Rahîm ismi ise iki yüz yirmi sekiz defa geçer.

1- Fî Zilâli'l-Kur'ân, c.1, s.15.

2- Usûl-i Kâfî, c.2, Babu Men Kâle Ya Rab.

3- Tevbe, 9:129.

4- Fatiha, 1:3.

Bu iki isim rahmet kökünden türemiştir. Rahmet sözcüğü sözlükte, rikkat, yumuşaklık ve iyiliği, bağışlamayı ve ihsanı beraberinde getiren duygulanım anlamına gelir. Fakat bu anlam Allah bağlamında doğru değildir. Zira infial eksiklidir ve Allah hakkında herhangi bir eksiklik düşünülemez. Allah bağlamında rahmet hayrı, muhtaçlara bağışlamak ve inayet etmek anlamına gelir. Merhum Feyz Kâşânî değerli *İlmu'l-Yakîn* kitabında Rahmân ve Rahîm isimleriyle ilgili olarak şunları yazar:

Rahmân ve Rahîm isimleri rahmet kökünden türemiştir ki Allah'ın muhtaçlara iyilik etmesi anlamına gelir. Rahmetin üç derecesi vardır: Tam, genel ve kâmil.

Allah'ın rahmeti, irade etmesi durumunda muhtaçların hacetlerini eksiksiz biçimde hayırla sonuçlandırır. Bu anlamda rahmet tamdır. Allah rahmetini dünyada ve ahirette ister gerekli olsun, ister olmasın hak eden etmeyen herkese inayet buyurduğundan rahmet geneldir. Allah'ın rahmeti insanın rahmeti gibi kalp yumuşaması ve acıma duygusu nedeniyle ortaya çıkmadığından; muhataba yönelik yalnızca bir inayet ve bir iyilik olduğundan kâmilidir.

Rahmân ve Rahîm İsimleri Arasındaki Fark

Rahmân ve Rahîm isimleri arasındaki farkla ilgili olarak biz burada İmam Cafer Sâdık'tan (a.s) nakledilen iki rivayeti zikretmekle yetineceğiz. İmam Cafer Sâdık (a.s) şöyle buyurur:

Allah, her şeyin ilâhîdir; bütün yaratıklarına karşı Rahmân, sadece müminlere karşı ise Rahîm'dir.¹

İmam Cafer Sâdık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir:

1- Şeyh Sadûk, *Meânî'l-Ahbâr*, s.21.

Rahmân, genele ait özel bir isimdir; Rahîm ise özele ait genel bir isimdir.¹

Rahmân ismi Allah dışında bir varlığa nispet edilemeyecek özel bir isimdir. Rahîm isminin ise Allah dışındaki varlıklar için kullanılmasında sakınca yoktur. Diğer taraftan Allah'ın rahmânlık sıfatı bütün yaratıklarını kapsar, ancak rahîmlik sıfatı müminlere özgüdür. Allah'ın dünyada Rahmân ahirette Rahîm olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bunun nedeni şudur: Dünyada Allah'ın rahmeti mümin kâfir herkesi içine alırken ahirette yalnızca müminlere özgü olacaktır. Kur'ân'da da bunu teyit eden bir ayet vardır. Şöyle buyurur: "*Allah, sadece müminlere karşı çok merhametlidir, rahîmdir.*"²

102. Rakîb:

*Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*³

Kur'ân-ı Kerîm'de üç defa (diğerleri için bk. Mâide, 5:117; Ahzâb, 33:52) zikrolunan Rakîb ismi ihtiyar sahibi olan, kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan koruyucu anlamına gelir. Allah hem vücuda getiren, hem bekayı sağlayan, hem de varlıkları koruyup gözetleyen nedendir: "*Allah her şeyi gözetler.*"⁴

Allah, Rakîb'dir, çünkü âlemdeki bütün varlıkların durumundan haberdardır ve onları gözetler. Rakîb sözcüğünün şu anlama geldiği de belirtilmiştir: Gaflette bulunmayan gözetleyici; gaip olmayan hazır; mahlûkatın hâlleri kendisine gizli kalmayan; kullarının hâllerini görüp sözlerini işiten; kullarına murakabe eden; kullarının amellerini sayan; kullarının batınlarını bilen; kendisinden hiçbir şey gaip olmayan.

1- Aynı yer.

2- Ahzâb, 33:43.

3- Nisâ, 4:1.

4- Ahzâb, 33:52.

103. Raûf:

Allah kullarına çok şefkatlidir, raûfdur.¹

Esmâ-i hüsnadan olan Raûf ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on bir kez geçer. Allah'ın rafet sıfatı, rahmanlık sıfatı gibi, genişliğe sahiptir. Allah'ın günahkârlara yönelik rafeti, şefkati onların tövbelerini kabul etmesidir. Velî kullarına yönelik rafeti ise onlara ismeti, korunmuşluğu bağışlaması şeklindedir. Lüt-füyle bağışladığı, şefkatiyle minnet ettiği için Allah'a rafet sıfatının nispet edildiği söylenmiştir.

Yine, Allah'ın rafeti ile ilgili olarak O'nun velîlerine yönelik rafetinin onları hata ve yanılmadan koruması; fazl ve inayetiyle onlara kifayet etmesi olduğu söylenmiştir. Allah'a, gördüğü ayıbı gizlediği, gizlediği günahları bağışladığı için Raûf denildiği de söylenmiştir.

104. Refîu'd-Derecât:

Dereceleri yükselten, Arş'ın sahibi Allah.²

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunur. Hafz'ın karşıt anlamlısı olan ref' sözcüğü ile ilgili olarak Râğıb Müfredât'ında şunları kaydeder:

Ref sözcüğü bazen cisimler hakkında: "Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten Allah'tır."³; bazen bina etmek anlamında: "Bir zamanlar İbrahim Beyt'in temellerini yükseltiyordu."⁴; bazen zikir anlamında: "Senin şânını ve zikrini, ününü yüceltmedik mi?"⁵; bazen de konum ve makam anlamında kulla-

1- Âl-i İmrân, 3:30.

2- Mümin, 40:15.

3- Ra'd, 13:2.

4- Bakara, 2:127.

5- İnşirâh, 94:4.

nılır: "Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık."¹

105. Rezzâk:

*Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.*²

Rezzâk ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunur. Rızık kökünden türeyen rezzâk sözcüğü râzıkın mübalağa kipi olup çokça rızık veren anlamına gelir. Rızık ile yemek vb. gibi maddî rızık ve ilim, marifet, ilham vb. gibi ruhanî rızık kastedilir. Rezzâk'ın bütün yaratıklara rızık veren; rızıkları yaratıp onları rızıklananlara (*merzûk*) bağışlayan anlamına geldiği söylenmiştir. Kimileri Allah Rezzâk'tır; yani fazlıyla her varlığın madde ve suretine yardımda bulunur. Söz gelimi, akıllara ilimle, kalplere kavramla, ruhlara tecellileriyle, bedenlere gıdayla yardım eder, demişlerdir

106. Samed:

*De ki: "O Allah, birdir. Allah, Samed'dir."*³

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunan mübarek Samed ismi "efendi, itaat edilen" anlamına gelir. Allah bağlamında samed, her şeyin kendisine muhtaç olması, herkesin ihtiyaçlarını giderdiği anlamına gelir. Samed'in farklı birtakım tanımları daha vardır. Biz burada bunlardan birkaçına değineceğiz:

Samed, mahlûkların helak ve fenasından sonra baki olan; her şeyi yaratan; herkesin kendisine muhtaç olduğu; her şeyi bilen; hacet sahiplerinin yöneldiği yegâne varlık; samediyet ve yöneticiliği ile hüküm veren hakîm; hükümünden asla dönmeyen; gayrisi tarafından olumsuzlanmayan; kendisinden daha

1- Zuhruf, 43:32.

2- Zâriyât, 51:58.

3- İhlâs, 114:1-2.

yüce birisinin tasavvur edilemediği yüce; bütün sıfatlarında kâmil olan; herkesin kendisine muhtaç olduğu, kendisinin ise kimseye muhtaç olmadığı; zatı gözle algılanmaktan münezzehtir olan; celali şerh ve açıklamadan beri olan; yaratıkların fenasından sonra baki kalacak olan; hiç ölmeyen; uyku, yanılma ve gaflete maruz kalmayan; zor ve önemli durumlarda herkesin kendisine yöneldiği efendi; daimî olan, zeval bulmayan.

Son olarak Samed isminin anlamı hakkında rivayet olunan birkaç hadîsi zikredelim:

1- İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Samed, kendisinden daha yüce bir emredicinin ve nehyedicinin bulunmadığı itaat edilen efendidir."¹

2- İmam Zeynelâbidîn'e (a.s) Samed nedir, diye sorulunca o şöyle buyurdu: "Samed, ortağı olmayan, bir şeyi koruyup gözetmek kendisine güç olmayan ve kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan demektir."²

3- İmam Bâkır, İmam Zeynelâbidîn'den, o da İmam Hüseyin'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Samed, içi boş olmayan- dır. Samed, yemeyen ve içmeyendir. Samed, uyumayan, her zaman olan ve olacak olandır."

4- Veheb b. Veheb el-Kureşî şöyle rivayet eder: İmam Sâdık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Filistin'den bir topluluk gelip babam İmam Bâkır'a (a.s) bazı konular hakkında soru sordular, babam da cevap verdi. Sonra es-Samed'in anlamını sordular. Babam şöyle buyurdu: es-Samed beş harftir. Elif, O'nun benlik (*inniyyet*) ve hakikatine işarettir ki O şöyle buyurmuştur: '*Allah, O'ndan başka ilâh olmadığına şahitlik etti.*'³ Bu, O'nun hislerden gayıp olduğuna işarettir... es-Samed'deki lâm, O'nun ulûhiyetine delalet eder. Elif ve

1- Bihâru'l-Envâr, c.73, s.223.

2- Bihâru'l-Envâr, c.3, s.223.

3- Âl-i İmrân, 3:18.

lâm idğam olur; sözcükte zahir olmaz, kulakla duyulmazlar; yalnızca yazılırlar. Bunun nedeni şudur: O'nun ilahlığı latifliğinden ötürü gizlidir; duyumlarla algılanamaz ve O, dille vasıflandırılmaz, kulakla onun vasıflarını duymak mümkün olmaz. Zira ilah, yaratıkların hakikati ve keyfiyeti konusunda hayran kaldığı, O'nu duyum veya vehim ile algılamakta âciz düştükleri varlıktır. Nitekim O, vehimlerin kaynağı, duyumların yaratıcısıdır.

Elif lâm takısının yazarken zahir olması, Allah'ın rubûbiyetinin halkı yaratma ve latif ruhları maddî bedenlerle ilişkilendirmesi sırasında ortaya çıkmasından dolayıdır. Öyleyse kul kendi nefesine nazar kıldığında ruhunu görür. Gizli olan, kulun yaratıcısının hakikatini ve O'nun varlığının keyfiyetini düşündüğünde hayrete kapılmasıdır. Zira Allah, her şeyin yaratıcısıdır ve yaratıkların üzerindedir. İnsan düşüncesi Allah'ı tasavvur edebilme kavrayışından yoksundur. İnsan Hakk'a nazar kıldığında eşyayı yaratanın ve ruhları bedenlerle ilişkilendirenin O olduğu kendiliğinden ortaya çıkar, ispatlanır.

es-Samed'in sâd'ı ise Allah'ın sâdık, doğru sözlü olduğuna işarettir. O'nun sözü, kelâmı doğrudur. Kullarını kendisini izleyerek doğruluğa çağırmış ve onlara sıdk mekânı olan cenneti vaat etmiştir. Başka bir deyişle kullarını sözde ve amelde doğruluğa çağırmış ve onlara sıdk yurdunu vaat etmiştir.

Mîm'i ise O'nun mülküne ve saltanatına işarettir. O, hak padişahıdır; her zaman var olmuştur ve her zaman var olacaktır. Dolayısıyla O'nun mülkü ve saltanatı asla ortadan kalkmayacaktır.

es-Samed'in dâl'ı ise mülk ve saltanatının devamına işarettir. Zira O, oluş ve bozuluş (*kevn ü fesâd*) âleminde yücedir; O, kâinatı vücuda getirendir.

İmam Muhammed Bâkır (a.s) daha sonra şöyle buyurdu: Eğer Allah'ın bana bahşettiği ilmi taşıyacak birilerini bulsay-

dım hiç durmaz tevhidin, İslâm'ın, dinin ve şerâatlerin hakikatini Samed ismi vesilesiyle yayardım."¹

107. Selâm:

*O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selamet verendir, emniyete kavuşturandır.*²

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunan Selâm ismi, her türlü eksiklikten münezzehe ve beri olduğu; sıfatlarında ve fiillerinden asla şer, kötülük ve noksan bulunmadığı anlamına gelir. Allah, insanları zulmetmekten alıkoyduğu, mahlûkun sıfatlarından arı olduğu, Müslümanları azabından koruduğu için Selâm ismiyle tesmiye olunur. O'ndan gayrisi bu sıfatla vasıflandırılmaya layık değildir. O, tasavvur edilebilecek her türlü ayıp ve eksiklikten münezzehtir. Sıfatlarında ve fiillerinde ayıbın, eksikliğin, kötülüğün ve zulmün her türünden güvendedir. Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde her türlü noksan ve kusurdan salimdir.

108. Semî:

*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.*³

Mübarek Semî ismi Kur'ân-ı Kerîm'de kırk dört defa geçer. Allah'ın Semî, Duyan olmasının anlamı şudur: O zatıyla sözün her türlüşünü; gizli açık, yüksek sesli alçak sesli, dile gelen dillendirilmeyen, içten geçirilen duyar. O, her şeyin batınından haberdardır; başka bir deyişle duyulabilenlere âlimdir.

Râğıb sem' maddesinde şöyle yazar:

Sem', kulağın muhtelif sesleri algılama gücüdür.

Bu gücün işlevine, yani duymaya (*istimâ*) da sem' de-

1- Bihâru'l-Envâr, c.3, s.224.

2- Haşr, 59:23.

3- Şûrâ, 42:11.

nilir. Sem' sözcüğüyle kulağın kastedildiği ayet şu ayettir: "*Allah onların kalplerini ve kulaklarını (sem'ihim) mühürlemiştir.*"¹ Duymanın kastedildiği ayet ise şudur: "*Şüphesiz ki bunda akli olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.*"² Sem' sözcüğüyle kimi zaman da anlayış, kimi zaman da itaat kastedilir. Söz gelimi, "Söylediğimi anla; ama itaat etme!" atasözünde bu iki anlam vardır."

Allah'ın Semî olmasından maksat O'nun kullarının isteklerini duyması; hiçbir şeyin O'nun sesleri birbirinden ayırt etmesine engel olmaması ve ayrıca hiçbir şeyin O'nun çeşitli dualara icabet etmesine mani olmamasıdır, diyenler olmuştur. Yine Allah Semî'dir; çünkü darlık anında kendisine yönelene icabet eder, ihtiyaç hâlinde sorunları giderir, istiğfar hâlinde hataları bağışlar, özür hâlinde mazereti kabul eder, diyenler de vardır. Allah'ın Semî olmasından maksat O'nun münacatları duyması, ibadetleri kabul etmesi, hataları affetmesidir, diyenler de olmuştur. Burada Şehidlerin Efendisi İmam Hüseyin'in (a.s) söz konusu mübarek ismi de içeren Arefe Duası'ndan bir pasaj nakletmeyi uygun görüyoruz:

O, duaları duyan, kederleri gideren, dereceleri yükselten ve zorbalara kökünü kazıyandır. O'ndan başka ilah yoktur. Hiç bir şey O'na denk olamaz. Eşi ve benzeri yoktur. İştendir, görendir. Hiç bir şey O'na gizli kalmaz ve O, her şeyden haberdardır. O her şeyde kadirdir.³

109. Serîu'l-Hisâb:

*Allah'ın ayetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.*⁴

1- Bakara, 2:7.

2- Kâf, 50:37.

3- Mefâtihu'l-Cinân, Arefe Duası.

4- Âl-i İmrân, 3:19.

Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yerde geçen Serîu'l-Hisâb ismi kıyamet gününde göz açıp kapayıncaya dek kullarını hesaba çekeceğinden dolayı Allah'a nispet edilir.

110. Serîu'l-İkâb:

*Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, ba-
ğışlayan merhamet edendir.¹*

Allah'ın güzel isimlerinden olan Serîu'l-İkâb ismi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer (diğeri için bk. Arâf, 7:167). Serîu'l-İkâb, Allah'ın kıyamet gününde münafıkları ve kâfirleri çabucak cezalandıracağı anlamına gelir. Ukubet, muâkebe ve ikâb sözcükleri yalnızca azapla bağlantılı olarak kullanılır.

111. Şâkir:

Allah nimet karşılığında şükürü kabul eden ve her şeyi bilendir.²

Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde Allah'a nispet edilen (diğeri için bk. Bakara, 2:158) Şâkir ismi, şükürü kabul eden, karşılık veren anlamına gelir. Allah, kulunun şükürüne karşılık ona olan nimetini artırır. Şu ayette bu durum açıklanmıştır: "Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam."³

İlahî şükür Allah'ın fiili sıfatlarından. Şöyle ki kul nimetlerden yerinde ve doğru bir biçimde istifade ederse Allah o kuluna nimetini artırır. Buna göre Allah'ın şâkir, şükreden olmasından maksat, şükreden kuluna fazlasıyla karşılık vermesi, onu bağışlamasıdır.

112. Şedîdu'l-Azâb:

Allah'ın (müşriklere) azabı çok şiddetlidir.⁴

1- En'âm, 6:165.

2- Nisâ, 4:147.

3- İbrahim, 14:7.

4- Bakara, 2:165.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunan bu isim Şedîdu'l-İkâb ismi ile aynı anlama gelir.

113. Şedîdu'l-İkâb:

Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır.¹

Esmâ-i hüsnadan olan Şedîdu'l-İkâb ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on dört defa zikrolunur. Ağır ceza veren, azabında şiddetli olan anlamına gelir.

114. Şedîdu'l-Mihâl:

Gök gürültüsü Allah'ı hamd ile tesbih eder. Melekler de O'nun heybetinden dolayı tespih ederler. Onlar, Allah hakkında mücadele edip dururken O, yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini çarpar. Ve O, azabı pek şiddetli olandır.²

Kur'ân'da bir yerde zikrolunur. Hileye şiddetle karşılık veren anlamına gelir. Başka bir deyişle Allah, hile yapanın hilesini en kötü biçimiyle kendisine çevirir.

115. Şehîd:

O Allah ki, göklerin ve yerin mülkü kendisine aittir ve Allah (ezelî ilmiyle) her şeye şahittir.³

Şehîd ismi Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi defa tekrarlanır. Şehîd, irili ufaklı, gizli açık her şeyi gören, bilen anlamına gelir. Şehîd sözcüğü huzur anlamına gelen şuhûd sözcüğünden türemiştir. Huzur, bilgiyi gerektirir. Râğıb Müfredât'ında şehîd, şuhûd ve şehadet sözcüleri hakkında şöyle yazar:

Basar, kafa gözüyle veya basiret, batın gözüyle gerçekleşen müşahedeye birlikte olan huzurdur.

1- Bakara, 2:196.

2- Ra'd, 13:13.

3- Burûc, 85:9.

Mucemu Mukayisi'l-Lugat kitabının yazarı "şehd" madde-sinde şunları yazar: Şehd, huzur, ilim ve ilam anlamlarına gelir. Şehîd, şahidin mübalağa kipidir.

Kimileri Allah'ın Şehîd olmasından maksat çok bilen, âlim olmasıdır, demişlerdir. Zira O, gayp ve şehadet âlemini bilendir. Gayb, gizli olana, batına; şehadet ise görünür olana, zahire işaret eder. İlim mutlak olarak değerlendirilirse âlîm; batına izafe edilirse habîr; görünen, zahir olaylara nispet edilirse şehîd denir. Allah Şehîd'dir demekten maksat, kıyamet gününde ilminin mahlûkatın hâline şahitlik edecektir, demektir. Bu durumda insan Allah'ın kendi amellerini bildiğini bildiğinden tüm durumlarda kendisini denetler. Kuşkusuz bu denetim, insanın ruhsal dertleri, sıkıntıları için en iyi ilaçtır.

116. Şekûr:

*(Nimetlere karşılık övgüyle şöyle) derler: "Bizden tasayı gi-
deren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışla-
yan, şükre fazlasıyla karşılık verendir."*

Kur'ân-ı Kerîm'de dört defa zikrolunan Şekûr ismi şâkir sözcüğünün mübalağa kipi olup şükürü çokça kabul eden, kulun naçiz ibadetine karşılık çok karşılık veren anlamına gelir. Şekûr'un başka anlamları olduğu da belirtilmiştir. Buna göre Şekûr şu anlamlara gelir:

– Kullarına şükretmeleri için nimet veren; az ibadete karşılık çok sevap veren; sınırlı dünya hayatındaki amellere karşılık kullarına ahirette sınırsız nimetler bağışlayan.

– Azı kabul edip çok bağışlayan.

– Kuluna şükrettiği için sevap veren.

117. Tevvâb:

Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler ilham aldı. Bunun üzerine (Rabbi rahmetiyle) ona döndü. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden, merhameti bol olandır.¹

Tevvâb, Allah'ın güzel isimlerinden bir diğeridir. Kur'ân-ı Kerîm'de on bir defa geçmektedir. Tevbe sözcüğünden türeyen bu ismin sözlük anlamı yönelmektir. Yönelmek anlamında kullanılan sözcükler; "tevbe", "inâbe", ve "evbe" sözcüklere aittir. Kimileri her üç sözcüğün de aynı anlama geldiği kanaatinde. Bu üç sözcük arasında fark olduğunu düşünenler de vardır. Bu düşüncede olanlara göre tevbe başlangıçta, evbe sonda ve inâbe bu ikisi arasındadır. Buna göre ilahî azap korkusuyla Allah'a yönelen "tevbe"; sevaba tamah eden "enâbe"; ne korku ne de tamah yüzünden ilahî emirlere riayet eden ise "evbe" sahibidir. Tövbe bağlamında ahlakî ve irfanî birçok tartışma yapılmıştır. Biz sözü uzatmamak için bu tartışmalardan uzak kalmayı yeğliyoruz.

"Tevvâb", "tâib" sözcüğünün mübalağa kipidir. Bu ismin Allah'a nispet edilmesinin nedeni O'nun kullarının tövbesini kabul etmesi; tövbeyi kabul eden olmasıdır.

Kulun tövbesi, Allah'ın iki tövbesine, yönelmesine bağlıdır. Kul tövbe etmeden önce Allah onu tövbeye muvaffak kılar. Sonra kendisine dönenin, yönelenin tövbesini kabul eder. Bu ikinci tövbe, kulun tövbesinden sonradır.

Gazzâlî, Tevvâb ismini şu şekilde yorumlar: "Bu isim, Allah kullarının tövbe vesilelerini ve şartlarını kolaylaştırdığı için Allah'a nispet edilir. Kulunu uslandırır, korkulması gerekenler ve uyarılar konusunda onu bilinçlendirir. Buna göre Allah söz konusu olduğunda Tevvâb'ın anlamı muhtelif şekillerde kullarına ihsanda bulunan, hatta rüsva olduktan sonra bile onu geri dönmeye muvaffak kılandır."

1- Bakara, 2:37.

118. Vâhid:

İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilah yoktur. O, rahmandır, rahimdir.¹

Vâhid ismi Kur'ân'da yirmi üç defa tekrarlanır. Allah, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tektir; yani biricik ve yegânedir. Allah, ezeli ve ebedîdir; zatında ve sıfatlarında sonsuzdur ve sonsuzluğunda benzersizdir. Hiçbir şey O'na benzemez. O'na benzeyen hiçbir şey yoktur. Fiillerinde tektir, ortağı yoktur. Vâhidin Allah'a nispet edildiğinde üç anlama geldiği söylenmiştir: Birincisi, zatında terkip olmayan; ikincisi, sıfatlarında benzeri bulunmayan; üçüncüsü, fiillerinde ortağı olmayan.

Kimileri "Ahad" ile "Vâhid" arasında hiç fark olmadığı görüşündedir. Ancak görüldüğü üzere bu iki sözcük birbirinden farklıdır. Şöyle ki Ahad, hiç şekilde çokluk kabul etmeyen varlığa delalet eder ve Ahad denildiğinde akla ilk önce Allah gelir. Hâlbuki vâhid sözcüğü bu özelliğe sahip değildir. Çünkü vâhidin kişisel birim, rakamsal birim, sınıfsal birim, türsel birim² gibi kısımları vardır. Buna göre vâhid sözcüğü akla doğrudan doğruya Allah'ı getirmez. Çünkü vâhidin kısımlarından her biri kendine özgü anlama sahiptir ve bazı durumlarda, örneğin rakamsal birim sözcüğünde olduğu gibi çokluk anlamı verir. Nitekim her bir rakamsal birim için zihinde ve dış âlemde bir ikinci, üçüncü vb. düşünülebilir.

119. Vâlî:

Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur.³

Allah'ın güzel isimlerinden olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de bir

1- Bakara, 2:163.

2- Türkçede yalnızca bir anlamında ve genelde Allah için kullanılan vahit sözcüğü Arapçada farklı biçimde kullanılır ki yazarın verdiği örneklerde sözcük, birim anlamına gelmektedir (ç.n.).

3- Ra'd, 13:11.

yerde zikrolunan Vâlî ismi, el-vely kökünden olup yakınlık anlamına gelir. Vâlî ismiyle aynı kökten gelen Mevlâ isminin açıklamasında sözcüğün kök anlamı hakkında gerekli bilgi verilmiş idi.

120. Vâsi:

*Şüphesiz Allah her şeyi kuşatandır, bilendir.*¹

Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz defa zikrolunan Vâsi ismi her şeyi kuşatan, fetheden, rızıklandıran ve rahmeti ve fazlı her şeyi kapsayan anlamlarına gelir.

Vâsi sözcüğü genişlik anlamına gelen sia kökünden türemiştir. Sia bazen ilmî genişliktir, bazen de ihsan ve nimet genişliğidir. Her iki anlam da Allah'ın mukaddes zatı bağlamında geçerlidir. Allah Vâsi'dir; yani kullarının fakirlik ve ihtiyaçlarını bertaraf eden müstağnidir; mahlûkatın rızıkını yarar. Rahmet ve feyiz açısından sonsuz ve geniştir.

121. Vedûd:

*"Rabbinizden bağışlanma dileyin; sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir, (müminleri) çok sever."*²

Vedûd ismi Kur'ân'da iki yerde geçer (diğeri için bk. Burûc, 85:14). Vedd kökünden türeyen vedûd seven ve şefkatli anlamlarına gelir. Vedûd'un birkaç anlamı olduğu belirtilmiştir:

- Sevilen; şöyle ki evliya ve ârifler O'nu severler.
- Seven; şöyle ki O kendi velî kullarını sever. Bu iki anlam birbiriyile bağlantılıdır. Nitekim Allah ayetinde, "*sevdiği ve kendisini seven*"³ buyurur.

1- Bakara, 2:115.

2- Hûd, 11:90.

3- Mâide, 5:54.

– Sâlih kullar kendilerini halka sevdirebilirler: "İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır."¹

– Allah bütün yarattıklarının hayrını ister. Bu bakımdan Vedûd'un anlamı Rahmân'ın anlamına yakındır. Zira dost, düşman, muvahhit, muvahhit olmayan bütün herkesi kapsar.

122. Vehhâb:

*Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfü en bol olan sensin.*²

Vehhâb ismi Kur'ân-ı Kerîm'de üç defa zikrolunur (diğerleri için bk. Sâd, 38:9, 35). H b h mastarından türeyen ve mübalağa kipi olan Vehhâb ismi hayrı bol, ihsanı ezelî, bağışlayıcılığı sonsuz, karşılık beklemeden hibe eden anlamlarına gelir. Allah'ın hibesi karşılıksız, bağış devamlıdır. O, devamlı olarak, art arda feyzini ve rahmetini kullarına ulaştırır. Vehhâb isminin iki anlamı daha zikredilmiştir: Birincisi, sorgusuz sualsiz bağışlayan, kuluna bağışını kesmeyen. Diğeri, nimetini sebepsiz veren.

123. Vekîl:

*Allah'a güven. Vekil olarak Allah yeter.*³

Mübarek Vekîl ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on üç defa geçer. Çeşitli anlamlara gelen vekîl sözcüğü ezcümle, her şeyin dönüş yeri, işleri yoluna koyan ve koruyucu anlamlarına gelir. Allah'ın sıfatı olması açısından vekilliğin iki anlamı vardır: Emri üstlenen ve koruyan; halkın güven duyduğu sığınak. Kuşkusuz bu sıfat Allah'a özgüdür. Zira bizim vekilimiz; sığı-

1- Meryem, 19:96.

2- Âl-i İmrân, 3:8.

3- Ahzâb, 33:3.

nağımız, koruyucumuz yalnızca O'dur. Rızkımızı temin eden ve yaşamsal sıkıntılarımızı gideren sadece O'dur: "*Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!*"¹

Evliyaullah âlemde olan her şeyin fani olacağını, hiçbir şeyin baki kalmayacağını bildiklerinden sadece ve sadece Allah'a tevekkül eder, isteklerini O'ndan isterler.

124. Velî:

*Allah müminlerin velîsidir.*²

Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi dört defa zikrolunan Velî ismi vali, hâkim, malik, efendi, yetki sahibi, lider ve dost anlam-larına gelir.

Allah Velî'dir; çünkü kullarının bütün işlerini üstlen-miştir ve istediği herkese yardım eder. Kendisini sevenleri sever, düşmanlara karşı kahirdir. Tedbiriyle özel kullarının işlerini üstlenir.

125. Zâhir:

*O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir.*³

Zâhir ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Sözlükte zu-hur etmiş, ortaya çıkıp belirmiş anlamına gelir. Allah'ın zâhir oluşuyla ilgili olarak birkaç anlam söz konusu edilmiştir:

– Allah Zâhir'dir; çünkü O'nun varlığına delalet eden bir-çok delil vardır.

– Allah bütün mahlûklarına galiptir.

– Allah işlerin zâhirlerini bilendir.

– Allah Zâhir'dir; zira hidayet nurları ve ayetleriyle tecel-li etmiştir. Varlık âleminde O'nun birliğine şehadet etmeyen hiçbir zerre yoktur.

1- Âl-i İmrân, 3:173.

2- Âl-i İmrân, 3:68.

3- Hadîd, 57:3.

– Zâhir sözcüğünün gizli anlamına gelen ahfâ sözcüğünün karşıt anlamlısı olduğu kabul edilmiş ve sözcük şu şekilde tanımlanmıştır: Allah'ın kudretinin izleri aşikâr, hikmet şahitleriyle hüveyda, yaratılış burhanlarıyla ortadadır. O'nun varlığının, ilminin, kudretinin ve birliğinin mazharı olmayan hiçbir varlık yoktur.

– Sözcüğün sığınak anlamına gelen zehr sözcüğünden türediği kabul edildiğinde ise anlamı şu olur: Allah, yaratıklarının sığınağıdır. Aynu'l-yakîn makamına ulaşanlar Allah'a sığınmanın hakikatini gönül gözüyle müşahede ederler.

126. Zu'l-Arş:

Şerefli Arş'ın (iktidar ve izzetin) sahibidir.¹

Kur'ân'da iki kez geçer (diğeri için bk. İsrâ, 17:42). Arş'tan maksat kimsenin hakikatini bilmediği bir iştir denilmiştir. Kimileri ise arşın göklerden ve yerden önce yaratılan bir mahlûk olduğu kanaatindedirler.

127. Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm:

Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacak.²

Bu mübarek isim Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa zikrolunur (diğeri için bk. Rahmân, 55:78). O celal, azamet sahibidir; çünkü O'nun dışında şeref, yücelik, izzet, kudret ve güç sahibi olan başka biri yoktur. Ayrıca Allah dışında hiçbir varlık keramet, fazilet, nimet ve ihsan sahibi değildir. Her şey O'ndandır. O bizatihî celal ve ikrâm sahibidir; kullarına keremde bulunur.

Celal ve ikram isimlerinde bir sır gizlidir. Şöyle ki celal ismi Allah'ın tenzih makamına, ikram ismi ise teşbih konusuna işaret eder. Zira celal, mutlak yegâneliktir. Hâlbuki her

1- Buruc, 85:15.

2- Rahmân, 55:27.

varlık kendi gücü ve kapasitesi oranınca ilahî nimet ve ihsanlardan faydalanır ve diğer varlıklara Allah'ın izniyle faydalandığı nimet ve ihsanlardan ikramda bulunur.

128. Zu'l-Fazli'l-Azîm:

*Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.*¹

Bu mübarek isim Kur'ân-ı Kerîm'de altı defa tekrarlanır.² Râğıb Müfredât'ında fazl sözcüğünü şöyle tanımlar: "Fazl, ziyade anlamına gelir. İki kısımdır: ilmin ve hilmin fazlası gibi beğenilen fazl ve haddinden fazla öfke anlamında kınanan fazl."

Genellikle beğenilen durumlar kastedildiğinde fazl sözcüğü, kınanan, beğenilmeyen durumlar kastedildiğinde ise fuzul sözcüğü kullanılır. İki şeyden birinin diğerine fazlalığı, üstünlüğü hayvan cinsinin bitki cinsine üstünlüğünde olduğu gibi ya tür bakımındandır veya insan türünün diğer hayvan türlerine üstünlüğünde olduğu gibi tür bakımındandır ki şu ayet bu duruma işaret eder:

*Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, karada ve denizde taşıdık (dünyayı insana musahhar kıldık); kendilerine güzel güzel rızklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.*³

Bir şeyin başka bir şeye fazlalığı, üstünlüğünün bir diğer türü ilk iki anlamanın tersine zatî olmayıp sonradan edinilebilen arızî anlamdır ki şu ayet bu anlamı açıklar:

*Ve Allah, rızık bakımından bir kısmınızı, bir kısmınızdandan üstün etmiştir.*⁴

1- Bakara, 2:105.

2- bk. Âl-i İmrân, 3:74; Enfâl, 8:29; Hadîd, 57:21, 29; Cuma, 62:4.

3- İsrâ, 17:70.

4- Nahl, 16:71.

129. Zu'l-Kuvveti'l-Metîn:

Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.¹

Başka bazı ayetlerde el-Kaviyyu'l-Metîn şeklinde karşımıza çıkan Zu'l-Kuvveti'l-Metîn ismi, güç ve kuvvet sahibi anlamına gelir.

130. Zu'l-Meâric:

(O azap), yükselme derecelerinin sahibi olan Allah katından.²

Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde zikrolunan bu isim yükselme dereceleri anlamına gelir. Allah hesap ve yükselme mertebeleri sahibi olup herkese yakınlığı ölçüsünce yükselme derecelerini bağışlar. *Mecmau'l-Beyân* tefsirinde şöyle geçer:

"Meâric" sözcüğünün birkaç anlamı olduğu belirtilmiştir. Birinci anlam şudur: Allah, cennette nebilerine ve velîlerine bağışlayacağı üstün yüceliklere ve derecelere sahiptir. Zira yüksek menzilleri ve yüce dereceleri kullarına bağışlayan O'dur. Bu anlam, Kutade ve Cubbâyî'nin zikrettiği anlamdır.

İkinci anlama göre ise meâric, meleklerin göğe yükseldikleri yerdir. İbn Abbas ve Mücahid sözcüğü bu şekilde anlamlandırmışlardır. Kelbî de şöyle der: Meleklerin yükseldikleri göklerin sahibi anlamına gelir.

Üçüncü anlama göre Allah'ın göklere yükselen melekleri vardır. Bu meleklerden bir tanesi Hz. Peygamber'i (s.a.a) göğe yükselten "Leyletü'l-Mirac" adlı melektir.

Zu'l-Meâric hakkında ise şöyle denilmiştir: Allah, kuluna çok yakın, hatta şah damarından da daha yakın olduğundan hareketle Allah ile kul arasında hissî bir

1- Zâriyât, 51:58.

2- Meâric, 70:3.

yükseliş tasavvur edilmemelidir. Allah, Zu'l-meâric'tir; meleklerin, kendisine doğru yükseldikleri yücelişin, urucun sahibidir...¹

131. Zu'r-Rahmet:

*Senin, başışı bol olan Rabbin merhamet sahibidir.*²

Zu'r-Rahmet ismi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer (diğeri için bk. En'âm, 6:133). Allah'ın merhamet sahibi oluşu, bütün varlıkların O'nun rahmet ve inayetinin kapsamına girdiği anlamına gelir. Elbette rahmet iki türlüdür: Biri özel, diğeri genel rahmet. Genel rahmette bütün varlıklar ezeli inayetten faydalanırlar; aralarında hiçbir fark yoktur. Fakat özel rahmetten istifade edebilmek için sonradan kazanılabilen birtakım şartları edinmek gerekir.

132. Zu't-Tavl:

*O, günahı başışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı çetin, lütuf sahibi Allah'tandır ki O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, dönüş ancak O'nadır.*³

Zu't-Tavl ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Tavl, minnet, çok hayır ve fazl anlamına gelir. Allah, fazilet, minnet ve nimet sahibi olduğundan ve bunları kullarına başışladığından dolayı bu isimle isimlendirilmiştir.

133. Zu İntikâm:

*Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.*⁴

1- Mecmau'l-Beyân, Dr Muhammed Bâkır Muhakkık, Esmâ ve Sıfât-ı İlahî, c.1, s.484'ten naklen.

2- Kehf, 18:58.

3- Mü'min, 40:3.

4- Âl-i İmrân, 3:4.

Allah'ın celal isimlerinden olan Zu İntikâm Kur'ân-ı Kerîm'de dört kez zikrolunur (bk. Mâide, 5:95; İbrahim, 14:47; Zümer, 39:37). İntikam sözcüğünün kökü olan nakme ukubet, ceza anlamına gelir. Allah, zâlimlerden mazlumların intikamını aldığı için bu isimle isimlendirilmiştir.

Duamızın sonu Âlemlerin Rabbi'ne hamttır.

KAYNAKÇA

- 1- Basâriu'd-Derecât
- 2- Beledu'l-Emin, *Şeyh Kefemî (ra)*
- 3- Bidayetu'l-Maârifî'l-İlahiyye, *Üstad Seyyid Muhsin Harrazî*
- 4- Bihâru'l-Envâr, *Allâme Meclisî (ra)*
- 5- ed-Dürri'l-Mensûr, *Celeleddin Suyûtî*
- 6- el-Cânibu'l-Garbî Fî Halli Muşkilâti İbn Arabî, *Şeyh Mekkî*
- 7- el-İlahiyyât, *Ayetullah Cafer Subhanî*
- 8- el-İşarât ve't-Tenbihât, *İbn Sina* (Hâce Nasîruddin Tûsî'nin Şerh'i ile birlikte)
- 9- el-Mezâhiru'l-İlahiyye, *Mollâ Sadrâ*, tercüme: Seyyid Hamid Tayban
- 10- el-Misbâh, *Şeyh Kefemî (ra)*
- 11- Esmâ ve Sıfât, *Muhammed Bâkır Muhakkık*
- 12- et-Talikât Ale'l-Fusûs, *Ebu'l-Alâ Afîfî*
- 13- et-Tecelliyâtü'l-İlahiyye, *İbn Arabî* (İbn Sûdekîn'in Talikâtı ve "Keşfu'l-Gâyât Fî Şerhi Mâ İkteşefe Aleyhi't-Tecelliyât" ile birlikte)
- 14- Fî Zilâli'l-Kur'ân, *Seyyid Kutub*
- 15- Fusûsu'l-Hikem, *Şeyh Muhyiddin Arabî*
- 16- Futûhât-ı Mekkiye, *İbn Arabî*
- 17- Hikmet-i İlahî, *Üstad Muhyiddin Mehdî İlahî Kumşei (ra)*
- 18- İlm ve Din, *Ian Barbaour*, tercüme: Bahauddin Hürremşahî

- 19- İlmu'l-Yakîn, *Mollâ Muhsin Feyz Kâşânî (ra)*
- 20- İnsan Der İslâm ve Mekâtib-i Garbî, *Dr. Ali Asgar Halebî*
- 21- İnsan Ez Ağaz Tâ Encam, *Hâce Nasîruddin Tûsî (ra)*
- 22- İnsan ve Kur'ân, *Allâme Hasanzade Âmulî*
- 23- Kelime-i Ulyâ, *Allâme Hasanzade Âmulî*
- 24- Kur'ân-ı Kerîm
- 25- Meani'l-Ahbâr, *Şeyh Sadûk (ra)*
- 26- Maârif-i Kur'ân, *Ayetullah Muhammed Taki Misbah*
- 27- Manzume-i Sebzvârî
- 28- Meâd, *Üstad Muhammed Şucâî*
- 29- Mecmau'l-Beyân, *Şeyh Tabersî (ra)*
- 30- Mu'cemu'l-Mufehris, *Muhammed Fuad Abdalbaki*
- 31- Mu'cemu Mufredâti'l-Elfazi'l-Kur'ân, *Râğîb Isfahanî*
- 32- Mefâhimu'l-Kur'ân, *Ayetullah Cafer Subhanî*
- 33- Mesnevî-i Mollâ Sadrâ, *Kitabhâne-i Ayetullah Maraşî (ra)* basımı
- 34- Mevsuatu Lehu'l-Esmâu'l-Hüsnâ, *Dr. Ahmed Şerbâtî*
- 35- Misbâhu'l-Uns, *Mollâ Abdurrahman Câmî*
- 36- Misbâhu'ş-Şeria, *İmam Sâdık'a (as) -izafe edilir-*
- 37- Muhyiddin Arabî, *Dr. Muhsin Cihangirî*
- 38- Necât, *İbn Sina*
- 39- Nehcü'l-Belâğa, tashih: *Feyzu'l-İslâm ve Subhî Sâlih*
- 40- Nihayetu'l-Hikme, *Allâme Muhammed Hüseyin Tâbâtâbâî (ra)*
- 41- Resâil, *İbn Arabî*
- 42- Resâilu't-Tevhidiyye, *Allâme Muhammed Hüseyin Tâbâtâbâî (ra)*
- 43- Sahife-i Seccâdiye
- 44- Şerh-i Fusûsi'l-Hikem, *Hâce Pârsâ*, tashih: *Dr. Celil Mesgernejad*

- 45- Şerh-i Mevâkîf-i Azududdin Abdurrahman İcî, *Ali b. Muhammed Curcanî*
- 46- Şerh-i Mukaddime-i Kayserî, *Seyyid Celaleddi Aştîyânî*
- 47- Şerhu Fusûsi'l-Hikem, *Tâcuddin Hüseyin İbn Hasan Hârezmî*, tashih: Necib Mail Herevî
- 48- Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsna, *Mollâ Hâdî Sebzvârî*
- 49- Tâcu'l-Arûs
- 50- Talikât Alâ Şerhi Fusûsi'l-Hikem ve Misbâhu'l-Uns, *İmam Humeynî (ra)*
- 51- Tefsir-i Ayyâşî
- 52- Tefsir-i Ruhul-Beyân, *Âlûsî (ra)*
- 53- Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm, *Mollâ Sadrâ (ra)*
- 54- Tefsiru'l-Mizân, *Allâme Tâbâtâbâî (ra)*
- 55- Temhîdu'l-Kavâid, *İbn Turke Isfahanî*
- 56- et-Tevhid, *Şeyh Sadûk*
- 57- Usûl-i Kâfi, *Şeyh Kuleynî (ra)*
- 58- Uyûnu Ahbâri'r-Rıza (as), *Şeyh Sadûk (ra)*
- 59- Velayet Der Kur'ân, Ayetullah Abdullah Cevadî-i Âmulî
- 60- Zen Der Ayine-i Celal ve Cemal, *Ayetullah Abdullah Cevadî-i Âmulî*

NOT:

NOT:

NOT: